

TEORIJA IN PRAKSA

REVIJA ZA DRUŽBENA VPRAŠANJA

1979, LET. XVI, UDK 3, YU ISSN 0040-3598

10

IZ VSEBINE:

Franc Šetinc: Politični tisk za nov tip demokracije

Dušan Dolinar: Havana in perspektive

Marko Kerševan: K razpravam o marksizmu, ateizmu in religiji v samoupravni družbi

Pogovor z avtorjem: Vojan Rus o »Izvirni marksistični dialektiki«

Marjan Senjur: Elementi za oceno gibanja akumulativne sposobnosti gospodarstva

Fernando Reyes Malta: Novi informacijski red

Miran Komac: Dileme pri uresničevanju pravic slovenske manjšine v Italiji

Andrej Dolinšek: Transnacionalna podjetja in neenakomerni tehnološki razvoj v svetu

TEORIJA IN PRAKSA

1979

10

revija za družbena vprašanja, let. 16, št. 10, str. 1409—1560, oktober 1979
UDK 3, YU ISSN 0040-3598

IZDAJA:

Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo Univerze v Ljubljani; revija izhaja ob podpori Kulturne skupnosti Slovenije in Raziskovalne skupnosti Slovenije

UREDNIŠKI SVET:

Vlado Benko, Adolf Bibič, Silva Jereb, Maca Jogan, Marko Kerševan, Andrej Kirn, Vladimir Klemenčič, Vlado Klemenčič, Peter Klinar, Joco Klopčič, Stane Kranjc, Franc Kržan, Boris Majer, Boštjan Markič, Oto Norčič, Ernest Petrič, Franci Polak, Rudi Rizman, Janko Rupnik, Slavko Soršak, Gojko Stanič, Franc Šali, Ivo Tavčar, Franc Tetičkovič, Niko Toš, France Vreg

PRESEDNIK UREDNIŠKEGA SVETA:

Stane Kranjc

UREDNIŠKI ODBOR:

Ciril Baškovič, Adolf Bibič, Ivan Hvala, Maca Jogan, Stane Južnič, Bogdan Kavčič, Marko Kerševan, Vlado Klemenčič, Joco Klopčič, Boštjan Markič, Albin Mahkovec, Tomo Martelanc, Ciril Ribičič

GLAVNI UREDNIK:

Adolf Bibič

ODGOVORNI UREDNIKI:

Maca Jogan, Joco Klopčič, Boštjan Markič

OBLIKOVALEC:

Drago Hrvacki

LEKTORJA:

Mojca Močnik, Zoja Močnik

UREDNIŠTVO IN UPRAVA:

Ljubljana, Titova cesta 102, tel. 341-589 in 341-461 int. 232

NAROČNINA:

Letna naročnina za študente 60 din, za druge individualne naročnike 120 din, za delovne organizacije 200 din, za tujino 300 din; cena enojne številke 20 din in dvojne številke 40 din

TEKOČI RAČUN:

50102-603-48090 — Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo, Ljubljana, za revijo Teorija in praksa; devizni račun FSPN: 50100-620-107-72140-000-646 — za revijo Teorija in praksa

ROKOPISI:

Rokopise sprejema uredništvo do 20. v mesecu. Maksimalni obseg uvodniških člankov je do 10 novinarskih strani, a članke in razprave do 20 strani, za poglede, glose, komentarje do 10 strani, za prikaze, recenzija do 5 strani. Nenaročenih rokopisov ne vračamo

TISK:

CGP »Delo«, Ljubljana, Titova c. 35

UVODNIK:

- FRANC SETINC: Politični tisk za nov tip demokracije 1411
DUŠAN DOLINAR: Havana in perspektive 1415

ČLANKI, RAZPRAVE:

- BOGDAN KAVČIČ: Prispevek Borisa Kidriča k razvoju samoupravljanja v Jugoslaviji 1422
MARKO KERSEVAN: K razpravam o marksizmu, ateizmu in religiji v samoupravni družbi (II) 1434

POGOVOR Z AVTORJEM:

- VOJAN RUS: Izvirna marksistična dialektika 1452

AKTUALNA GOSPODARSKA VPRAŠANJA:

- MARJAN SENJUR: Elementi za oceno gibanja akumulativne sposobnosti gospodarstva 1462

POGLEDI, GLOSE, KOMENTARJI:

- JOSIP GLOBEVNIK: Ustavni spor o krajevnem samopriskpevku 1474

ZNANOST IN DRUŽBA:

- VELJKO RUS: Protislovni procesi profesionalizacije 1482

DRUŽBA IN KOMUNICIRANJE:

- FERNANDO REYES MATTA: Novi informacijski red 1492

NARODNE MANJSINE:

- MIRAN KOMAC: Dileme pri uresničevanju pravic slovenske manjšine v Italiji 1505

MEDNARODNI EKONOMSKI ODNOSI:

- ANDREJ DOLINSEK: Transnacionalna podjetja in neenakomerni tehnološki razvoj v svetu 1518

STROKOVNA IN ZNANSTVENA SREČANJA:

- LEO SESERKO: Istovetnost, razlika, protislovje v Heglovi dialektiki 1534
MARKO KERSEVAN: 15. zasedanje mednarodne konference za sociologijo religije 1540

PRIKAZI, RECENZIJE:

- ADOLF BIBIČ: K izhodiščem delegatskega sistema 1543
RUDI RIZMAN: Gordana Vlajić — Revolucija in nacije 1545

- Med novimi knjigami 1549
Iz domačih revij 1553
Bibliografija knjig in člankov 1555
Avtorski sinopsisi 1558

TEORIJA IN PRAKSA

revija za družbena vprašanja,
let. XVI, št. 10, str. 1409—1560,
Ljubljana, oktober 1979

CONTENTS

EDITORIAL:

- FRANC SETINC: Political Press for the New Type of Democracy 1411
 DUSAN DOLINAR: Havana and the Perspectives 1415

ARTICLES DISCUSSIONS:

- BOGDAN KAVČIČ: B. Kidrič's Contribution to the Development of Self-management in Yugoslavia 1422
 MARKO KERSEVAN: To Discussions on Marxism, Atheism and Religion in Self-management Society 1434

INTERVIEW WITH THE AUTHOR:

- VOJAN RUS: Genuine Marxist Dialectics 1452

ACTUAL ECONOMIC PROBLEMS:

- MARJAN SENJUR: Elements for the Estimation of Accumulative Capacity of Economy 1462

VIEWS, GLOSSES, COMMENTS:

- JOSIP GLOBEVNIK: Constitutional Dispute on Local Self-contribution 1474

SCIENCE AND SOCIETY:

- VELJKO RUS: Contradictory Processes of Professionalization 1482

SOCIETY AND COMMUNICATION:

- FERNANDO REYES MATTA: The New Information Order 1492

NATIONAL MINORITIES:

- MIRAN KOMAC: Dilemmas in the Realization of the Slovene Minority Rights in Italy 1505

INTERNATIONAL ECONOMIC RELATIONS:

- ANDREJ DOLINSEK: Trans-national Enterprises and Disproportional Technological Development in the World 1518

PROFESSIONAL AND SCIENTIFIC MEETINGS:

- LEO SESKO: Identity, Difference, Contradiction in Hegel's Dialectics (XIIIth International Congress on Hegel) 1534
 MARKO KERSEVAN: The 15th Session of the International Conference on Sociology of Religion 1540

REVIEW, NOTES:

- ADOLF BIBIČ: The Starting Points of Delegate System 1543
 RUDI RIZMAN: Gordana Vlačič — Revolution and Nations 1545
 A Survey of New Books 1549
 From Domestic Reviews 1553
 Bibliography of Books and Articles 1555
 Authors' Synopses 1559

СОДЕРЖАНИЕ

ПЕРЕДОВАЯ СТАТЬЯ:

- ФРАНЦ ШЕТИНЦ: Политическая печать за новый тип демократии 1411
 ДУШАН ДОЛИНАР: Гавана и перспективе 1415

СТАТЬИ, ОБСУЖДЕНИЯ:

- БОГДАН КАВЧИЧ: Борис Кидрич и его вклад в развитие самоуправления в Югославии 1422
 МАРКО КЕРШЕВАН: К дискуссиям о марксизме, атеизме и религии в обществе основанном на самоуправлении 1434

РАЗГОВОР С АВТОРОМ:

- ВОЯН РУС: Подлинная Марксистская диалектика 1452

АКТУАЛЬНЫЕ ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ:

- МАРЯН СЕНЮР: Элементы для Оценки аккумулятивной способности хозяйства 1462

ВЗГЛЯДЫ, ЗАМЕТКИ, КОММЕНТАРИИ:

- ИОСИП ГЛОБЕВНИК: Конституционный спор о местной контрибуции 1474

НАУКА И ОБЩЕСТВО:

- ВЕАКО РУС: Противоречивые процессы профессионализации 1482

ОБЩЕСТВО И КОММУНИКАЦИЯ:

- ФЕРНАНДО РЕЕС МАТТА: Новый информационный порядок 1492

НАЦИОНАЛЬНЫЕ МЕНЬШИНСТВА:

- МИРАН КОМАЦ: Дилеммы при осуществлении прав словенского меньшинства в Италии 1505

МЕЖДУНАРОДНЫЕ ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ОТНОШЕНИЯ:

- АНДРЕЙ ДОЛИНШЕК: Транс-национальные предприятия и неравномерное развитие технологии в мире 1518

ПРОФЕССИОНАЛЬНЫЕ И НАУЧНЫЕ ВСТРЕЧИ:

- ЛЕО ШЕШЕРКО: Тождественность, различие, противоречие в диалектике Гегеля 1534
 МАРКО КЕРШЕВАН: XV. заседание международной конференции по вопросам социологии религии 1540

ОБОЗРЕНИЯ, РЕЦЕНЗИИ:

- АДОЛФ БИБИЧ: К источникам делегатской системы 1543
 РУДИ РИЗМАН: Гордана Вlačič — Революция и нации 1545
 Среди новых книг 1549
 По страницам отечественных журналов 1553
 Библиография книг и статей 1555
 Авторские синопсисы 1559

Politični tisk za nov tip demokracije

Morda bo kdo vprašal, čemu posvečati petnajstletnici izhajanja revije »Teorija in praksa« takšno pozornost, ko pa v dobi podaljševanja starostne življenjske meje celo petdesetletnice niso več tako imenitne, kot so bile nekoč. Če pa ocenjujemo vrednost letnice z merili naše revolucije, ki je na mnogih področjih družbenega življenja delala korake, za katere so marsikje potrebovali stoletje, potem so takšni jubileji nekaj izjemnega. To gotovo velja tudi za revolucionarni boj in z njim povezano duhovno ustvarjanje v petnajstletnem obdobju razvoja naše družbe. V njej je tudi velik napor, ki je bil vložen v publicistično produkcijo petnajstletnega izhajanja Teorije in prakse.*

Ob izidu prve številke so položili v zibelko nove revije ambiciozen in hkrati obetajoč program, ki je v marsičem že uresničen, v marsičem pa je še nedosežen in zato še vedno drzen, privlačen izziv. Zlasti tovariš Kardelj je že tedaj na neki način anticipiral vlogo revije, ki jo terja današnji čas. Revija ima svoj temelj v idejnopolitični platformi zveze komunistov in delovati mora v širokem prostoru samoupravnega interesnega pluralizma s socialistično zvezo kot njegovim najširšim političnim okvirom. »Samoupravna demokracija«, piše Edvard Kardelj, »ni sistem, zasnovan na idealni harmoniji, temveč nasprotno, na boju mnenj in na kritiki prakse, pogosto pa tudi na neposredni konfrontaciji parcialnih interesov... V tem procesu morajo parcialni interesi doživeti takšno idejno, znanstveno in politično sintezo, ki lahko odpre progresivne perspektive in vizije socialističnega napredka.«

»Pluralizem samoupravnih interesov ne more biti samo pluralizem empiričnih interesov. To je hkrati tudi pluralizem idejne, znanstvene in politične misli, s tem da ta pluralizem ni več instrument monopola oblasti, ampak izraz gibanja družbene zavesti, s tem pa tudi sestavni, organski del demokratičnega odločanja samoupravnih subjektov.«

V takšni družbi, kakršna je naša, ki razvija nov tip demokracije, je bistvena nova prvina političnega tiska kot orožja razrednega boja na področju teorije in prakse socialističnega samoupravljanja. Utrjevanje,

* Beseda F. Šetince, sekretarja predsedstva CK ZKS na svečani seji uredniškega sveta in uredniškega odbora Teorije in prakse dne 26. junija 1979 v Ljubljani.

ohranjanje in obramba obstoječega je prevladujoča značilnost buržoaznega teoretičnega političnega tiska in v določenem smislu tudi tiska komunističnih partij, ki so na oblasti. Revolucionarno rušenje starega je pravladujoča značilnost tiska revolucionarnih delavskih strank v boju za prevzem politične oblasti. Kaj pa politična publicistika pri nas — v razmerah socialistične samoupravne demokracije? Ta mora — kot sestavni del revolucionarnih socialističnih subjektivnih sil — odločno preraščati v notranji gibalni motor organiziranja in uveljavljanja naprednih rešitev v sistemu socialistične samoupravne demokracije. Opuščati mora še vedno bolj ali manj navzoče elemente, ki politični, zlasti revijski tisk odtujujejo od neposredne družbene prakse ali pa ga poskušajo omejiti na vlogo sopotnika, odvezanega od odgovornosti za družbeni napredek. Resnica je namreč, da nekakšen konservativni empirizem naše prakse, katerega nosilci niso samo med »starimi tovarniškimi mojstri«, temveč tudi med vodilnimi, strokovnimi in političnimi kadri, bolj ali manj uspešno prodira tudi na strani naših revij in tudi v dejavnost naših znanstvenih institucij.

Naš politični tisk bo moral v prihodnje bolj drzno kot doslej odpirati prostor za idejno teoretično konfrontacijo z nesprejemljivimi težnjami ter za posredovanje izkušenj in znanja, ki naj pomagajo soustvarjati novo zavest ljudi. Politični tisk takšnega profila, kakršen je Teorija in praksa, mora biti v še večji meri subjekt družbene in s tem tudi lastne preobrazbe, dovolj pogumen in sposoben teoretično zastavljati tista konkretna in obnem ključna vprašanja, ki jih praksa družbenega odločanja že postavlja na dnevni red, ne zna pa jih vselej dvigniti na raven teoretskih vprašanj, in spodbuditi ter organizirati ustvarjalne potenciale za njihovo uspešno razreševanje. To je tudi edina pot za razvoj plodnega kritičnega dialoga in polemike o odprtih vprašanjih znanosti, politike in družbe kot sinteze, ki odpira nove razsežnosti socialističnega napredka.

Če človek prebere vsakokratno besedo bralcem, odkrije, da so revija in njeni soustvarjalci delovali in snovali znotraj našega gibanja, ki ni bilo vselej premočrtno, brez idejnih omahovanj in celo občasnih odmikov. Prvi uvodničar je napisal, da so temeljne značilnosti starega že premagane, čeprav so se tedaj na tleh socializma že porajala nova protislovja, ki niso skrivala samo številnih nevarnosti unitarizma in dogmatizma, temveč tudi nacionalizma in liberalizma. Ob prvi številki tretjega letnika beremo o zanikanju nevarnosti, da bi revija postala pubertetna avantura kratkega življenja in dvomljivega slovesa. Tedaj se je v družbi že močno uveljavljal prakticizem, ki je poskušal zasenčiti dolgoročno revolucionarno vizijo graditve slovenske in jugoslovanske družbe. Ob petdeseti številki je uvodničar zavrnil očitke, češ da je revija preveč iščoča, in poudaril, da takšna mora biti, ker moramo iskati, krepiti in oblikovati najnaprednejše težnje, če hočemo napredovati k novemu in boljšemu.

Ko se je iztekalo deveto leto izhajanja revije, je uvodničar zapisal, da v reviji dojemajo kritična stališča in ocene 29. seje CK ZKS v celot-

nem spletu družbenopolitičnega dogajanja pri nas, katerega prevladujoče določilnice so v boju delavskega razreda, da prevzame odločujočo vlogo v političnem odločanju in pri razpolaganju s sadovi svojega dela na vseh ravneh. V uvodniku je tudi priznanje, da so mogli nekateri prispevki — nikakor pa ne revija kot celota — zbuditi vtis, da se Teorija in praksa oddaljuje od začrtane poti.

Uvodni zapis je pospremil revijo v petnajsto leto izhajanja med drugim tudi s temile besedami:

»Moramo reči, da se je zveza komunistov, ki je bila z vsemi drugimi subjektivnimi silami pobudnik in dejanski ustanovitelj nove revije, zavedala teh nevarnosti (namreč teženj družbenega pragmatizma ali zaprtega elitizma, op. F. Š.) in je sama opozarjala nanje. Res je, revija se ni mogla v celoti in v vsakem konkretnem primeru izogniti vplivu teh protislovij, vendar si drznemo trditi, da je v osnovi vztrajala na temeljnih izhodiščih, ki si jih je začrtala kot organ subjektivnih sil slovenske družbe, oziroma je spoznane pomanjkljivosti skušala presegati s takšnih izhodišč.«

Če lahko ponovim uvodničarjeva razmišljanja in tako izrazim, da se strinjam z njimi, naj na prvem mestu omenim ugotovitev, da se je reviji, čeprav se je — podobno kot druge revije — srečavala z resnimi materialnimi problemi, posrečilo zadržati več tisoč bralcev in naročnikov, kar dokazuje, da revijo potrebujejo. Prav tako lahko v priznanjih, ki jih revija dobiva iz drugih republik in pokrajin, vidimo razveseljiv dokaz, da je zbudila in da zbuja zanimanje zunaj meja Slovenije. Še več: številni stiki, ki jih je Teorija in praksa uspela vzpostaviti z mnogimi tujimi revijami skoraj z vseh kontinentov, pričajo o tem, da je naletela na odmev tudi v svetu . . . Revija je posvetila precejšnje število prispevkov problematiki marksizma in vprašanju družbenih ved, zlasti politologiji, sociologiji in komunikacijskim vedam, obravnavala je problematiko družbenoekonomskih odnosov in gospodarstva. O samoupravljanju je razpravljala ne samo v okviru tem, ki so obravnavale družbenoekonomske odnose, marveč jih je osvetljevala tudi z drugih vidikov, predvsem z zornega kota političnega sistema, v sklopu katerega je večkrat pisala tudi o vlogi družbenopolitičnih organizacij. Bolj ali manj redno je revija spremljala problematiko vzgoje in izobraževanja, pisala je tudi o kulturi. Revija je posvečala dokajšnjo pozornost družbenemu obveščanju in informiranju, družbenem položaju žensk in družine; objavila je več prispevkov o religiji, razpravljala je o problemih varnosti, samozagrade in socialne patologije. Posebno obsežen prostor je odmerjala mednarodnim odnosom, sodobnemu socializmu, politiki neuvrščenosti, deželam v razvoju in drugemu . . . Posebno ugoden odmev so zbudile vsebinsko zaokrožene in tematsko poudarjene številke revije, v katerih so bili obravnavani problemi nove ustave in zakona o združenem delu, položaj ženske v družbi, dialektika razmerja med delavskim razredom in njegovo revolucionarno avantgardo, multinacionalne družbe, politika neuvrščenosti, sodelovanje in varnost v Evropi itn.

Revija je bila, kratka, v svojem petnajstletnem izhajanju v slovenskem družbenopolitičnem prostoru eden izmed tistih dejavnikov, ki je vztrajno — z bolj ali manj srečno roko — ustvarjalno soočal družbeno prakso in teorijo socialističnega samoupravljanja, s tem pa ju tudi oplajal in bogatil. Omogočala je poglobljeni pregled nad družbenim dogajanjem in ga poskušala tudi teoretično osmišljati. V veliki meri je bila eno izmed nepogrešljivih teoretičnih oporišč naprednega razvoja naše družbe. Če se reviji ni vselej posrečilo, da bi dovolj uspešno prerasla vlogo posrednika med znanostjo in politiko, med teorijo in prakso, med besedo in dejanjem, je njen del odgovornosti za takšno stanje glede na materialne, kadrovske in organizacijske pogoje, v katerih je izhajala, gotovo manjši od odgovornosti tistih družbenih in družbenopolitičnih dejavnikov, ki so premalo skrbeli za njeno uspešno rast.

Proces nastajanja socialistične samoupravne demokracije kot demokracije avtentičnih interesov samoupravljalcev je protisloven, protisloven tudi v dialektiki notranjega preraščanja vseh subjektivnih sil iz samoupravljanju odtujenih v samoupravljanju lastne subjektivne sile — uspešno razpletanje teh protislovij pa je nadvse pereča in usodna naloga naše sedanjosti in prihodnosti. V njej ima svoje mesto tudi revija Teorija in praksa, ki jo mora šteti za svoj najpomembnejši uredniški credo.

Ob mladem, a po aktualnosti časa in nalog pomembnem jubileju želimo, da bi revija postala še bogatejše, ustvarjalnejše žarišče za revolucionarno spreminjanje naše konkretne družbene stvarnosti, oborožene družbene zavesti.

V imenu republiških vodstev družbenopolitičnih organizacij, posebej centralnega komiteja ZKS in republiške konference SZDL čestitam ob jubileju in izrekam priznanje ob doseženih uspehih pri uresničevanju pomembnega družbenopolitičnega poslanstva revije.

Havana in perspektive

Kolikor več časa mineva po šesti konferenci neuvrščениh, toliko bolj v njeni podobi izstopa nekaj potez, ki bodo očitno terjale novega in novega razčlenjevanja. V Havani se je po vsem videzu dosti bolj kot ob kakem prejšnjem mejniku neuvrščениh razkrilo nekaj novih problemov, ki so dovolj zanimivi, da vabijo k merjenju globine in obsega, in za gibanje dovolj odločilni, da ne sme mimo.

Tukaj jih bo mogoče omeniti samo nekaj.

Zdaj bi bilo že odveč ponavljati z mnogimi dejstvi in dokazi podprto sodbo, da je bila havanska konferenca za politiko in za gibanje neuvrščениh »uspeh«. Najčešče — in utemeljeno — se takšna sodba opira na opozorila, da je ta vrh obdržal in poglobil osnovno vsebino in merila neuvrščениosti ter hkrati »obdržal osnovni kurz« gibanja med konkretnimi vprašanji mednarodnega življenja in blokovskimi polarizacijami. Toda kakor že tak prikaz temelji na tistem, kar se je v Havani dejansko zgodilo, pa je še vedno nezadosten in v svojem dobršnem, morda celo pomembnejšem delu pomanjkljiv. Neposreden odgovor na vprašanje, kaj se je v Havani zgodilo in kakšen je v končnih dokumentih odslikani rezultat, pove o resničnem, dialektičnem značaju tega dogajanja sorazmerno malo in ne omogoča dovolj zanesljivo sklepati, kolikšna bo resnična (relativna) moč in učinkovitost politike neuvrščениh v prihodnje. Ali sta zdaj že znameniti točki 12 in 16 iz politične deklaracije, kjer so naštetja najprej načela politike in potem še merila za pripadnost h krogu neuvrščениh, samo zgoščen derivat poprejšnjih stališč — vse tja do onih iz Beograda 1961, ki ga v sedanjih analizah radi kontinuitetno spenjamo s Havano — derivat, ki je zaokrožen, obogaten z izvlečki vmesnih izkušenj in tako pretaljen v politično platformo za današnjo rabo? Ali pa je to, kot že pišejo nekateri avtorji, nekakšna relativno nova temeljna listina neuvrščениosti; bistvena, tudi konceptualna revitalizacija po osemnajstih letih?

Pravkar omenjeni vprašanja sta namenoma zapisani v obliki aut — aut. Zdi se namreč, da je tukaj treba poudariti adialektičnost in iz nje izviračo nezadostnost pristopa, oprtega na te vrste vprašanja. Očitno je, da se ne bo mogoče pridružiti niti prvemu niti drugemu ekstremu, ki ga posredno že ponujata vprašanja, ker si je mogoče zares relevanten odgovor

obetati le od vzporednega in hkratnega pretresa tega, kaj se je v Havani zgodilo — in kako.

Takšne osvetlitve na omejenem prostoru, kakršen je pričujoči, ni mogoče izostriti niti za silo dovolj, vendar pa že prvi pobliisk razkriva podobo, ki se zdi enako pomembna, kakor je fascinantna. V njej se namreč razodeva marsikatera osrednja, opredeljujoča karakteristika neuvrščenosti, nosilka njene včasih težko doumljive moči in pristnega *n o v u m a*, ki ga prinaša v mednarodno življenje.

Točki 12 in 16, ki vsebujeta »utrjeno definicijo«, »poglobljeno opredelitev« ali celo »redefinicijo« neuvrščenosti, ne naštevata, če ju preletimo brez posebno tenkovestnega iskanja podrobnosti, pravzaprav nič takega, kar se ob tem ali onem času in v tej ali oni zvezi ne bi bilo že pojavilo kot načelo ali kot kriterij neuvrščenosti. Pa vendar niti potek konference niti njen napisani ali nenapisani makrorezultat ne dopuščata podmene, da bi šlo tukaj za ponavljanje v bistvu že tradicionalne platforme. Preveč eksploziven je bil končni učinek za kaj takega.

Namesto aktualizacije že danih dedukcij iz znanih stališč je zares sleherni pomembnejši stavek nastajal v boju med različnimi stališči in njihovimi aktivnimi nosilci, v nenehno bojovitem procesu političnega usklajevanja in intelektualnega kresanja, ne nazadnje tudi ob občasni uporabi pritlične taktike in prijemov. Poleg tega so se načelne formulacije za končne dokumente sproti preverjale v povsem neposrednih bitkah ob konkretnih vprašanjih, kakor se je nemara najrazločneje kazalo ob Kampučiji in Bližnjem vzhodu.

Spričo tega je nastajal paradoksen videz, kakor da se ena od največjih mednarodnih konferenc v jedru ubada z dokaj tradicionalnimi in abstraktnimi vprašanji, kar se lahko ob najbolj uspešnem izidu konča le z reafirmacijo že znanega — načel neuvrščenosti namreč. Medtem predstavniki dveh tretjin človeštva porabljajo nenavadno dosti časa in navora za obrobna vprašanja, ob katerih so si navzkriž, kjer so soočeni z izvršenimi dejstvi in kjer se zares odloča drugod. Zgled: spet Kampučija in Bližnji vzhod, da ne naštevamo drugih. Kakor bi prišlo do nekakšne čudne inverzije prioritete. In to sliko, ta videz, ta skonstruirani paradoks je z vsem pritiskom in le ob sila redkih izjemah pošiljala v svet informativno propagandna mreža obeh blokov. Kakor sta si bila ob Havani skoraj v vsem nasprotna, v projiciranju takšne popreproščene podobe o njej sta se večinoma ujela. V tem seveda ni nikakršnega naključja, v tem ni paradoksa — ena sama logika je v tem.

Rezultat, kakršen se izraža v končnih dokumentih konference, zlasti tisti del s težiščem v točkah 12 in 16 — torej reafirmacijo in poglobitev izvirnih načel — je mogoče zares ovrednotiti šele v povezavi z dvema kontekstoma: z dogajanjem in odnosi med samimi neuvrščenimi, še bolj pa z organiziranim in mnogostransko uskladenim pritiskom k temu, da bi »temeljni kurz neuvrščenosti« upognili v prid vzhodnemu taboru.

»Reafirmacija in poglobitev« izvirnih načel, kar bi utegnilo iztrgano iz teh kontekstov komu zazveneti statično in imobilizacijsko, pomeni v rešnici zelo dinamično, radikalno in dejavno pozicijo. Poglejmo samo, kaj bi se utegnilo zgoditi, če do takšne reafirmacije in poglobitve izvirnih načel ne bi bilo prišlo. Neuvrščeni bi se neogibno zapletli v blokovske spore in spopade; *via facti* bi se bolj ali manj podredili interesom blokov, torej ne svojim lastnim, marveč nekoga drugega; hudo bi se zamajalo ravnotežje sil in pohlepi po upostavljanju novih opornih točk in pozicij po globusu bi se naglo in nasilno projicirali tudi tja, kjer jih danes ni čutiti ali pa je njihov pritisk vsaj blažji; že tako omrtvičena medblokavska odjuga bi se v marsikaterem zglobo strla in najmanj, kar bi se na tej relaciji sprožilo, bi bil nervozen krog grožen in nasprotnih groženj, spremljan z nekontroliranim valom oboroževalne dirke . . . Vse to se ni zgodilo, vse to se ne dogaja in v tem je pomembna vrednost navidezne havanske »statike«. Hkrati se tudi v tej preprečevalni funkciji neuvrščenosti, ki ostaja prepogosto neopažena in pozabljena, v tem njenem zoževanju blokavskega prostora uveljavlja pomemben del potenciala, kakršnega je seveda lažje razločiti v direktni akciji: tudi skozi to funkcijo je politika neuvrščenosti, kakor pravi Tito, »dejanska gibalna sila pozitivnih sprememb v mednarodnih političnih in ekonomskih odnosih v prid vseh dežel in ljudstev. V tem je njena progresivna vloga, a hkrati tudi velikanska odgovornost.«

V Havani je bilo tej odgovornosti zadoščeno.

Prej smo omenjali inverzno podobo Havane, kakršno je pošiljala v svet informativna aparatúra blokov. Toda do prave inverzije bo v zvezi z neuvrščenostjo nemara moralo šele priti. In sicer v optiki, v razčlenjevalnem instrumentariju, s kakršnim tudi sami pod pritiskom tradicij včasih nehote merimo njene neposredne in posredne učinke.

Opraviti imamo namreč s procesom in pojavom, ki v moderni politični zgodovini in še posebej v njenem mednarodnem delu postavlja na glavo marsikakšno železno pravilo. V svetu, kjer v kvantitativnem smislu izraziteje kot kdaj prej prevladujejo mogočni in bogati, navzlic vsej vsebinski akceleraciji časa že dve desetletji raste in napreduje gibanje šibkih in revnih — raste do te mere, da resno ovira akcijsko sposobnost blokavskih sistemov in jim postavlja nasproti očitno uresničljive alternativne modele za mednarodno življenje.

To je gibanje brez »centra«, bodisi formalnega bodisi neformalnega, ker centra niti ne more imeti. To je gibanje brez hierarhije, brez nadrejenosti in podrejenosti, ukazovanja in pokorščine. To je gibanje brez direktnih sankcij in brez neposredne, formalne discipline. Deluje, živi in se očitno razvija ob konsenzu, torej sredstvu političnega sporazumevanja, ki po klasičnem pričakovanju zmore v določenem krogu zagotoviti zares samo najmanjši skupni imenovalec, medtem ko proizvaja največjo možno količino hrupa. V zvezi s tem je nemara zanimivo navesti odstavek iz I. priloge končnim dokumentom iz Havane, ki pravi:

»Konsenz ima neko kakovost, ki je ni mogoče opredeliti in jo je težko izraziti z besedami, četudi vsi nagonsko vemo, kaj pomeni. Konsenz terja razumevanje in spoštovanje do različnih stališč, med drugim tudi do ne-strinjanja, in nosi v sebi potrebo po vzajemnem prihajanju naproti, iz česar utegne skozi iskreni proces prilagajanja med deželami članicami v pristnem duhu neuvrščenosti priti do sporazuma. Konsenz je tako proces kakor končna kompromisna formula, izoblikovana skozi poprejšnje povesve, razprave in pogajanja v splošno uskladeno stališče. Z drugačnimi besedami, konsenz je splošna konvergenca in usklajevanje stališč, ki izraža soglasje na konferenci ali sestanku ter krepi ali vsaj vzdržuje enotnost in moč gibanja.«

Ta nenavadni politični tekst iz Havane smo navedli zato, ker nenavadno natančno opisuje prav politični proces Havane same, proces, ki je skozi kakovostno poglobitev in količinsko razširitev postal ena od garancij za moč in stabilnost gibanja neuvrščenih kot celote. Nenehna interakcija, odsotnost vsakršnega preglasovanja, a hkrati obsojenost na nenehno usklajevanje, to sestavlja nekakšen optimalni instrumentarij, v katerem si vsaka članica lahko išče najugodnejše ravnotežje med lastnimi in skupnimi interesi, pa pri tem ne tvega nesprejemljivih žrtev.

Ta tip konsenza gotovo ustvarja nekakšno novo možnost v praksi mednarodnih odnosov, možnost, ki se v določenih kontekstih lahko spremeni v pomemben obrazec za demokratično mednarodno občevanje in poslovanje. Pomisleki, ki nastajajo ob konsenzu, so običajno povezani z vprašanjem, kako je z učinkovitostjo, kadar ima »vsakdo pravico vetā«. Če bi na terenu, o katerem razpravljamo, skušali iskati vsaj delen odgovor iz same havanske prakse, bi lahko rekli v splošnejšem smislu: kakšno načelo za medsebojno občevanje in usklajevanje pa je mimo konsenza sploh možno v gibanju, kakršno je neuvrščeno, ki usodno sloni prav na pristni notranji demokraciji? Potem pa bi v ožjem, posebnem smislu in v najtesnejši zvezi s Havano lahko še dejali: prav točki 12 in 16 uvodnega dela politične deklaracije, ki vsebujeta najglobljo in najčvrstejšo opredelitev neuvrščenosti doslej, sta nastali v ostrem boju različnih mnenj tudi ob čisto konkretnih vprašanjih mednarodnega življenja — vendar pa prav skozi konsenz, v konsenzu in tudi zaradi konsenza.

Tu nas seveda ne sme slepiti nikakršna politična lahkovernost. Akcija za »upogib« občega kurza neuvrščenosti v prid enega od blokov je podobno kot že manj očitni in preprostejši poskusi iz minulih dob dolgega veka, njeni cilji so daljnosežni, njeni motivi trajni. Ob konsenzu, ki ji je v Havani blokiral pot, je bilo morda dosti stiskanja fige v žepu in računanja na morebitne jutrišnje priložnosti — kateri kompromis sploh izključuje jutrišnje priložnosti? Toda osnovno je, da politični proces in konsenz kot eden od njegovih konstitutivnih elementov v gibanju samem teče normalno naprej. Kajti do jutri se nemara ne bodo spremenila samo razmerja sil in stališč, ki skozi konsenz sklepajo kompromis in skozi kom-

promis poglobljajo konsenz — utegnejo se spremeniti tudi presoje različnih interesov, zaradi katerih je o kompromisu sploh treba razmišljati.

Zato pri ugotovitvah, da v Havani ni bilo ne zmagovalcev ne poražencev, v najglobljem smislu res ne gre za propagandno sprenevedanje po tistih načelih politične oportunitete, ki govore, da ravnaj z nasprotnikom, premaganim v pravkaršnji bitki, modro in vzdržno, ker si ga utegneš spremeniti v zaveznika za jutrišnji spopad. Pač pa gre dejansko in najbolj za to, da je šel ves krog neuvrščenih skozi proces konsenza z vsemi prednostmi in pomanjkljivostmi, ki jih ta proces nosi v sebi — in izšel iz njega s stališči, kakršna so havanska: trdnejša v smislu izvirne neuvrščenosti in bolj fundirana v smislu soočenja z novo stvarnostjo kot so sploh kdaj bila.

V tem je, mirno lahko tako rečemo, izraz zrelosti Havane. A da bo treba to zrelost, to vsakokratno doraslost ravni izziva, v prihodnje — podobno kot v preteklosti graditi in izpričevati vsak dan in ob slehernem vprašanju znova — takšna je pač usoda slehernega družbenega in človeškega delovanja. Neuvrščenost pri tem ne more biti izjema.

Ta magistralna tema, ta debata o temeljnem značaju neuvrščenosti ni prodrla tako zelo v ospredje Havane po kakšni avtonomni, iz notranje razvojne logike gibanja vznikli odločitvi samih neuvrščenih. Bila je, lahko bi tako rekli, vsiljena tako prek vrste mednarodnih dogodkov, procesov in organiziranih akcij kakor prek političnih zasukov znotraj določenega števila neuvrščenih dežel. Toda kakor že, postala je do Havane tako odločilno pomembna, da je bilo to razčiščevanje pojmov, pogledov in tudi lastnih izvorov ter gonilnih moči treba opraviti; če ne, bi se to vsililo v spored čez čas, toda nasilneje, manj realno dimenzionirano in zato bolj nevarno.

Ob takšnem vdoru temeljnih vprašanj je razumljivo, da se je problematika, ki naj bi bila po predvidevanjih izpred določenega časa, denimo izza konference v Colombu pred tremi leti, zasedala središčna mesta, morala v nekem smislu odmakniti k robu pozornosti. Takšna začasna usoda je v Havani doletela večino vprašanj in akcij, povezanih z novo mednarodno ekonomsko ureditvijo. Temu odmiku od vrha v trenutnem pomenskem zaporedju vprašanj, s katerimi so se ukvarjali samo neuvrščeni, so se pridružile nenavadno neugodne razmere, ki zadnja leta in mesece v zvezi s strukturno krizo v reprodukcijskem sistemu svetovnega kapitalizma, pa tudi z odklonom k tršim, konservativnim pozicijam pri obravnavanju centralnega problema dežel v razvoju prevevajo vso mrežo mednarodnih ekonomskih in z njimi povezanih političnih odnosov.

Nova mednarodna ekonomska ureditev se kot konceptualna celota čedalje bolj pomika od ne čisto določne sistemske zasnove, temelječe na odpravi ekonomskega izkoriščanja in gospodovanja in na principih ekonomske enakopravnosti, k čedalje bolj opredeljenemu, mnogoplastno ob-

delanemu, notranje konsistentnemu in v projekciji naposled uresničljivemu modelu. Tudi Havana je kljub odmiku težišča od te problematike prispevala nekaj potez k izostritvi pojmov in stališč ob tem. Toda oboje, tako premiki v samem svetu realnih gospodarskih razmerij kakor tudi dograjevanje programa, ki se imenuje nova mednarodna ekonomska ureditev, za daljšo stezo napoveduje, da bodo ta vprašanja morala zasesti v akcijskem spektru neuvrščenosti trajno pomembnejša mesta in ne manj opazna, kakor se je zaradi posebnih okoliščin začasno zgodilo v Havani.

Nova mednarodna ekonomska ureditev in opiranje na lastne sile — zlasti sodelovanje med samimi neuvrščenimi in deželami v razvoju, kjer je najprej mogoče v praksi preizkusiti pglavitna načela nove mednarodne ekonomske ureditve — v tem dvojem se namreč očitno skriva potencial, iz katerega je politično mogoče in je hkrati življenjsko nujno razviti dovršen del »pozitivnega« programa neuvrščenosti za prihodnja leta in desetletja.

Seveda se ob tem razgrinjajo nekateri novi problemi, s kakršnimi se je gibanje doslej srečevalo samo v manjši meri in katerih razvoj ter razrešitev nista odvisna samo od premikov v globalnih razmerjih sil, marveč tudi — in včasih predvsem — od lastnega političnega in intelektualnega napora.

Dokaj razvidno je to ob tistem delu akcijskega spektra, ki se imenuje opiranje na lastne sile. Nemara še bolj zahtevno pa je to ob novi mednarodni ekonomski ureditvi, kjer se čedalje očitneje kaže nuja, da se doslej često poudarjana pozicija ponižanih in razžaljenih razvije in dogradi do enakovrednega in iniciativnega partnerstva, ki bo sposobno ustvarjati možne alternative za cele sklope sedanjega mednarodnega sistema gospodarskih odnosov in navsezadnje za njegovo celoto, ne pa samo za njegove posamezne delce — tiste, ki imajo očitno najbolj zasilen, paliativen, začasen pomen. To terja direktno soočanje z najboljšimi zmogljivostmi svetovnega kapitalizma, oprtega čedalje izraziteje na transnacionalne moduse in nosilce reprodukcije, a tudi z najboljšimi kapacitetami predvsem politično in ideološko konstituiranega supernacionalnega hegemonizma: soočenje brez kompleksov in brez iluzij, dialektično soočenje v konfrontaciji in kooperaciji hkrati, soočenje, ki se bo moglo izteči samo v svetu, temeljito spremenjenem v vseh svojih sestavinah, tudi v »naši«.

In v zvezi s tem se odpirata vsaj dva problema, ki nanju posredno opozarja Havana.

Najprej: nova mednarodna ekonomska ureditev je program in projekt, ki teče iz jasnih ciljev in zasnov, kakršni že vnaprej zagotavljajo široko in čvrsto politično bazo. Toda njegovo uresničevanje po realnih predvidevanjih ne bo moglo teči dosti hitreje kakor skozi vsaj nekaj desetletij; poleg tega se bo izpeljava po naravi stvari same morala vzpenjati na čedalje bolj tehnične, v smislu politične percepcije vse bolj abstraktne

in hermetične nivoje. Vmes se bodo odpirali prostori, v katerih bodo neogibno nastajali odtujitveni efekti: nastajali bodo toliko bolj, ker bodo v boju izkoriščani in še umetno napihovani. Nastajale bodo situacije, kakršne je pred leti slikovito označila tale prispevka: »Ljudje so za svobodo, če je treba, res pripravljeni tudi umirati. Toda kdo bo prelival kri za nekaj, kar se imenuje generalni preferencial?« To seveda ne pomeni, da bi se bilo treba vdajati že vnaprej malodušju, pomeni pa, da bo treba pozorno paziti na problem.

In potem: ob projektih in programih takšnih razsežnosti in tolikšne kompliciranosti se bo nujneje kot kdaj doslej oktroirala potreba po tem, da se njihov pozitivni izhodiščni naboj skozi akcijo ne prazni, marveč da se, če je le možno, še krepi. Ob tem mislimo predvsem na to, da je neuvrščенost skozi vso svojo dosedanjo zgodovino najčvrsteje prodirala in se uveljavljala, kadar je bilo najbolj očitno, da se skozi prebija avtentični plebejski vzgon podrejenih in zatiranih k enakopravnosti. Naj se je to v preprostem ali aktualno političnem jeziku imenovalo »boj proti krivicam«, »demokratizacija«, »upor zoper gospodovanje« ali kakor že, iz tega globinskega toka so navsezadnje zmerom poganjale korenine nenavadne žilavosti, odpornosti in razvojne moči, ki jo je v neuvrščенosti čutiti ves čas. To je tisti pozitivni izhodiščni naboj, osnovna moralno-etična opredelitev, ki se spreminja v nenavadno realno politično moč. Čim neposrednejši spoj z njo bo treba zagotoviti tudi na zelo visokih, zelo abstraktnih, navidez zelo odtujenih nivojih, koder se bo mnogo bolj kakor doslej morala gibati politika neuvrščенosti, če naj res opravi prevzete naloge. In to ni enostavno, še zlasti zato ne, ker bodo tisti, ki ji zares nasprotujejo, skušali izkoristiti prav sleherno priložnost, da bi jo ravno pri tem notranje presekali.

Pretekle izkušnje kažejo, da takšni poskusi niso nepremagljivi. Ravno nasprotno. Zmerom, kadar je šlo zares, je prav ta osnovni moralno-etični naboj, spremenjen v realno politično moč, prebijal pregrade, najsi so jih postavljali drugi ali pa so rasle iz usedlin samega gibanja.

Najbrž se ne bomo dosti zmotili, če izrečemo misel, da je v skrajni posledici prav to odločilo tudi v Havani.

BOGDAN KAVČIČ

Prispevek Borisa Kidriča k razvoju samoupravljanja v Jugoslaviji

*Boris Kidrič — revolucionar in znanstvenik**

Boris Kidrič je umrl 11. aprila 1953. Vendar je bolezen že prej spodkopavala njegove delovne sposobnosti, saj je bil v bolnišnici od novembra 1952, bolezenska znamenja pa so se kazala že prej. Umrl je torej, še preden je novi sistem družbenih odnosov, katerega soustvarjalec je bil, začel kazati vidnejše rezultate. Glede na položaj in funkcije, ki jih je Boris Kidrič opravljal v zveznem izvršnem svetu in izvršnem komiteju CK ZKJ pa je jasno, da je bil njegov prispevek pri kreiranju samoupravljanja bistvenega pomena. Kot predsednik gospodarskega sveta vlade FLRJ je imel pomemben vpliv in seveda tudi veliko odgovornost pri oblikovanju sprememb v gospodarskem sistemu, ki so morale biti takšne, da je bilo mogoče razvijati samoupravne odnose.

Prehod na samoupravne odnose v Jugoslaviji seveda ni bil in ni mogel biti enkratno, trenutno dejanje. To je proces, ki se je začel že pred sprejemom prvega zakona o samoupravljanju leta 1950 in ki je do današnjih dni, torej v skoraj treh desetletjih, prešel vrsto razvojnih faz. Proces torej, ki traja še danes, čeprav v kvalitativno novih razmerah.

Prvi pisani dokument o uvajanju delavskih svetov v Jugoslaviji je »Navodilo o ustanavljanju in delu delavskih svetov državnih gospodarskih podjetij«, ki je bil 23. decembra 1949 razposlan po republikah v realizacijo. S tem dokumentom je predvideno ustanavljanje poskusnih delavskih svetov še pred sprejemom prvega zakona o samoupravljanju, do česar naj bi prišlo pol leta kasneje. Navodila sta podpisala v imenu vlade FLRJ Boris Kidrič in v imenu jugoslovanskih sindikatov Djuro Salaj. Podpis nekoga dokumenta seveda ni zanesljiv kazalec vloge podpisnika pri njegovem oblikovanju. Vendar v tem primeru kot podpisnik za vlado FLRJ ni bil naključno izbran prav Boris Kidrič, kar bomo še podrobneje dokazali kasneje. Kidrič je bil v tem času predsednik gospodarskega sveta zvezne

* S tem prispevkom je avtor nastopil na znanstvenem zboru »Misel in delo Borisa Kidriča«, ki je bil 7. in 8. junija letos v Beogradu.

vlade. Prav na področju gospodarstva pa so bile potrebne največje spremembe, da bi bilo mogoče realizirati predvidene funkcije delavskih svetov. Ne kaže podcenjevati tudi potrebnih sprememb na drugih področjih družbenega življenja, vendar je spremembe v gospodarstvu treba oceniti kot primarne.

Za polno razumevanje prispevka Borisa Kidriča k razvoju samoupravljanja je treba upoštevati nekatere njegove splošnejše osebne lastnosti. Po ocenah sodobnikov in sodelavcev je združeval nekatere lastnosti, ki so vtisnile pomemben pečat vsemu njegovemu delu.

Kljub temu, da je bil vseskozi, odkar se je priključil komunistični partiji, zlasti pa med narodnoosvobodilnim bojem in po njem, na pomembnih političnih položajih, ni bil samo politik. Morda ni pretirano reči, da je bil v prvi vrsti znanstvenik. V njegovih člankih in govorih je bilo vedno obilo teoretičnih razmišljanj. Posebej to velja za oblikovanje teoretičnih utemeljitev gospodarskega sistema socialističnega samoupravljanja. Politični položaj mu je omogočal praktično preskušanje teoretičnih dognanj. Vendar je njegova praksa dosledno temeljila na teoretičnih podlagah, ki jih je črpal zlasti iz del Marxa, Engelsa in Lenina. Dognanj klasičnega marksizma ni dogmatično in poenostavljeno prevajal v jugoslovansko prakso, temveč je bil pri tem ustvarjalno kritičen. Sproti in temeljito je spremljal učinkovanje gospodarskih ukrepov v praksi, analiziral praktične posledice in predlagal potrebne spremembe. Tako je v polni meri praktično uveljavil dialektično povezanost teorije in prakse. Pri tem mu je obilo pomagala njegova obsežna teoretična izobrazba.

Morda bi kot Kidričevo najpomembnejšo osebno lastnost v zvezi z uvajanjem samoupravljanja lahko opredelili njegovo vero v človeka, prepričanost v tako rekoč neomejeno ustvarjalno energijo revolucionarnih množic. To prepričanje v ustvarjalno moč in revolucionarno energijo najširših ljudskih slojev je bilo takrat navzoče pri večini članov najvišjega jugoslovanskega vodstva. Navzočnost takšnega prepričanja, ki se je oblikovalo in potrjevalo že v času narodnoosvobodilnega boja ter v času obnove porušene dežele, bi brez dvoma lahko ocenili kot eno izmed pomembnih podlag za prehod na samoupravljanje. V takratnih družbenih razmerah v kapitalističnih, pa tudi v socialističnih deželah, je bilo samoupravljanje dejansko videti kot utopija, kot »juriš na nebo«. Neomajno prepričanje v ustvarjalne sposobnosti ljudstva je bilo prav gotovo nujen pogoj za uvajanje samoupravljanja. In prav v tem je ena izmed veličin projekta, enkratnost jugoslovanskega samoupravljanja. To velja posebej poudariti ob drugačnih izkušnjah in družbeni praksi v drugih socialističnih deželah v tedanjem obdobju.

Revolucionarna ustvarjalnost ljudskih množic je uspešno preseгла vrsto preskušanj, tako v času narodnoosvobodilnega boja, neposredne povojne graditve kot tudi v času spora z informbirojem in ob številnih kasnejših priložnostih. Kot za celotno jugoslovansko partijsko in državno vodstvo je

bila tudi za Kidriča značilna usmerjenost na ljudske množice, na ljudstvo kot na celoto in ne le na državni aparat. Takšna usmerjenost je tudi pomagala ohraniti deželi samostojnost ob gospodarski in politični blokadi, ki je spremljala spor z informbirojem leta 1948.

Izhajajoč iz velike vere v sposobnost ljudstva, da premaga še največje težave, če v tem vidi svoj interes, je Kidrič tudi opredeljeval svojo vizijo socializma kot svobodne družbe tudi za vsakega posameznika. To svojo vizijo je v pogovoru z italijanskimi socialisti, ki ga je imel 5. novembra 1949, takole opredelil: »Naša sedanja osnovna linija je zgraditi socializem, in to ne kakšen kasarniški, sivi socializem, ki uničuje človeško individualnost, ampak socializem, ki je najvišje dvignil prav svobodo in človeški razvoj. Ni socializma brez skrbi za človeka. Najmoralnejši smisel socializma je ravno ukinjanje vsakega nasprotja med kolektivom in posameznikom. Če kolektiv uničuje posameznika, je to absurdno nasprotje socializma. To bi bilo nečloveško in to bi lahko ogrozilo tudi sam socializem« (*Zbrano delo*, IV., str. 72).

Zato Kidrič doseženega stanja v družbenem razvoju ni nikdar analiziral s težnjo, da bi prikrival napake. Nasprotno, njegovo stališče je vedno bilo, da je treba napake odkriti in odpraviti, ne pa prikriti. To načelno stališče je tudi uresničeval pri svojem delu in delu organov, ki jih je vodil. Njegove analize so polne kritičnih ocen odstopanja dejanskih družbenih dogajanj od začrtanih ciljev. Obenem pa je vzporedno s kritičnimi ocenami vedno tudi načrtoval pota za njihovo odpravljanje.

Kot posebno nevarnost v praktični dejavnosti je Kidrič opredeljeval zgubljanje družbenoekonomske perspektive. To je označeval kot »suhi praktikizem«, o katerem je v svojem referatu na II. plenumu CK KPJ (od 28. 1. do 30. 1. 1949) »O tekočih vprašanjih naše gospodarske politike« dejal tole: »Suhi praktikizem pri vodstvu gospodarstva je eden najnevarnejših pojavov v borbi za graditev socializma. Ker mu je tuja prav družbeno-ekonomska perspektiva in ker se njegovo rutinerstvo najpogosteje povezuje z neprečiščenimi ostanki preteklosti v človeški zavesti, je praktikizem po navadi splošna in vulgarna oblika najrazličnejših oportunističnih pojmovanj, odklonov in vplivov razrednega sovražnika« (*Zbrano delo*, IV., str. 26).

Kidrič je imel podoben odnos kakor do družbenih pojavov tudi do sodelavcev. Od njih je veliko zahteval, napake in pomanjkjivosti pa ostro kritiziral. Vendar je to znal narediti tako, da je bilo tudi za posameznika spodbudno, ne pa uničujoče. Njegov smisel za povezovanje teorije s praktičnim delovanjem se je pokazal tudi na tem področju. Tudi v tem se je kazalo njegovo prepričanje, da je socializem stvar množic, da ga lahko izgradijo le množice in da je njegova izgradnja namenjena množicam.

Da bi lahko objektivno in celostno ocenili prispevke Borisa Kidriča k razvoju samoupravljanja Jugoslaviji, bi bilo treba najprej opraviti temeljito raziskovalno delo na podlagi njegovih že objavljenih in še neobjavljenih del. Takšna raziskava doslej še ni bila opravljena. Zato je tisto, kar bomo v nadaljevanju navedli, treba razumeti kot prispevek k opredeljevanju pomena dela Borisa Kidriča v času ustvarjanja pogojev za razvoj samoupravljanja v Jugoslaviji. Takšni prispevki so lahko le fragmentarni in v precejšnji meri tudi le hipotetični, saj niso nastali na podlagi analize celotnih njegovih del. Kot podlaga so nam rabila predvsem objavljena dela in le manjši del še neobjavljenega (torej tudi neavtoriziranega) gradiva. Kot rečeno, menim, da bi bil potreben celosten raziskovalni prijem, ki bi poleg samih Kidričevih del upošteval tudi temeljne značilnosti časa, v katerem so ta dela nastajala, njihovo namembnost itn. Do zdaj za tak raziskovalni prijem še ni bilo zadostne spodbude.

1. O izviri in pomenu samoupravljanja

Iz objavljenih del Borisa Kidriča je razvidno, da se je, tako kot številni drugi družbeni voditelji v času uvajanja samoupravljanja, ob različnih priložnostih opredeljeval glede dolgoročnejših ciljev novega sistema in tudi glede teoretičnih in praktičnih izvirov oziroma pobud novega sistema družbenih odnosov. Na več mestih srečamo opredelitve, da gre za nekaj zgodovinsko novega; nekaj, kar prvič nastaja v Jugoslaviji, kar je specifičnost jugoslovanske družbene revolucije. Tako je, na primer, v govoru, ki ga je imel v beograjskem Narodnem gledališču na slovesnosti ob 29. novembru (28. novembra 1950) dejal: »... Omejil se bom na to, kar je v našem sodobnem družbenem razvoju najpomembnejše in kar jugoslovanska revolucija izvaja prva v zgodovini človeštva. V mislih imam začetek procesa spreminjanja državne lastnine v splošno ljudsko premoženje pod upravo neposrednih proizvajalcev. Gre za nastajanje svobodne asociacije neposrednih proizvajalcev, ki ji je odprla pot volitev delavskih svetov in delavskih upravnih odborov po naših tovarnah in podjetjih. Vse to ne pomeni samo formalne razširitve naše ljudske demokracije, marveč je kakovostno nov pojav v družbenem razvoju pod stari proletarskim geslom 'Tovarne delavcem', ki ga je postavil tovariš Tito. To geslo pomeni uresničevanje Marxove, Engelsove in Leninove napovedi o socialistični svobodni asociaciji neposrednih proizvajalcev — začela se je nova doba naše socialistične graditve. To pomeni, da v naših produkcijskih načinih že odmirajo tudi ostanki kapitalistične preteklosti znotraj samega socialističnega sektorja, ki jih vsebuje državna lastnina kot nižja primitivna oblika socialistične lastnine. Za nadaljnji družbeni razvoj je najbistvenejše, da naša revolucija prav v odnosih produkcije odpravlja možnosti, da bi proletarijat izkoriščala lastna birokracija« (*Zbrano delo*, IV., str. 209).

Ta malo daljši citat smo navedli zato, ker je v njem pravzaprav moči razbrati vse temeljne sestavine pomena in ciljev družbenih odnosov, ki so se takrat začeli oblikovati:

1. Začetne oblike samoupravljanja so v funkciji doseganja dolgoročnejšega cilja, oblikovanja svobodne asociacije neposrednih proizvajalcev.

2. Opredelitev svobodne asociacije neposrednih proizvajalcev kot cilja pomeni upoštevanje teorije socialistične družbene revolucije, kot so jo razvili klasiki marksizma, Marx, Engels in Lenin.

3. Državna lastnina je ocenjena kot nižja primitivna oblika lastnine v socializmu, nujno je njeno spreminjanje v »splošno ljudsko premoženje« oziroma, kot bi danes rekli, »družbeno lastnino«.

4. Uvajanje samoupravljanja pomeni tudi začetek procesa odmiranja države kot »kapitalističnega ostanka« v socializmu.

5. Samoupravljanje je sredstvo za boj proti nevarnosti, da bi proletarijat izkoriščala njegova lastna birokracija, kar je že Marx opredelil kot temeljno nevarnost socialistične revolucije (poleg oborožene kontrarevolucije).

Uvajanje samoupravljanja je torej že od vsega začetka temeljilo na marksistični analizi družbene stvarnosti in marksistični viziji socialistične družbene revolucije. Jugoslavanski primer je bil ocenjen kot uresničevanje zgodovinskega bojnega gesla delavcev 'Tovarne delavcem'. Obenem je Kidrič jugoslovanski primer tudi ocenjeval kot praktičen odgovor na vprašanje, kako v sorazmerno zaostalih deželah preiti v socializem.

Kot praktičen zgled pri ustvarjanju novega sistema je rabila zlasti pariška komuna in leninski sovjeti. Tako je Kidrič v svojem govoru ob predlogih zakonov o planskem upravljanju, proračunih, družbenih prispevkih in davkih v ljudski skupščini FLRJ 28. decembra 1951 obsežno govoril o zgodovinskem razvoju ideje o delavskem upravljanju podjetij, ki se je po njegovih besedah »rodila tako rekoč hkrati s prvimi začetki delavskega gibanja in socializma« (*Zbrano delo*, IV., str. 347). Posebej podrobno se je spustil v obravnavo ukrepov pariške komune in v celoti ali deloma citiral celo vrsto sklepov in dokumentov, ki jih je sprejela. Tako navaja sklep pariške komune, s katerim je »diktatura proletariata prvikrat v zgodovini dejansko nacionalizirala tovarne« (isti vir, str. 350). Nadalje je v celoti navedel pravilnik o upravljanju podjetja, ki so ga v odobritev komuni predložili delavci v delavnicah za popravilo orožja v Louvru in je bil objavljen v uradnem listu komune 3. maja 1871. Vsekakor nenavadna praksa, da se ob sprejemanju novih zakonov obširno obravnavajo takšni dokumenti. Manj nenavadna pa postane takšna praksa, če navedemo, da so prav ti zakoni imeli za cilj to, da bi omogočili, da bi dejansko delavci upravljali s svojim presežnim delom.

Kidrič je takole utemeljil obsežno navajanje dokumentov pariške komune na zasedanju ljudske skupščine: »Iz dokumentov, ki jih navajam, se vidi, da je revolucionarni pariški proletarijat leta 1871 s svojim praktič-

nim zgledom pravzaprav zapustil kar cel zgodovinski program socialističnega upravljanja z gospodarstvom. V svojem ustvarjalnem vzponu je v bistvu našel vsebino tako za delavsko upravljanje s podjetji kot tudi za združevanje delovnih ljudi v socialistično celoto. To je toliko bolj značilno, ker izhaja kot neposreden rezultat revolucionarne proletarske akcije...« (prav tam, str. 354)

Na istem zasedanju je obsežno govoril tudi o sovjetskih izkušnjah iz oktobrske revolucije, pri čemer je zlasti poudaril nevarnost, ki socialistični revoluciji preti od birokracije.

Takšen uvod k sprejemanju novih zakonov je v skladu s Kidričevo težnjo po teoretični utemeljitvi konkretnih ukrepov. Ta težnja je bila pri njem trajno navzoča. Ko je 6. februarja 1950 govoril na svečani seji v zvezni planski komisiji, je dejal: »Zlasti pri svojem delu moramo premagati goli prakticizem, ki je največja nevarnost, največji sovražnik našega dela, najnevarnejši nasprotnik socializma. Nikoli ni dovolj teoretičnega poglobljanja novih vprašanj, boj za teoretično izobraževanje in dvig samega sebe...« (*Zbrano delo*, IV., str. 135)

Ko govorimo o samoupravljanju, mislimo seveda samoupravljanje v takratni podobi. Pojem »samoupravljanje« so takrat še redko uporabljali. V objavljenih Kidričevih delih ga prvič srečamo v ekspoziciji o reorganizaciji upravljanja našega gospodarstva na seji prezidija ljudske skupščine FLRJ 7. februarja 1950. Praviloma je bil govor o delavskem upravljanju podjetij, ki se je omejevalo predvsem na gospodarstvo (do leta 1952) in so ga enačili z delom delavskih svetov in upravnih odborov.

2. Delavsko upravljanje — bistvena sestavina socialistične demokracije

Marksistična teorija socialistične družbene revolucije kot teoretična podlaga za ustvarjanje novega sistema delavskega upravljanja gospodarstva je razvidna tudi iz Kidričevih opredelitev o socialistični demokraciji. V znanih »Tezah o ekonomiki prehodne dobe v naši državi«, ki so bile objavljene v Koministu št. 6 leta 1950 je o tem zapisal tole: »Resnična graditev socializma kategorično terjaja razvijanje socialistične demokracije in pogumno spreminjanje državnega socializma v svobodno združenje neposrednih proizvajalcev« (*Zbrano delo*, IV., str. 185). Drugače rečeno, jugoslovanska koncepcija socializma je zlasti ob prehodu na delavsko upravljanje vsebovala zahtevo po neposredni demokraciji, vsebovala pojmovanje demokracije kot sinonima socializma. Brez demokracije ni socializma.

Uvajanje samoupravljanja je izhajalo tudi iz ugotovitve, da v jugoslovanskem razvoju že prihaja do nasprotja med stopnjo razvoja in razširjenostjo gospodarstva in državnim upravljanjem gospodarstva. O tem je Kidrič govoril že v ekspoziciji o reorganizaciji upravljanja našega gospodarstva, ki ga je imel 7. 2. 1950 na seji prezidija ljudske skupščine FLRJ. To stališče je Kidrič podrobneje izdelal v »Tezah o ekonomiki pre-

hodne dobe«, kjer je zlasti poudaril negativne posledice, ki nastanejo, če država predolgo vztraja v položaju upravljalca gospodarstva.

Kidrič ugotavlja, da lahko predolgo zadržana vloga države pri upravljanju gospodarstva pomeni nevarnost za socialistično revolucijo v celoti. Pri tem pogosto navaja kot negativen primer razvoj dogodkov v Sovjetski zvezi. Takole pravi v »Tezah o ekonomiki prehodne dobe« o državni fazi socializma: Državni socializem pa pomeni le prvi in najkrajši korak socialistične revolucije. . . . Če državni (birokratični) socializem vztraja na svojem položaju dalj časa, kot terjaja »prvi korak« revolucije, je to v nujni zvezi z naraščanjem, utrjevanjem in privilegiranjem birokracije kot družbenega zajedalca, dušenjem namesto razvijanjem socialistične demokracije in splošno degeneracijo sistema, ki najprej pade v stagnacijo, potem pa zabrede v restavracijo posebne vrste: državni socializem čedalje bolj dobiva značaj državnega kapitalizma 'čistega' tipa (brez posedujočih srednjih razredov, toda z vsemogočno parazitsko birokracijo kapitalističnega značaja)« (*Zbrano delo*, IV., str. 184—185).

Kidrič je tudi ocenjeval, da je bila v Jugoslaviji dosežena tolikšna stopnja razvoja materialnih proizvodnih sil in industrializacije, ki omogoča večjo iniciativo od spodaj (»O novem finančnem in planskem sistemu«, v: *Zbrano delo*, IV., str. 264). Po Kidričevi oceni večja demokracija ni le mogoča, ampak tudi koristna. V prispevku z naslovom »O nalogah tiska pri boju za plan«, ki je bil objavljen v časopisu Partijska izgradnja št. 9—10 leta 1949, je prispevek sklenil s tole opredelitvijo: »Niti najmanj ne bo škodilo, če bo o posameznih vprašanih malo več javne razprave. To lahko prispeva k pojasnjevanju problemov in tudi popravljanju napak in spodrslijajev ter k splošnemu poglobljanju naše ljudske demokracije« (*Zbrano delo*, IV., str. 89).

Kidrič je v skladu s takšnimi svojimi stališči tudi sam dejansko ravnal. Vedno je bil kritično razpoložen do ocenjevanja praktične izvedbe posameznih državnih ukrepov in je zahteval hitro popravljanje napak. Njegovi govori in članki so bili presenetljivo kratki in jasni, tudi kadar je obravnaval zapletene teoretične probleme. Zlasti njegovi govori so bili opremljeni s podatki, s čimer je veliko prispeval k natančnosti obravnavanja problemov. Kratkost je včasih zahtevala tudi večjo ekstremnost in izrazitost formulacij, kar je prispevalo k jasni opredelitvi temeljnega problema, ki ga je obravnaval.

Kidrič je sproti spremljal tudi učinke izvedenih novih ukrepov. Med njimi tudi učinke decentralizacije upravljanja gospodarstva, ki je bila deloma izvedena, še preden je bil sprejet prvi zakon o samoupravljanju. V ekspozeju o reorganizaciji upravljanja našega gospodarstva v začetku februarja 1950 že srečamo oceno, da je praksa potrdila pravilnost odločitev o decentralizaciji operativnega vodenja. »Na splošno lahko torej ugotovimo,« je dejal v omenjenem ekspozeju, »da nobena gospodarska panoga, ki smo jo izročili republikam, ne dela slabše, kot je delala prej.

V osnovi velja isto tudi za bivša republiška podjetja, ki so izročena lokalnim ljudskim odborom« (*Zbrano delo*, IV., str. 139). Praksa je torej spodbujala nadaljnjo decentralizacijo in reorganizacijo upravljanja. Takšni so bili tudi rezultati dela eksperimentalnih delavskih svetov.

3. Nova gospodarska ureditev

Kidričev prispevek k razvoju samoupravljanja je prav gotovo največji na področju oblikovanja nove gospodarske ureditve. Bil je vodja gospodarskega sveta pri zvezni vladi, torej organa, ki je po svojem položaju in funkciji moral pripraviti predloge za spremembe na področju gospodarskega sistema.

Kidrič je pri opredeljevanju pomena ekonomske oblasti izhajal iz marksistične teorije o primarnosti ekonomske oblasti delavskega razreda. Zato je tudi opredeljeval ekonomsko demokracijo kot podlago za socialistično demokracijo. Govor na kongresu ekonomistov Jugoslavije (12. aprila 1952) vsebuje tudi tole misel: »... Po drugi strani pa se lahko socialistična demokracija utrjuje samo na temelju ekonomske demokracije, samo na podlagi socialističnih demokratičnih pravic neposrednih proizvajalcev« (*Zbrano delo*, IV., str. 449). Ko je 6. oktobra 1951 v govoru na kongresu zveze sindikatov Jugoslavije opredeljeval glavne cilje gospodarske politike, je eksplicitno opredelil kot cilj vseh gospodarskih ukrepov utrjevanje materialnih temeljev za nadaljnji razvoj »naše socialistične demokracije, posebno za neovirano delovanje delavskih svetov in njihove ustvarjalne pobude« (*Zbrano delo*, IV., str. 317).

Uvajanje samoupravnih družbenoekonomskih odnosov je bilo povezano s spremembami v gospodarskem sistemu do take mere, da ni pretirano trditi, da so se družbeni odnosi toliko spremenili, kolikor so se spremenili odnosi pri upravljanju gospodarstva. Prejšnji centralizirani sistem administrativnega centralnoplanskega državnega upravljanja gospodarstva je bilo treba nadomestiti z novim, v katerem naj bi glavna beseda pripadala neposrednim proizvajalcem. Prvi celostnejši »paket« ukrepov, ki naj bi zagotovili ekonomsko podlago delavskemu upravljanju z gospodarstvom, je začel veljati s 1. januarjem 1952. Prav pri pripravljanju tega novega gospodarskega sistema je bila Kidričeva vloga ključnega pomena.

Priprava novega gospodarskega sistema ga je tudi najbolj angažirala in to prav v času, ko je bolezen že začela resneje spodkopavati njegove delovne sposobnosti. Kidrič je na več mestih opredeljeval bistvo novega gospodarskega sistema. Verjetno je najcelostnejšo opredelitev dal na 6. kongresu KPJ 4. novembra 1952 v Zagrebu (to je bil tudi njegov zadnji pomembnejši javni nastop). Bistvo novega sistema v gospodarstvu, ki je že veljal v letu 1952 in ki naj bi ga še nadalje razvijali in uzakonili z ustavnim zakonom iz leta 1953, je opredelil v štirih točkah, in sicer:

1. Neposredni proizvajalci naj upravljajo naše tovarne in podjetja sami.

2. Novi ekonomski sistem mora temeljiti na objektivnih ekonomskih zakonitostih in se do skrajne možnosti izogibati administrativni dušitvi teh zakonov.

3. Družbeno obvladovanje objektivnih ekonomskih zakonov je treba radikalno omejiti samo na tiste splošne okvire, ki zagotavljajo, da v družbeni produkciji ne pride do pojavov kapitalistične anarhije, hkrati pa dajejo splošno smer gospodarskemu razvoju države. V okviru teh osnovnih proporcev se mora razvijati maksimalna iniciativa neposrednih proizvajalcev in komun.

4. Dejansko družbeno prisvajanje presežnega dela in socialistično demokratsko razpolaganje s presežnim delom (*Zbrano delo*, IV., str. 495 do 498).

Zato je bilo treba na novo preoblikovati pravzaprav vse ključne vidike gospodarskega življenja. To je pravzaprav temeljna vsebina Kidričevega dela od leta 1949 pa vse do njegove smrti. Ker o tem govori vrsta referatov, se ne bomo spuščali v podrobnosti. Ne kaže pa spregledati, da si je Kidrič izjemno prizadeval, da bi bili novi ukrepi prilagojeni dejanskim družbenim razmeram na eni strani, ter da bi na drugi strani dosegali predvidene cilje. Zato je v pripravo novih ukrepov vnesel številne elemente analize takratnih jugoslovanskih razmer, hkrati pa seveda tudi obsežno teoretično pripravo. Pri tem kaže posebej navesti, da je trdno stal na stališču, da socializma ni mogoče graditi na zaostalih tleh, da socializem zahteva visoko produkcijo in visoko produktivnost, da potrebe naše družbe zahtevajo »najmanj povprečno kapitalistično storilnost, prav zato, ker gradimo socializem« (*Zbrano delo*, IV., str. 427). Poleg drugega je bilo zato treba tudi v bistvu spremeniti mehanizme in vsebino družbenega planiranja.

Kidričevo ime je v Jugoslaviji nerazdružno povezano s kapitalno gospodarsko izgradnjo. Vendar ne kaže pozabiti, da je cilje te izgradnje videl v tem, da bi ustvarili potrebno materialno podlago za razcvet delavskega upravljanja gospodarstva. Obenem pa kaže omeniti tudi to, da je, tako kot vrsta drugih državnih in partijskih voditeljev v tedanjem času, kljub težkim gospodarskim razmeram vedno opozarjal tudi na to, da v načrtovanju družbenega razvoja ne kaže zanemarjati življenjskega standarda prebivalstva. Tako je že leta 1949 opozarjal, da je »... skrajno škodljivo mnenje, da vprašanje življenjske ravni ni tako pomembno, kot je vprašanje kapitalne izgradnje« (*Zbrano delo*, IV., str. 88).

4. Birokratizem — notranja nevarnost socializma

Jugoslovanski razvoj notranjih odnosov na področju upravljanja družbe in zlasti gospodarstva po drugi svetovni vojni je kmalu resno opozoril na birokratizem kot notranjo nevarnost razvoju socialističnih družbenih odnosov. Omenili smo že, da je Kidrič v »Tezah o ekonomiki prehodne dobe« opozoril na nevarnost birokratske deformacije socializma, če

državna faza socializma traja predolgo. Uvajanje delavskega upravljanja v gospodarstvu je bilo ocenjeno tudi kot uspešen ukrep proti birokratizaciji.

Tako je Kidrič že v februarškem ekspezeju o reorganizaciji upravljanja našega gospodarstva leta 1950, torej v fazi pripravljanja prvega zakona o samoupravljanju, dal vse bistvene elemente marksistične analize problema birokratizma. Opozoril je, da je primarni problem »... družbeni pojav birokratizma v graditvi socializma oziroma v socializmu, t. j. na dejstvo, da začne v praksi ljudsko demokracijo, ki sloni na široki ljudski iniciativi in zavestnem sodelovanju čim širših množic ljudi, zamenjevati čedalje bolj obsežna in čedalje bolj kompletna birokracija, ki se hkrati tudi čedalje bolj izloča iz procesa produkcije in dviga nad njega kot njegov varuh in parazit« (Zbrano delo, IV., str. 139). Obenem je tudi opozoril, da bi bilo naivno misliti, da »se dajo v borbi za socializem tendence k birokratizmu in birokratiziranju likvidirati z dekretom« (prav tam). Pozicije birokratizma je mogoče krčiti samo z izgrajevanjem resnične ljudske demokracije.

Uvajanje delavskega upravljanja gospodarstva je omogočilo tudi fizično skrčenje državne uprave (ponekod tudi za 20—30 %). Vendar pa je Kidrič tudi odločno opozarjal na to, da socialistična država in socialistično gospodarstvo potrebujeta upravni aparat. Njegovo funkcijo je videl v podpiranju množic, v teoretičnem utemeljevanju operativnih predlogov (primerjaj: Zbrano delo, IV., str 144, 157—158 itn.). Vzporedno je bilo seveda treba izgrajevati nove mehanizme upravljanja gospodarstva. Vse pomembnejšo vlogo na vseh ravneh dobivajo sveti, sestavljeni iz neprofesionalnih upravljalcev. S tem se je začel trajnejši proces oblikovanja samoupravnih mehanizmov upravljanja ne le gospodarstva, ampak tudi družbe v celoti.

5. Analiza teženj v razvoju delavskega samoupravljanja

Ukrepi, s katerimi je prišlo do sprememb v upravljanju gospodarstva, so hitro začeli dajati praktične rezultate. Praksa njihovega izvajanja pa je omogočila in zahtevala kritično analizo njihove uspešnosti, zahtevala je primerjavo med načrtovanimi in dejanskimi učinki. Prav tako je bilo treba analizirati morebitne nenačrtovane učinke novega načina upravljanja gospodarstva.

V Kidričevih delih najdemo vedno več elementov analize družbenih dogajanj pod vplivom novih ukrepov glede vodenja gospodarstva, čim daljša je bila doba njihovega delovanja. Posebej v njegovih govorih in člankih iz leta 1952 je mogoče najti številne prvine analize novih družbenih odnosov.

Kidričeve analize opozarjajo tako na pozitivne dosežke novega delavskega upravljanja gospodarstva kot tudi na nekatere pomanjkljivosti. Jasno se je zavedal, da novi družbeni odnosi niso postali v trenutku domi-

nantni odnosi. V nedokončanem sestavku »O nekaterih teoretičnih vprašanjih novega gospodarskega sistema«, ki je izšel v Komunistu številka 1—2 leta 1952, opredeljuje tri temeljne težnje v nadaljnjem razvoju produkcijskih odnosov v Jugoslaviji. To so 1. dosledna socialistična graditev, ki jo zagovarja partija in ki vključuje tudi demokratizacijo upravljanja produkcije; 2. birokratska, ki želi ohraniti državno obliko lastnine, in 3. težnja, ki jo opredeljuje kot »klasično« reakcionarno vračanje nazaj (*Zbrano delo*, IV., str. 407). S tem je nakazal smeri trajnejše analize notranjih protislovij našega razvoja, saj se s prvima dvema smerema pravzaprav srečujemo še danes.

V analizi delovanja delavskega upravljanja vidi Kidrič tako pozitivne razvojne elemente kot tudi nekatere deformacije. Temeljni cilj novega delavskega upravljanja gospodarstva je videl v izgraditvi sistema, ki bo delavcem omogočil, da upravljajo sami s presežnim delom. V tem smislu je ocenjeval začetne izkušnje delavskih svetov kot pozitivne. V »Obrazložitvi reorganizacije zvezne vlade«, ki jo je prebral 6. aprila na seji prezidija Ljudske skupščine FLRJ, na kateri so sprejeli ukaze o rekonstrukciji in reorganizaciji zvezne vlade, je med drugim dejal: »Dosedanji razvoj delavskih svetov in delavskih upravnih odborov nam omogoča, da celo vrsto državnih funkcij na področju gospodarstva . . . takoj prenesemo na neposredne proizvajalce, na njihova združenja in njihove organe s čimer bomo bistveno skrčili državni aparat« (*Zbrano delo* IV., str. 434). Razvijanje delavskih svetov in upravnih odborov je ocenjeval kot uspešen ukrep za uničevanje materialnih korenin družbene birokracije. Z razvijanjem delavskega upravljanja razvijamo zavest namesto upravnega pritiska.

Pozitivno oceno delovanja delavskih svetov in delavskih upravnih odborov srečamo pri Kidriču še na nizu mest. Tako je, na primer, v ekspezeju o proračunu za leto 1951 poudarjal, da je delavsko upravljanje pripomoglo k premagovanju posledic suše (*Zbrano delo*, IV., str. 214 do 215). V izvajanju na seji gospodarskega sveta na Bledu avgusta 1952 je ugotavljal, da je izvajanje plana v celoti potrdilo pravilnost novega gospodarskega sistema (prav tam, str. 481). V ekspezeju ob razpravi o predlogu družbenega plana in proračuna za leto 1952 in o predlogu zakona o pooblastilu vladi FLRJ za ustanavljanje družbenih skladov, navaja podatek, da delavski sveti povečujejo narodni dohodek za 21 milijard, kar ocenjuje kot izkaz visoke zavesti delavskih svetov že med prvo diskusijo o družbenem planu (prav tam, str. 435). Itn.

Hkrati pa je Kidrič opozarjal tudi na nekatere pomanjkljivosti, ki so se že takrat pokazale v delu delavskih svetov in v upravnih odborih. Verjetno bi kot temeljni problem lahko označili nevarnost pojmovanja in praktičnega uporabljanja delavskega upravljanja v gospodarstvu v smislu vračanja za zasebno lastniško gospodarjenje (»O nekaterih teoretičnih vprašanjih novega gospodarskega sistema«, *Zbrano delo*, IV., str. 409). S tem je opozoril na trajneje navzočo deformacijo v razvoju samouprav-

ljanja, namreč na pojmovanje in praktično ravnanje z družbeno lastnino kot s kolektivno, skupinsko lastnino.

V pogovoru z delavskim svetom in delavci železarne na Jesenicah 12. januarja 1952 je poleg drugega opozoril tudi na vrsto nepravilnosti v uveljavljanju samoupravljanja. Shematično jih lahko združimo v tele:

— pojmovanje delavskega upravljanja samo kot pravice, ne pa tudi kot dolžnosti in obveznosti;

— nujnost razširitve upravljalne baze: ni dovolj, da se aktivirata le delavski svet in upravni odbor, treba je aktivirati delavske množice;

— opozoril je na problem odnosa med delavskim svetom, upravnim odborom in direktorjem;

— opozoril je na politično mobilizatorsko in ne »poveljujočo« vlogo partije ter

— na to, da ponekod dajejo prednost individualnim in skupinskim interesom pred — ali celo na račun — skupnih interesov (*Zbrano delo*, IV., str. 387—392).

Kidrič je že zelo zgodaj, že leta 1952 tudi opozoril na nevarnost birokratiziranja delavskih svetov. Na seji gospodarskega sveta na Bledu (avgusta 1952) je opozoril na to, da se v nekaterih podjetjih povezujejo direktor, sekretar, predsednik upravnega odbora in predsednik delavskega sveta v nov birokratski sloj, »ki si poskuša prisvojiti pravice delavcev do samoupravljanja« (*Zbrano delo*, IV., str. 481).

Kidrič je prav tako že leta 1952 opozarjal na nevarnost, ki jo srečujemo tudi v kasnejšem razvoju samoupravljanja, namreč na hipertrofijo administrativnih uredb na področju gospodarstva, ki »neposredno zavira funkcioniranje in nadaljni razvoj novega gospodarskega sistema«, in se je zavzemal za redukcijo nepreglednega obilja uredb »s štiri do pet urejenimi zakoni s področja gospodarstva, ki lahko zadostno regulirajo nove produkcijske odnose . . .« (*Zbrano delo*, IV., str. 468).

Še bi lahko naštevali vidike Kidričeve kritične analize novih družbenih odnosov. Ne bo pretirano, če rečemo, da so se že v prvih letih kazale težnje, s katerimi smo se srečevali še v kasnejšem času, deloma pa se srečujemo še danes. Bolezen in smrt sta Kidriču preprečili nadaljnje ustvarjalno delo tudi na tem področju.

Navedli smo nekatere vidike prispevkov Borisa Kidriča k razvoju samoupravljanja. Seveda bi v njegovih delih lahko našli še vrsto problemov, ki jih je obravnaval v zvezi z razvojem samoupravljanja. To bodo naredile temeljitejša raziskava. Kar pa smo navedli, potrjuje, kako prav je imel Edvard Kardelj, ko je ob pogrebu Borisa Kidriča dejal: »Boris Kidrič je živel kratko, toda boril se je dolgo in silovito.« To še posebej velja za Kidričev prispevek k uveljavljanju in razvoju samoupravljanja.

K razpravam o marksizmu, ateizmu in religiji v samoupravni družbi (II)

Razmišljanju ob novejših razpravah¹ o zgornji temi sem namenoma dal enak naslov kot članku, objavljenem pred skoraj natanko šestimi leti v Teoriji in praksi (1973/7-8), čeprav bi mnoge očitno izzivalne teme in teze v teh razpravah, včasih že prava gesla, kar klicale po udarnejšem naslovu. Kako sicer reagirati ob formulaciji: »Krščanski človek je v Kristusu že odrešen in osvobojen . . . Marxova revolucija ne le da je neuresničljiva, je tudi odveč« (153), ali ob postavljanju evangelijske vere nasproti ideologiji (med drugim in predvsem marksizmu, ki »navadno nastopa kot ideologija«), kjer »vera osvobaja . . . ideologija pa (,večkrat') usužnjuje« (58).

Pa vendar pobližji pogled v tekste in kontekste celo zgornjih gesel pokaže, da imamo opraviti z zamotanim in tudi zmedenim opredeljevanjem koordinat in perspektiv krščanstva, religije in cerkve v socialistični družbi, kjer so udarne formulacije bolj izraz težnje, da se odvrne pozornost od lastne zadrege, kot pa koherentno izdelane bojevite strategije. (Posebno vprašanje je seveda, od kod avtorjem prepričanje, da lahko prav z bojevitimi gesli dosegaajo tak učinek.)

Razprava o revoluciji in krščanskem odnosu do nje se na primer končuje z navajanjem mnenj, s kakršnimi je mogoče ob nadaljnjih distinkcijah opravičiti ali zavrniti vsako revolucijo in sodelovanje v njej. Himna evangelijski veri nasproti ideologiji ne gre mimo priznanja »sorodnosti med vero in ideologijo« in priznanja, da je bilo »krščanstvo od četrtega stoletja do revolucionarnih sprememb zadnjih stoletij . . . prevladujoča ideologija z vsemi značilnostmi ideologij (66)«. Toda temu je bilo tako, ker da »družba, taka kot je, potrebuje neko ideologijo«. Tako je krščanstvo »moralo napolniti ideološko praznino, ki je nastala z izginotjem poganske ideologije«. Hkrati pa srečamo opozarjanje na »(dejstvo), da v naših razmerah marksizem kot ideologija izziva krščanstvo, da na-

¹ V mislih imam predvsem nekatere razprave iz zbornika predavanj s teološkega tečaja o aktualnih temah za študente in izobražence 1978—79 z naslovom Duha ne ugašajte (Ljubljana 1979; citati brez navedbe vira so iz tega zbornika) ter nekatere razprave v jugoslovanski katoliški publicistiki ob izidu knjige Toda Kurtovića Crkva i religija u socijalističkom samoupravnom društvu, Beograd 1978.

stopa tudi kot ideologija«, zaradi česar verni kristjani »lahko podpremo težnjo po dezideologizaciji marksizma« (68). V skladu z zgoraj povedanim bi to pomenilo prizadevanje za ideološko praznino, ki bi jo zopet lahko napolnilo krščanstvo kot ideologija — saj je ne glede na poudarjeno nasprotje med krščansko vero in ideologijo »razumljivo, da krščanska družba oblikuje krščansko ideologijo« in da »resnično veren človek ne more biti pristaš ideologije, razen take, ki izhaja iz njegovega verskega prepričanja« (59), torej krščanske. Ali imamo spričo vsega tega pred seboj očitien klerikalen program ali pa pojmovno zmedo, še posebej, če k temu dodamo še sočasne pozive k dezideologizaciji krščanstva v imenu vere, zaradi katere po evangeliju »nikogar na zemlji ne kličite Oče, zakaj eden je Oče, ki je v nebesih« (63). (Da z izrazom Oče krščanski verniki na zemlji skorajda v vseh evropskih deželah kličejo duhovnike in menihe, je pri tem čisto naključno . . .).

Glede na razhajanja med marksisti samimi se ne smemo čuditi, da je pri tolikšnem ukvarjanju z marksizmom tudi med teologi toliko razhajanja o tem, kaj je bistveno v Marxovi misli in v marksizmu; torej tudi ne, da marksizem s katoliškega vidika tako različno ocenjujejo. Enkrat je Marxov zgodovinski materializem »v svojem najglobljem jedru mističen, mitološki, apokaliptičen, praznoveren«, »zadnja velika krščanska herezija«, »v znatni meri sekularizirana oblika krščanstva«, Marx pa »vsekakor . . . bolj ‚romantik‘ kot dialektik, bolj ‚teolog‘ kot filozof, bolj ‚prerok‘ kot politik, bolj ‚revolucionar‘ kot znanstvenik (150); drugič je marksizem radikalno zaprt protikrščanski sistemski materializem, nadaljevanje idealizma (s katerim — z idealizmom namreč — da nima krščanstvo nič opraviti) (84); enkrat bi marksizem po božji volji opravljal ‚očiščevalna dela‘ za Cerkev prihodnosti (151), drugič — vsaj sklepamo lahko — ga eden od avtorjev uvršča v »dvajset stoletij trajajoči neprekinjen boj (proti cerkvi), ki v svoji fantastični taktični neizčrpnosti kaže na nedvoumen strateški um in voljo,« seveda v tem primeru ne Boga, temveč »gospodovalca temé«, hudiča (112).

Zdi se mi torej, da ni predvsem pomembno na udarna gesla in bojevito držo odgovoriti z drugimi gesli in bojevitimi potezami, temveč da je treba v teoriji in praksi nadaljevati s strpnim razčiščevanjem teoretičnih in praktičnih vidikov soočanja marksizma, ateizma, religije in cerkve v socialistični družbi, kot je bil tudi namen članka pred šestimi leti. Mislim tudi, da njegove osnovne teze še niso presežene, čeprav se danes srečujemo z nekaterimi drugačnimi poudarki.

Verniki in »graditev socializma«

Proti pričakovanju je tudi v slovenski cerkvi našla znova mesto téma, za katero smo bili prepričani, da vsaj kot téma opredeljevanja ni več na dnevnem redu; še posebej, ker je pri nas profesor Janžekovič že zdavnaj in večkrat s krščanskega stališča odgovoril na stalni reakcionarni ugovor, da s sodelovanjem pri graditvi socialistične družbe, v kateri naj bi

religija odmrta, kristjani sodelujejo pri kopanju lastnega groba. Poudarjeno je bilo, da tako lahko sklepa le tisti, ki (kot marksisti) vidi v religiji in krščanstvu zgolj družbeni proizvod nekega določenega zgodovinskega obdobja; kristjan ne more tako razmišljati, saj je prav kot kristjan lahko trdno prepričan, da bo prav socialistična družba dokazala, kako religija ni zgolj opij, tolažba itn.; že zato lahko sodeluje pri graditvi socialistične družbe — iz drugih obče človeških idealov pa tudi mora sodelovati pri tej graditvi; razumljivo ob tem pa je, da mora (tudi zato) socialistična družba priznati in omogočiti krščanstvu in cerkvi vso svobodo v izražanju in širjenju verskega prepričanja, svobodo, ki tudi sicer gre občanom svobodne družbe.

Če sodimo po publiciteti v katoliškem tisku, je videti, kot da je bila nesrečna formulacija v razpravi Ivica Račana, »da je eden od velikih dosežkov naše politike v zvezi z religijo angažiranje in mobiliziranje teistov v izgradnji socializma oziroma rušenju materialnih in duhovnih pogojev religioznosti« (Delo 25. XII. 1976, sobotna priloga), sprejeta v delu katoliškega tiska skorajda triumfalno kot nazadnje le neko končno jasno in nedvoumno priznanje marksistov o ciljih njihove politike pri graditvi socializma. Nič ni pomagalo dokazovanje marksistov — prej in za tem — da marksizem ni nikakršen ateizem, ki si z graditvijo socializma pomaga pri uresničevanju svojih (ateističnih) ciljev ter da je teza o odmiranju religije v socializmu v strogem pomenu besede hipoteza marksistične teorije, ki se bo pač preverila v zgodovinskem procesu in ki jo lahko sprejemajo kot smiselno le tisti, ki sprejemajo marksistično razlago o izvoru in naravi religije. Tako smo srečali v zadnjih razpravah razmišljanje, ki zasluži, da ga navedemo v celoti:

»... Vernik ne more sprejeti, da bodo on in njegove vrednote postale kar tako predmet nekega bolj ali manj načrtnega in premišljenega eksperimentiranja. Bil bi do konca naiven, če bi se dal prepričati, da se bo vera pri celih rodovih ljudi brez posebne škode obdržala, če je pristna in resnična, kljub kritiki in ateistični propagandi. Tudi cerkev, ki se čuti odgovorno za prihodnost vere v svetu, v vsakem posamičnem narodu, generaciji in posamezniku, ne more pristati na to, da bodo rodovi ljudi nekakšne poskusne živali. Marksisti sami pa se zelo dobro zavedajo, da ni v človeku nič stihijskega, nič avtomatičnega in samoniklega... in se za uveljavitev ter razširitev svojih pogledov, ki jih nimajo za nič manj resnične in obče veljavne kot kristjani svoje, bojujejo s prizadevno in široko razvejano agitacijo. Zato bo za kristjane misel, da marksistično pričakovanje izginotja religije ni dogma, ampak samo nedolžna hipoteza, sprejemljiv izziv samo takrat in samo toliko, kolikor bodo veri dane povsem enake objektivne in subjektivne možnosti in sredstva za njen razvoj, rast zorenje ali pa propad, kot bodo dane marksističnim ateističnim in drugim nazorom« (85—86).

Marksisti se »zavedajo (ne: zmotno mislijo), da v človeku ni nič... samoniklega«, da sta religija in ateizem rezultat prizadevne agitacije in

propagande ter nekih objektivnih pogojev; tega se zavedajo tudi kristjani, ki niso naivni in zato zahtevajo za svoj nazor »povsem enake objektivne in subjektivne možnosti«. »Verniki« torej sprejemajo (imajo za resnično) marksistično pojmovanje družbenih vzrokov nastanka in obstanka religije in zato ne morejo pristajati na marksistični socializem? Kaj je mišljeno z »objektivnimi in subjektivnimi možnostmi«; v marksizmu kot objektivne možnosti navadno navajajo take razmere, ki kličejo po religioznem dopolnjevanju in tolažbi: ali gre avtorju pri tem za stališče: čim slabše (za ljudi), tem bolje (za religijo), stališče, ki smo ga tudi srečali pri nekaterih vulgarizacijah marksizma? In kako razumeti, da cerkev, ki je »odgovorna za vero pri vseh generacijah«, ne more dopustiti, da bi z vero eksperimentirali; ali tako, da bo zaradi možnosti, da bi ob spremenjenih in boljših življenjskih razmerah ljudje zgubili potrebo po religiji, raje vztrajala pri tem, da ostajajo razmere takšne kakršne so? Drugačna razlaga skorajda ni možna, ker je dovolj očitno, da si marksizem ne prizadeva, da bi spremenil družbo zato, da bi odstranil religijo, ali da bi vsaj preizkusil tudi to možnost, »eksperimental« z religijo in verniki, ampak zato, ker meni, da je socialistična preobrazba družbe v interesu ljudi, ne glede na to, ali so verni ali ne.

Kljub vsemu sem prepričan, da avtorjeve misli ne gredo v tej smeri. Najmanj, na kar nas tako razmišljanje spomni, pa je znano (cerkveno) stališče iz časov spora med cerkvijo in meščansko demokratično državo: mi od vas zahtevamo svobodo v imenu naših načel, vam pa jo odrekamo v imenu naših. Ali v našem primeru: od vas zahtevamo možnosti za obstoj in razvoj religije v imenu vašega pojmovanja družbene narave religije, vaši družbi pa odrekamo perspektive v imenu našega pojmovanja religije kot nujnega nadnaravnega temelja vsake družbe. S svojim pristajanjem na marksistično pojmovanje religije — in to zvulgarizirano pojmovanje — s svojim metodičnim ateizmom pri obravnavanju perspektiv religije kar kliče, da bi zdaj marksisti ravnali enako in se postavili na religiozno stališče: »Kaj se bojite, maloverni?« in bi po kalvinistično barthovski teološki tradiciji branili celo prej omenjeno Račanovo formulacijo, češ da vera kot poslušanje božje besede ne potrebuje posebnih družbenih materialnih in duhovnih pogojev, to potrebuje le religija kot človeški proizvod in le zanjo torej očitno katoliški cerkvi gre.

Trditve o hipotetični naravi teze o odmiranju religije v razviti komunistični družbi seveda predpostavljajo spoštovanje verskega interesa ljudi, svobodo verskega delovanja cerkve in enakopravnost ljudi ne glede na odnos do religije. Kardelj je to v svojem zadnjem delu z vso jasnostjo poudaril.

Marksizem in status religije

Če je že pojmovanje, da je boj z religijo primaren cilj marksizma, pojmovanje, po katerem bi bil marksizem ateistična sekta, ki za uveljav-

ljanje svojega nazora uporablja prav vse, celo oblikovanje nove, socialistične družbe, depasirano, pa marksistični tradiciji gotovo ni tuje prizadevanje za osvoboditev ljudi od religiozne odtujitve kot sestavni del prizadevanja za prevlado vseh oblik odtujitve. Marx je zapisal v enem svojih zadnjih tekstov: »Svoboda vesti«. Če so hoteli zdaj, v času kulturnega boja, spomniti liberalizem na njegova stara gesla, bi lahko to storili samo v tej obliki: vsakomur mora biti omogočeno, da opravlja svoje verske kakor tudi telesne potrebe, ne da bi vtikala vanje svoj nos policija. Toda delavska stranka bi morala pri tej priložnosti vendarle povedati, da se zaveda, kako ni buržoazna »svoboda vesti« nič drugega kot *dopuščanje* vseh mogočih vrst *verske svobode* vesti, da pa si delavska stranka nasprotno prizadeva, da bi vest osvobodila verskih utvar. Toda ne da se jim prekoračiti »meščanskega« nivoja.« (Kritika Gothskega programa).

Na to se lahko opira sklepanje, da če že ateizem ni bistven, pa je vendar nepogrešljiva sestavina marksizma, katere družbena realizacija bo zato slej ali prej prišla na vrsto na tak ali drugačen način. Kolikor pa so pglavitne naloge marksizma že uresničene (revolucija, socialistična preobrazba) oziroma menimo, da so uresničene, pa lahko ateizem in boj z religijo že zdaj postavimo v ospredje. Sklep: Krščanstvo se z »marksističnim socializmom« ne more spoprijazniti. (Pa tudi v drugi smeri: različne pravice cerkve in vernikov kot vernikov so le izsiljeno in nenačelno popuščanje.)

Nasproti temu je treba naglasiti:

Prvo: Le birokratski optimizem ali le zatohle razmere brez dejanske družbene preobrazbe lahko privedejo do predstave, da naj bi bistveno v socializmu že dovršili, zaradi česar da je zdaj — kot da bi sploh lahko bil kdaj koli! — na dnevnem redu čist in neposreden boj z religijo, ne pa več dialektika, ki jo je tako plastično izrazil Lenin, dialektika med nujnostjo pritegovanja in usposabljanja vseh delovnih množic v njihovem skupnem interesu za preobrazbo družbe in nujnostjo uveljavljanja marksizma pri tem, dialektika, kjer je postavljanje religioznih razlik na prvo mesto »politika, ki ustreza buržoaziji«.²

Drugo. Tudi če sprejmemo prizadevanje za osvoboditev od religije kot ene izmed oblik odtujitve za sestavino marksističnega programa, tako osvobajanje v marksizmu ne more biti mišljeno kot osvobajanje od zunaj, temveč le kot samoosvobajanje ljudi; s takim ciljem ni v skladu nikakršno ateistično prekrščevanje, saj bi vnašalo namesto ene oblike odtujenosti druge oblike. Omenjeno Marxovo »osvobajanje zavesti od religioznih utvar« nikakor ne more biti mišljeno kot zatiranje verske svobode: tudi Marx v omenjenem tekstu z vso jasnostjo in, če hočemo, tudi grobstvo pove, da verska vprašanja niso stvar, v katero naj bi vtikala svoj nos policija, in torej tudi ne drugi (ideološki) državni aparati.

² O tem sem pisal v članku Lenin in religija, Teorija in praksa., Ljubljana 1976, št. 1—2.

Tretje. Tudi Marxovim izrecnim izjavam in njegovi osnovni naravnosti nasproti religiji navkljub, mislim, da ni marksistično (ne glede ali bi Marx v tej zvezi izjavil, da je ali da ni marksist), ni historično in dialektično materialistično enkrat za vselej, definitorično opredeliti kot alienacijo vse obstoječe in možne religiozne oblike in vsebine. Mislim, da je ustrezno v tej zvezi parafrazirati Marxova opozorila v zvezi z ateizmom: Namesto da se stalno razsipa s firmo alienacije, bi bilo bolje, da bi njeno vsebino razširili med ljudmi (prim. pismo Rugeju 30. novembra 1842, MEID I, 193) in tako omogočili, da ljudje na osnovi svojega življenjskega in zgodovinskega izkustva sami presojujejo, kaj jih odtuje, kaj iz njih dela »ponižana, zapuščena, zaslužnjena in zavržena bitja« in kaj ne. Skratka, ne gre, da bi pristajali na obstoječe in se zapirali pred možnostmi zgodovinske dinamike.

Vsekakor pa se marksistični odnos do religije ne zvede le na znanstvene hipoteze o perspektivah religije v zvezi z družbenimi spremembami; niti ne na boj z religijo, kolikor neposredno ovira družbeno preobrazbo. Vprašanje je tudi, kako je z ateizmom kot sestavino marksizma in kako je z vprašanjem religije v socialistični družbi v zvezi s tem?

Marksizem ni nekaj novega v zgodovini le po svojih posameznih spoznanjih in metodi, temveč tudi po načinu svojega obstoja. O tem se vedno znova prepričamo, kadar skušamo misliti in uveljavljati marksizem v tradicionalnih kalupih. Zato lažje rečemo, kaj marksizem ni — ne ker bi bil pravi odgovor skrivnost, ki bi jo bilo treba odkriti, temveč ker se marksizem kot nova miselna stvarnost konstituira hkrati z novo družbeno stvarnostjo, ki nastaja z njim in katere del tudi sam je. Marksizem tako ni opus Karla Marxa (in še izbranih tekstov) plus celota njegovih komentarjev; ni »naj«-filozofija (najboljša, najbolj celostna, najbolj vsestranska, najbolj dialektična), ni znanstvena disciplina niti ime za določene sestavine posameznih disciplin, ni pa tudi vsota vseh odločitev in resolucij partijskih kongresov, ni isto kot uradna ideologija socialističnih družb. Dostikrat je bilo že rečeno, da je kompleksen, ne le glede na svoje sestavine oziroma razsežnosti (filozofsko, ekonomsko, sociološko, politično itn.), temveč tudi glede na način svojega obstoja. Če bi poskušali v grobih potezah podčrtati, bi lahko rekli, da je marksizem misel, ki je nastala, se razvijala in obstaja kot zavestna misel razrednega boja delavskega razreda za revolucionarno preobrazbo razredne družbe. Prav iz povezanosti marksizma z razrednim bojem s pozicij proletariata izhajajo te bistvene značilnosti marksizma:

1. marksizem lahko razvija in mora razvijati teorijo o razredih in razrednem boju v kapitalistični družbi, s tem pa tudi teorijo, znanost o reproduciranju in spreminjanju te družbe — z vsemi predpostavkami in implikacijami, ki veljajo za teorijo zgodovine in družbe sploh;

2. prav zaradi tega je sestavni del marksizma tudi filozofska misel, ki vključuje in razvija tiste predpostavke (dialektično-materialistične in

humanistične), ki so pogoj za razvoj razrednega boja za odpravljanje razredne družbe in za samo znanstveno spoznavanje tega procesa; prav tako vključuje in razvija konsekvence, ki jih ima ta boj in njegovo znanstveno spoznanje za samo filozofsko misel;

3. posledica razrednega boja, ki je vedno tudi ideološki boj za zavest ljudi, je, da se — v interesu razrednega boja delavskega razreda — marksizem pojavlja tudi kot relativno sistematiziran in celosten »pogled na svet«, »svetovni nazor«, ki povezuje neke osnovne filozofske, ontološke, gnoseološke, etične principe, osnovna spoznanja znanosti v družbi in vrednote, za katere se bojuje delavske gibanje.

V svoji grobosti so te opredelitve trivialne, toda njihove konsekvence, kot tudi konsekvence tega, če jih ne upoštevamo, nikakor niso trivialne. Pokaže se, da ne moremo posameznih sestavin oziroma razsežnosti enostavno izpuščati; toda ne gre jih tudi postavljati za enakovredne na isto raven. Natančneje, lahko jih kot enakovredne gledamo glede na strukturo akademskih disciplin, ne pa glede na tisto, za kar marksizmu gre. Tu ne more biti nejasnosti: primarna so (historično materialistična) spoznanja o razrednem boju in naravi družbenega dogajanja, nanje se navezujejo določene filozofske predpostavke (humanistične, materialistične, dialektične), ki so tudi same vključene v proces razrednega boja in razumljene skozenj (ter kot take tudi objekt historičnega materializma).

Marksizem se pojavlja tudi sistematično formuliran kot svetovni nazor z vsemi komponentami, toda to je le en način njegovega obstoja; pa tudi kot svetovni nazor je nazor posebne vrste: v ospredju niso klasična svetovnonazorska vprašanja o začetkih in koncih sveta, o individuu in kozmosu ipd. Ne smemo pozabiti, da je »svetovni nazor« kategorija ideološke sfere meščanskega sveta z njenimi izrazitimi značilnostmi: svobodno in enakopravno tekmovanje pri pridobivanju odjemalcev za »pretolmačenje sveta v luči določenega nazora« — pri tem pa temeljni družbeni odnosi ostajajo nespremenjeni (zaradi česar je tudi dopuščeno svobodno tekmovanje enakovrednih nazorov).³

Marksizem ne more, da se ne bi znotraj meščanskega idejnega sveta pojavljal tudi kot svetovni nazor, resda posebne vrste nazor, ki teži k prebijanju sfere, znotraj katere se pojavlja, k aktivnemu usmerjanju ljudi h ključnim družbenim vprašanjem, toda kljub temu neizogibno »svetovnonazorsko deformiran«. Posledica: lahko imamo svetovnonazorske marksiste, ki se znajo v posebnih svetovnonazorskih vprašanjih kar se da ostro upirati drugim svetovnonazorskim pozicijam (npr. religioznim), toda ostajajo nesposobni za historično materialistično analizo določene družbene situacije in nepripravljeni za to, da se v njej dejavno angažirajo. Pa tudi narobe: imamo lahko ljudi, ki so na marksističnih razrednih pozicijah, čeprav svetovnonazorsko v specifičnih svetovnonazorskih

³ Glej v tej zvezi študijo B. Majerja, Marksizem, sodobna meščanska filozofija in svetovni nazor, Teorija in praksa, Ljubljana 1978, št. 10.

vprašanih niso marksisti. Z marksističnega vidika tudi ni dvoma, kateri so bolj upravičeni, da se imenujejo marksisti (čeprav naziv navsezadnje sploh ni važen). Ziherl je ob Cankarju to klasično formuliral: »Če v marksistu gledamo človeka, ki sprejema Marxovo teorijo razrednega boja in posledice, ki iz nje izhajajo, človeka, ki se bori za uresničevanje teh posledic, če v marksistu ne gledamo ozkosrčnega talmudista, potem je bil Cankar marksist, ki je med svojimi slovenskimi sodobniki najgloblje dojel duha marksizma in v tem duhu reševal mnoge probleme...« (Včeraj in danes, DZS 1974, 121.)

Vzeto izolirano, ob posameznih vprašanih npr. filozofije oz. teorije, je seveda marksist tisti, ki zavzema materialistično pozicijo, kar je odločilen pogoj za nadaljnje razvijanje dosledno znanstvene analize in družbene teorije, ki je potrebna za razvijanje razrednega boja pri socialistični preobrazbi. Toda to ni pogoj za sprejemanje (pa tudi za delno razvijanje) rezultatov teorije in za ustrezno orientacijo v praksi. Možno je biti spoznavno teoretično materialist brez marksistične razredne opredelitve in narobe. V filozofiji in znanstvenem raziskovanju si marksisti morajo prizadevati za materialistične pozicije — toda ne sme se z vsiljevanjem takih pozicij zoževati fronte ljudi, ki so lahko marksistično razredno orientirani v ključnih družbenih zadevah.

Tudi če se marksizem pojavlja kot svetovni nazor, mora presegati nazorskost — in to z usmerjanjem pozornosti ljudi k procesu dejanskega boja za brezrazredno družbo, k refleksiji lastne pozicije in pozicij drugih pri tem, pri čemer morajo stopati v ozadje klasična svetovnonazorska vprašanja in razlike. Brez tega ostane zgolj eden izmed svetovnih nazorov brez zveze z marksizmom kot mislijo družbene preobrazbe, ne glede na ime, ki ga nosi. Marksizma ni mogoče obsekati za katero njegovih sestavin, ga zvesti le na določeno raven (npr. teorije o družbi v pozitivističnem pomenu besede ali socialistične ideologije), ker prav tisto, za kar marksizmu navsezadnje gre — boj za brezrazredno socialistično družbo — zahteva prisotnost in povezanost vseh naštetih sestavin in razsežnosti, pa tudi formulacijo marksizma kot celostnega svetovnega nazora. Hkrati pa zgornji primeri kažejo, kako celote marksizma ni mogoče zvesti na celoto »marksističnih pogledov na svet, družbo in človeka« na »celosten marksistični svetovni nazor«. Ta je le eden od načinov obstoja marksizma — in to ostaja, prav kolikor ostaja povezan s teorijo in prakso razrednega gibanja, to je, kolikor ostaja *učinkujoč* v tej revolucionarni teoriji in praksi.

Tega ne bi bilo treba poudarjati, če ne bi bile težnje k izoliranju svetovnonazorskega načina obstoja marksizma objektivno določene, s tem pa tudi težnja k prevladi nekih abstraktnih svetovnonazorskih dilem (v našem primeru med materializmom in ateizmom ter teizmom), do katere ob taki miselni ali praktični izolaciji nujno pride.

Eden izmed virov takih teženj so občasna zastajanja dejansko revolucionarne družbene prakse v posameznih obdobjih, okoljih, sferah, kjer

zaradi odsotnosti marksizma na delu ostane le marksizem v abstraktni opredelitvi, ki (p)ostane tako edina in najudobnejša legitimacija marksisista oziroma komunista tudi zaradi prednosti, ki jih taka legitimacija — ki naj bi bila sicer utemeljena v delu — morebiti prinaša v konkurenci z drugimi, ki je nimajo. Odtod težnja k naglašanju pomembnosti »dosledno marksistične opredelitve« posameznikov na eni strani in (v takem primeru upravičeni) protest o privilegiranosti ateizma oziroma ljudi določenega svetovnega nazora na drugi strani.

Drug potencialen vir je vzgojnoizobraževalni sistem, ki po notranji logiki šolske institucije tudi objektivno teži na eni strani k oženju marksizma na šolski predmet ali na vrsto šolskih predmetov, na drugi pa k izpostavljanju ali celo izoliranju marksizma kot abstraktnega svetovnega nazora (lahko bi rekli na nižji stopnji predvsem k drugemu, na višjih stopnjah predvsem k prvemu).

Šola, svetovni nazor, marksizem

Šola seveda daje tisto, kar lahko daje (zaradi česar je nastala in zaradi česar je tudi ne moremo pogrešati): izobrazbo in vzgojo, šolske predmete in svetovni nazor. V šoli, ki je nastala zato, da bi ljudi pripravljala za mesto v obstoječem svetu — ne glede na učenje »za prihodnost« — je zato neizogibno potiskanje marksizma v tirnice »predmetov« na eni strani in — včasih kot navidezna reakcija na to — svetovnega nazora na drugi strani (marksizem, ki naj bo navzoč kot izhodišče in idejni usmerjevalec vseh predmetov, ki naj prežema celotno učno vzgojno delo itn.). Dejansko marksistična razredna delitev in opredelitev, interesi, položaji in perspektive udeležencev šolskega procesa ostajajo po logiki šolske institucije v oklepaju, dvignjeni na abstraktno raven (prenešeni npr. v književnost), v mednarodne okvire (perspektive socializma in razredni boj v kapitalističnem svetu, v tretjem svetu, v drugih socialističnih deželah); poleg tega so prav v šolskih letih najintenzivnejšega osebnostnega oblikovanja v ospredju klasična svetovnonazorska in etična vprašanja v abstraktno radikalni formulaciji (kaj je sreča, kaj je smisel življenja, smrt, ideja ali materija itn.). Marksizem je v šoli tako nujno prisoten le na določen način, deformiran po meri šolskih predmetov ali svetovnega nazora. (Tega ne gre razumeti kot posebno kritiko šolske institucije. Lahko bi pokazali, kako se v praksi delovnih organizacij marksizem pogosto spreminja v zgolj kratkoročne politične cilje ali v čisto retoriko. Nihče nima zagotovljenega piedestala za kritiko drugih. Marksizem je nov pojav v zgodovini, ki se mora hkrati vključevati v obstoječe institucije, a jih tudi preseirati.)

S tem se tudi nočem pridružiti radikalnim kritikam šole; brez šole ne moremo in tudi brez marksizma v njej ne. Uspešnosti marksizma pa ni mogoče izenačevati z uspešnostjo posredovanja marksističnih pred-

metov v šoli in še manj z izolirano svetovnonazorsko uspešnostjo pri pridobivanju učencev za marksistični svetovni nazor.

Ne gre spregledati, da je pridobivanje ljudi za marksistični svetovni nazor celo s poudarkom na abstraktnih svetovnonazorskih dilemah tudi sestavina (toda ne edina) boja marksistično usmerjenega delavskega gibanja za socialistično družbeno preobrazbo. Celostna marksistična svetovnonazorska opredeljenost olajšuje usmeritev k celoti marksizma, dela ljudi bolj odprte zanj in utrjuje, (ker) povezuje temeljne marksistične razredne opredelitve v koherentno izoblikovano celoto. Religiozni ljudje morajo ob današnji uradni cerkveni doktrini bolj ali manj sami povezovati svojo napredno družbeno opredelitev z religijo oziroma med njima vsaj vzpostavljati takšno razmerje, da se ne izključujeta. Mnogo ljudi se je v zgodovini in tudi danes opredelilo za marksizem v njegovem razrednem jedru, se navezalo nanj in na delavsko gibanje prek svoje opredelitve za materialistične, ateistične, obče humanistične odgovore marksistične filozofije na klasična svetovnonazorska vprašanja. Še posebej pomembno je to pri intelektualcih in pri mladih ljudeh v časih intenzivnega osebnega oblikovanja; v zgodovinskem zatišju je to včasih edina možnost za to, da marksistična misel preživi v nekaterih okoljih. Celostna svetovnonazorska opredeljenost je lahko zapora za vpliv religioznih ali religiji naklonjenih idejnih sklopov tudi v družbenopolitičnih vprašanjih. V okolju, kjer je komunistična partija edina oblika posebnega organiziranja ljudi, ki ne pripadajo nobeni cerkvi, so ateisti in nereligiozni vsaj z delom svojih interesov že zato usmerjeni k njej oziroma pomenijo njeno rezervo (a tudi nevarnost, da postane njihov ujetnik).

Vse to velja upoštevati, toda vse v okviru prav za ta problem izdelane Leninove maksime: nesoglasja o raju na nebu ne smejo oteževati enotnosti pri vprašanjih raja na zemlji. Morebitna prizadevanja po poenotenju pogledov na nebesna vprašanja, ne smejo spodbujati razhajanj v odnosu na zemeljska vprašanja, (pa tudi ne zakrivati dejanskih družbenih razlik), ne smejo oteževati ali celo onemogočiti enotnosti dejanskega delavskega gibanja.

To z vso jasnostjo izraženo Leninovo stališče onemogoča enkrat za vselej dane »jasne« in »dosledne« rešitve: zahteva dialektično oceno konkretne situacije.

Konkretno v primeru šole in marksizma zahteva, da upoštevamo vsaj tole:

Kriterij marksistične uspešnosti šole je njen (seveda težko merljiv) učinek pri pripravljanju in usposabljanju mladih ljudi za vključevanje v socialistično samoupravno družbo in njeno preobrazbo, nikakor pa ne le število takih, ki sprejemajo marksistični pogled na svet. Slednje bi bilo kriterij, če bi bil cilj marksizma širjenje nazora po vzoru sekte. Tako pa je to le en kazalec v sklopu drugih: v naših razmerah je prav tako pomembno, kako so usposobljeni in pripravljeni tisti, ki vseh svetovnonazorskih razsežnosti marksizma ne sprejemajo (mladi ljudje sami in to,

kakšen učinek ima ravnanje šole v tej zvezi na njihove starše), oziroma koliko je šola prispevala k usposobitvi in usmerjanju vseh. Pri tem ne gre za poenostavljeno logiko razmerja med maksimalnim in minimalnim programom; uspešno svetovnonazorsko prizadevanje ima lahko tudi negativne učinke za temeljno nalogo, če nastaja ob svetovnonazorskem prisiljevanju in favoriziranju.

Dileme tudi ni mogoče rešiti (kot predlagajo nekateri v cerkvi) tako, da bi šolska vzgoja in izobrazba končali tam, kjer se začenjajo svetovnonazorska razhajanja, če bi ostala zgolj pri pozitivni znanstveni razlagi, interpretaciji, svetovnonazorsko »dopolnitev« oziroma utemeljitev pa prepuščila cerkvi in drugim svetovnonazorskim dejavnikom, npr. partiji. Dovolj je bilo že argumentirano, da šola kot osnovna vzgojnoizobraževalna ustanova ne more enostavno abstrahirati od določenih vidikov in ravni izobrazbe in vzgoje. Prav cerkev bi bila najostrejši kritik šole, ki ne bi nudila etične in duhovne razsežnosti, ki ne bi omogočala oblikovanja celostne osebnosti — kot pravijo pedagogi — tudi s pomočjo celostnega svetovnega nazora. Šola mora omogočati mlademu človeku, da oblikuje tudi zaokrožen svetovni nazor. Pri tem se ne more postaviti na neko nevtrarno stališče zunaj svetovnih nazorov in nad njimi, lahko le izbira med njimi. Tako vsaj nam zatrjujejo pedagogi in tudi s filozofskega stališča je težko trditi nasprotno, razen v čisto tehničnem smislu. Pri nas je tak nazor marksistični svetovni nazor kot sestavina in način obstoja marksizma, torej nazor, ki se sam zaveda sekundarnosti svetovnonazorskih razlik, ki mora sam usmerjati ne k razlikovanju ljudi glede na svetovnonazorska vprašanja, temveč k njihovi temeljni enotnosti oziroma k temeljnimi družbenimi razlikam:

— ki se ga že zato ne sme uveljavljati na način, ki bi škodoval tistemu, za kar marksizmu gre. To pa bi se ravno dogajalo, če bi favoriziranje določenega svetovnega nazora v vprašanjih, ki za marksizem niso primarna, otežkočalo ljudem, ki marksističnih odgovorov na ta vprašanja ne sprejemajo, da bi sprejeli tisto, kar je za marksizem in tudi za marksistični svetovni nazor ključno. Ključna pa so tista znanstvena spoznanja, vrednostne opredelitve in historično materialistična usmerjenost (kot dosledno znanstvena, ideološko-kritična metoda pri obravnavanju človekovega položaja v družbi), ki so pogoj za nadaljnje preseganje razrednih odnosov v procesu oblikovanja socialistične družbe.

Lahko bi to formulirali tudi takole: šola si mora prizadevati, da učenci usvojijo marksizem kot znanstveno teorijo in metodo, socialistično vrednostno orientacijo, da poznajo in razumejo filozofske predpostavke in konsekvence marksistične teorije, ter mora pomagati učencem, da si na tej osnovi oblikujejo celosten svetovni nazor, ne da bi s tem anatemizirala in onemogočala druge nazore in se borila proti njim, tudi kolikor ne ovirajo osnovne izobraževalne in vzgojne vsebine.

Šolsko izobraževanje in vzgoja morata vključevati toliko svetovnonazorske in etične razsežnosti, da omogočata mlademu človeku oblikovati

dovolj celosten svetovni nazor (ne da bi za to moral iskati drugod), toda morata biti tako naravnana, da ne onemogočata tudi drugačnih ali nadaljnjih svetovnonazorskih utemeljitev in »nadgraditev« svoje osnovne izobraževalne in vzgojne vsebine, (da drugačna svetovnonazorska opredelitev ne potegne za seboj nujno tudi drugačne temeljne družbene usmeritve). Na primeru teizma/ateizma: ob tem, ko šola ne more, da ne bi bila znanstvena, laična, torej »metodično ateistična«, mora učencem omogočati, da na tej osnovi oblikujejo dovolj koherenten (marksističen ateističen) nazor, ne da bi s tem onemogočala tudi teistična preseganja, dopolnjevanja, utemeljevanja (metodičnega) a-teizma svoje vzgojno izobraževalne vsebine in metode.

Na vsak način, to ni jasna in enostavna rešitev, kot bi želeli tisti, ki menijo, da je treba in da je mogoče jasno povedati, da je cilj vzgoje in izobraževanja marksizem in torej tudi ateizem. Jasno in enostavno povedano je taka jasna in enostavna pozicija ravno sektaštvo, pravilneje sektantstvo v najstrožjem pomenu besede: ravnanje, ki ima za cilj pridobivanje pristašev (sekte, ki je opredeljena s tem, da sta njeno prepričanje in njen obstoj že sama po sebi zveličavna). Marksizem pa je postal vodilna sila delavskega gibanja in socialistične preobrazbe sveta prav s tem, da je tako jasno in enostavno sektantsko logiko (predmarksističnih utopično socialističnih sekt) presegel z znanstveno in dialektično mislijo, s specifičnim spojem teorije in prakse.

Cerkveni očitki o ateizaciji mladine v šolah (z uvajanjem »marksističnih predmetov« in z večjim poudarjanjem marksistične naravnosti šole) in favoriziranju ateistov v družbi so lahko utemeljeni le na lastni religiozni viziji marksizma kot religije oziroma sekte ali na kratkih stikih, ki jih v praksi povzroča sektantsko razumevanje marksizma pri nekaterih marksistih in še posebej prosvetnih delavcih.

Cerkev in »ateistični« samoupravni socializem

V novejšem času smo ponovno srečali teze o ateističnosti ne le marksizma, temveč tudi »sedanjega samoupravnega socializma«. Treba je reči, da v Sloveniji takih formulacij dobesedno nismo zasledili, čeprav govorjenje o družbi, ki se gradi na »marksističnih (ateističnih) osnovah«, kaže v isto smer. »Religije in cerkve se nikakor ne bi smele s svojim pastoralnim delom in svojo teologijo postaviti v službo izgradnje sedanjega (ateističnega) samoupravnega socializma; od njega bi se morale jasno distancirati v svojem javnem življenju, s svojo religiozno zavestjo kot bistvenim elementom . . .« (nadškof Franič, Crkva u svijetu 1979/1).

Ali so v katoliški cerkvi resno domislili vse predpostavke in konsekvence takih in podobnih stališč? Kaj pravzaprav lahko očitajo cerkveni predstavniki ateističnega samoupravnemu socializmu? Njegov cilj, da ustvari »novo civilizacijo s svobodnim človekom, katerega zavest bi bila osvobojena vseh iluzij, od katerih je najslabša religijska« (Franič, prav

tam)? O tem, kaj je cilj delavskega gibanja, katerega teorija je marksizem, smo že razpravljali in ne bi ponavljali. Dejstvo, da marksizem mobilizira in usmerja za »graditev socializma« brez sklicevanja na boga in božjo voljo, da se ta socializem ne gradi v božjem imenu in v večjo božjo slavo, da nima za cilj pospeševanja religije?

Danes je samoupravna socialistična preobrazba dejanski družbeni proces, (razvojna) stvarnost, sestojeca iz neštetih dejanj množice ljudi v produkciji in reprodukciji njihovega življenja, v njihovem vsakodnevnem žitju in bitju. Nihče ne preprečuje (a tudi ne sili!) vernikov, teologije in cerkve, da ta proces interpretirajo in osmišljajo tudi kot religiozno dogajanje, kot uresničevanje božje volje, kot stremljenje, ki je v skladu s krščanskimi načeli itn. Toda ali lahko družba — in recimo: »oblast« — prepusti legitimiranje, osmišljanje svojega početja zgolj cerkvi in to določeni cerkvi, v družbi, kjer obstaja več religij in ne majhno število neregioznih? Ali naj temeljne družbene institucije vidijo v sebi (to razglašajo in zahtevajo tudi od drugih, torej tudi od cerkvene hierarhije) izvrševalce božje volje? Samo v tem primeru družbene »strukture« ne bi bile »ateistične«. Ali cerkev res to želi? Ali ni bila s takimi razmerami, s tako sakralizacijo oblasti in družbe že soočena in se z njo krčevito borila ter v tem boju v evropskem prostoru, tam, kjer je bila oblast uspešna, tudi podlegla; ali ni bila cerkvena hierarhija v večjih konfliktih z družbo in državo, ali ni pretrpela večjih žrtev v »krščanskih državah« z religiozno legitimirano oblastjo kot pa v »sekulariziranih«, a-teističnih državnih ureditvah?

Ali ni optimalno za družbo in cerkev, da je v razmerah s tolikimi religijami in razširjenostjo ateizma družbenopolitično življenje izvajano in javno interpretirano kot a-teistično, brez sklicevanja na (kakšnega in katerega?) boga. Ali je družba, katere oblast (ne cerkev) daje na vojaške pasove napis Gott mit uns, ali na denar In God we trust, za vernike katoliške cerkve zato res bolj sprejemljiva kot taka, ki prepušča govorjenje o bogu cerkvi in vernikom kot vernikom.

Kakšen je smisel protesta proti »ateizaciji javnega življenja« in privatizaciji religije? Ali cerkveni predstavniki ne vidijo, da je tak »javni ateizem«, če že uporabljamo ta neustrezní izraz, le metodičen, da ne pomeni zanikanja religije, temveč le dajanje (ne)religioznih razlik v oklepaj. S čim naj bi bila nadomeščena taka »ateistična« javnost? Res, da težnja k doslednemu opredeljevanju religije za privatno stvar vodi v različnih okoljih do zadreg, pretiravanj in tudi nesmislov — toda ali ni njen rezultat tudi dejansko mirno sožitje ljudi raznih veroizpovedi in ateistov pri nas; dejstvo, da se velika večina vernikov ne čuti prikrajšanih kot vernikov in občanov, ne glede na glasnost trditve te vrste v verski publicistiki in ne glede na marsikatero dejansko deformacijo, ki jo bo treba preseči; tudi prosperiranje cerkve v primerjavi z mnogimi deželami z večjo javnostjo in uradno podporo religioznim opredelitvam.

Če se zahteva distanciranje od sedanjega »ateističnega« samoupravnega socializma, govori o resnih rezervah do njega itn. — v imenu česa? Verjetno katoliška cerkev ne more obstajati brez distance do sveta v tem smislu, da mu kaže nadnaravne perspektive, nudi religiozne vrednote, ga religiozno transcendirata. V tem smislu je cerkveno distanciranje normalno. Toda v istem smislu se Cerkev distancira tudi od drugih obstoječih in možnih zemeljskih družb in ni treba posebej poudarjati distanciranja prav od samoupravnega socializma. Slednje je smiselno le, če se nasproti dani družbi postavi kot vzor drugačno družbo, dejansko obstoječo ali model — ideal.

Ali samoupravni socializem kliče po distanciranju zato, ker ni dovolj odprt za religijo, ker v primerjavi z drugimi družbami ne usmerja ljudi k nadnaravnemu življenju, jih dela samozadostne in samozadovoljne? Vprašanje: je pretekli in sodobni kapitalizem s tega vidika manj ateističen, bolj dovzeten za religijo? V cerkvi se lahko odgovori pritrdilno — toda le, če se sprejme in potrdi klasična marksistična teza o družbenih koreninah religije, če se torej negira svojo lastno pozicijo. Sicer pa pritrdilen odgovor verjetno ni možen, če pomislimo, kako je bil kapitalistični oziroma sodobni buržoazni svet s strani iste cerkve obtoževan za materializem, praktični ateizem, novo poganstvo. Danes je videti drugače, toda ali zato, ker se je kapitalizem v kritiziranih značilnostih spremenil, ali pa je cerkev prilagodila svoje ravnanje in mišljenje novim meščanskim razmeram. Pot, kako je to dosegla, je znana: potem ko je dolgo časa nasprotovala brezbožnosti novega veka in mu postavljala kot ideal nasproti pobožni srednji vek, je dejansko pristala na obstoječo kapitalistično družbeno stvarnost s tem, da se je ostro distancirala od liberalizma kot *doktrine* in njej, njenemu napačnemu razumevanju povsem sprejemljivih družbenih ustanov kapitalistične družbe pripisala zlo v družbi, s katero se je sicer sprijaznila.

Če ne more brez zadrege in brez upanja na uspeh pokazati na obstoječo kapitalistično družbo kot neateistično, za Boga in religijo odprto družbo, kot vzor nasproti samoupravnemu socializmu, ali naj ponudi svoj model-ideal pravične in hkrati krščanske socialistične družbe. Toda ali ni usoda dosedanjih takih katoliških in krščanskih alternativ kapitalizmu in socializmu preveč poučna: alternative, ki alternative sploh niso bile, saj so ponujale kot rešitev nekaj, kar je bilo že preživelo, ali pa že tako in tako stvarnost (kot rezultat organiziranega boja delavskega gibanja ali razvoja samega kapitalizma, ne pa realizacije krščanskih zahtev); ideali, ki so največkrat ob vsem krščanskem in naravno pravnem utemeljevanju le formulirali praktične interese določenih slojev znotraj kapitalističnega sveta in samega kapitalističnega razreda, bile *njihova* idejna zastava; alternative, katerih uresničenja so se njihovi resnični ali le formalni idejni ustvarjalci kmalu sramovali (Salazarjeva Portugalska, Španija in razni drugi korporativistični poskusi). Ne poudarjajo brez razloga zadnji papeži in drugi Vatikanski koncil, da se cerkev ne veže na noben

ekonomski in družbeni red, da ne postavlja več modelov, ampak od vseh družb le pričakuje spoštovanje človeških in krščanskih vrednot.

Ali te izkušnje ne navajajo na zaključek, da perspektiva cerkve ni v tem, da formulira in ponuja nekakšne drugačne socializme, (tudi ne posredno s pozivi k distanciranju od obstoječega), ki bodo bolj odprti za religijo in cerkev, ki bodo manj ateistični, temveč da išče ustrezne zgodovinske oblike religioznega nagovora človeka v samoupravni socialistični družbi (s posrednimi učinki ne za socialistične »družbene strukture«, temveč za individualno človekovo življenje in njegov smisel v novi družbi). Ni treba, da bi to pomenilo poziv, naj se cerkev, ki je lahko našla svoje mesto ob vseh mogočih in nemogočih družbenih sistemih, pač oportunistično sprijazni še z enim. Doslej namreč katoliški misleci niso prepričljivo pokazali, v čem bi bil samoupravni socialistični sistem v nasprotju s temeljnimi krščanskimi načeli, razen kolikor niso izenačevali socializma kot družbene stvarnosti in prakse s svojimi dedukcijami iz marksističnega »totalitarnega svetovnega nazora.«

Ni mogoče reči, da take ustvarjalne usmerjenosti v katoliški cerkvi, v svetu in pri nas, ni. Toda kaj pomeni takó pogosto nihanje med triumfalizmom in bitjem plati zvona s presenetljivo vedno istim sklepom za praktično držo. Triumfalizem: socializem oziroma marksizem katoliški cerkvi ne moreta do živega, številke po tridesetih letih to prepričljivo kažejo — torej smo lahko ofenzivnejši v postavljanju zahtev po večjih pravicah za delovanje cerkve. Plat zvona: cerkev in religija sta odrinjeni na obrobje družbenega življenja, nimata več vpliva na osnovne tokove družbenega dogajanja — treba se je z vso odločnostjo boriti za večje pravice delovanja cerkve (in ker so pozicije cerkve in religije v družbi že toliko oslabele, je to možno le s tem, da se cerkev izpričuje kot borec za večjo svobodo mišljenja in delovanja vseh, tudi nereligioznih).

Gotovo so obstajala in še obstoje določena omejevanja, cerkvi nenaklonjena atmosfera v družbi, deformacije, ki jih ni mogoče opravičiti, če hočemo ostati zvesti načelom, čeprav jih je mogoče včasih razumeti kot rezultat minulih konfliktov in nezaupanja. Zahteve, ki jih danes slišimo v cerkvi,⁴ so mešanica zahtev po pravicah vernih občanov in pravicah cerkve same, pri čemer različne možnosti opredeljevanja tega, kaj in kdo je Cerkev — ki segajo od dva tisoč cerkvenih funkcionarjev do kakšnih 80 odstotkov vseh krščenih Slovencev, ob dodatnih komplikacijah v

⁴ Franič npr. navaja naslednje zahteve, ki bi jih moral po njegovem zajemati »neki bodoči Protokol«: »Odstranitev v praksi vseh pritiskov in ovir na področju verskega izobraževanja; prenehanje družbene diskriminacije vernikov, ki obiskujejo cerkev in ki zaradi tega v družbi ne morejo doseči pomembnejših položajev, ker nimajo ‚moralnopolitične kvalifikacije‘; možnost vzgoje otrok in mladih v veri ali ideologiji staršev, tj. da se v šoli ne vsiljuje ateistična pa tudi ne teistična vzgoja otrokom staršev, ki take vzgoje za svoje otroke ne žele; pravica do svobodne informatike in da bi verske skupnosti in cerkve lahko imele mesto v radijskih in televizijskih oddajah; možnost duhovne pomoči v vseh bolnicah (kar je sedaj v nekaterih prepovedano) in zaporih (kar je povsod po državi onemogočeno); pravica do gradnje novh verskih objektov tudi v novih mestnih predelih in v novih mestih; dovoljenje praznovanja Božiča.« (Crkva u svijetu, 1979/1, str. 80.)

teoloških interpretacijah — omogoča različne verbalne manipulacije. Od kod npr. krilatica o tem, da v javnem življenju ni mesta za kristjane, da se lahko pojavljajo le atesti, da so sredstva obveščanja rezervirana za ateiste ipd. Če se ljudje pojavljajo brez izveska »kristjan«, »ateist«, koga to moti, oziroma od kod potreba pri kristjanih po takem izvesku, če ateisti lahko shajajo brez njega.

Tudi marksisti — če že imajo kakšno prednost — je nimajo zaradi svojega ateizma ali »doslednega materialističnega svetovnega nazora«. Res je, da pomeni zahteva, da članstvo v ZK ni združljivo z religioznimi prepričanji, prenašanje (ne)religiozne opredelitve iz privatne v politično sfero, saj ZK ni privatno združenje ljudi z ateističnim prepričanjem, temveč politična organizacija s posebno vlogo v družbenem sistemu. Toda politična praksa, znotraj katere se je oblikovalo načelo — in danes v jugoslovanski partiji oziroma ZK že tradicija — da se v partijo ne sprejema religioznih ljudi, je izoblikovala tudi širok sistem političnega organiziranja za to, da na socialistični osnovi omogoča družbenopolitično angažiranje in vključevanje tudi ljudem, ki niso člani ZK.⁵ Le obe značilnosti v medsebojni povezavi omogočata normalno življenje in razvoj jugoslovanske družbenopolitične skupnosti. Kolikor se ne uspeva pri drugi, postaja vprašljiva tudi prva kot ustrezna oblika uveljavljanja vodilne vloge delavskega gibanja, ki mora biti marksistično orientirano in povezovati široke sloje hkrati. Pogled v to nam na eni strani pojasnjuje, zakaj razen občasnih navzkrižij na posameznih področjih in v posameznih okoljih ni bilo večjih konfliktov, hkrati pa kaže, kako mora biti zveza komunistov v lastnem interesu in v interesu socialističnega razvoja zavzeta za dejansko demokratično odprtost političnega sistema (saj tendence k deformaciji kadrovske politike na osnovi članstva v ZK, le-tega pa na osnovi abstraktne svetovnonazorske opredelitve dejansko obstoje). Prav v katoliški cerkvi pa ne gre pozabiti, kako je njeno vodstvo s svojim anatemiziranjem marksistično usmerjenega delavskega gibanja, prepovedjo sodelovanja vernikov s komunisti ipd., samo prispevalo k svetovnonazorski radikalizaciji tega gibanja v katoliških deželah. Tudi današnji pozivi k distanciranju cerkve od »ateističnega« samoupravnega socializma (ob možnih nejasnih interpretacijah, kdo je to »cerkev«) ne učinkujejo ravno v nasprotni smeri.

Navsezadnje ostaja kot razlog za nelagodnost cerkve v socializmu dejstvo, da ima tu cerkev manj možnosti in pravic za svoje delovanje, da so ji kratene pravice, ki da ji po naravnem redu pripadajo oziroma jih je v zgodovini vseskozi imela. Res ima cerkev danes manj prostora za delovanje, kot je že v meščanskih družbah zgubila mnoge pristojnosti in privilegije v primerjavi s fevdalnimi. Toda kaj vse je cerkev že imela ali pa zahtevala kot svoje v imenu božjega in naravnega prava, interesov ljudi, njihovega zveličanja in zemeljske blaginje; kolikokrat je morala ka-

⁵ O tem obširneje v članku z istim naslovom v Teoriji in praksi 1973, št. 7—8.

sneje ugotavljati, da je zgrešeno zamenjala določene zgodovinske oblike svoje vloge z vsebino samo. Govori se, da danes cerkev išče modus vivendi v socialistični družbi — označujoč s tem pristanek po sili razmer na stanje, v katerem je sicer mogoče živeti, a ga še nima za normalno stanje. Toda ali niso sedanje »normalne« razmere ravno tako le modus vivendi v dobesednem in tehničnem pomenu besede: v tehničnem glede na stanje, ki je bilo nekoč normalno, in v dobesednem, ker mora cerkev v vsaki družbi najti način življenja, ustrezen tej družbi in svojemu deklariranemu poslanstvu.

Danes na primer zakon o verskih skupnostih v SRS tem skupnostim prepoveduje ustvarjanje organizmov za opravljanje dejavnosti, ki so po ustavi in zakonih splošnega ali posebnega družbenega pomena. Zakon ne trdi, da so nekatere dejavnosti, ki jih ima cerkev za verske, v resnici nereligiozne in jih zato izvzema cerkveni pristojnosti. Enostavno predpostavlja, da so nekatere dejavnosti tako pomembne, da morajo biti organizirane na enak samoupraven način in odprte za vse občane, da so obveza vse družbe in da zato ne morejo biti prepuščene milosti in nemilosti posameznih verskih skupnosti oziroma neenakopravnostim, ki bi ob (različnem) angažiranju raznih verskih skupnosti pri tem nastajale. Med temi je npr. tudi tako imenovana karitativna dejavnost, ki jo je cerkev, sklicujoč se na evangelij in na večno prisotno potrebo ljudi, v zgodovini vseskoz opravljala kot eno svojih eminentno versko-moralnih obvez. Ali naj zato za vsako ceno brani iz srednjega veka izvirajočo dobrodelno organiziranost v okviru redov, (katero je v dobršni meri odpravilo že meščanstvo v protestantskih deželah), ali finančno-birokratske ustanove, ki jih je v ta namen ustanovila v razmerah kapitalistične družbe (marsikdaj z dobrimi, marsikdaj pa tudi z zelo vprašljivimi rezultati) ter ohranja in ustvarja vzporedne »strukture« z vsemi napeptostmi, ki so s tem povezane; ali naj išče novim razmeram primerne oblike in tudi v tem primeru razmisli o dialektiki odnosa med cerkvijo kot profesionalno organizacijo in cerkvijo kot skupnostjo vernikov?

Kaj sploh pomenijo tožbe o tem, da je cerkev in krščanstvo porinjeno na rob gospodarskega, političnega in deloma tudi kulturnega življenja, izriveno iz vsakdana množic, da lahko postane zato abstraktno, privatniško, zgolj notranje? Zopet — od kdaj sta vidnost, zunanji izvesek za krščanstvo tako pomembna. Možno je sicer, da imajo kristjani neko posvetno dejavnost, ali celo dejavnost v svetu nasploh, za uresničevanje krščanstva, njegovo aktualizacijo. (To je lahko dobro za to dejavnost samo — toda ali ni slej ali prej nevarno za cerkev, kot priča izkustvo od protestantizma pa vse do radikalne sodobne teologije.) A kdo od teologov si upa danes razglašati določene gospodarske, politične, vzgojne, kulturne vsebine in oblike za krščanske? Kako nebogljen je v tem oziru tudi prva enciklika novega papeža. Zakaj bi bilo krščanstvo bolj življenjsko, bolj dejavno, če bi se neka gospodarska, politična, kulturna vsebina in oblika, neki vzorec vsakdanjega življenja, uveljavljala (imenovala

in predstavljala) kot krščanska. So kristjani manj življenjski, če v življenju delujejo brez izveska?

Verjetno bi bilo koristno, da se na razgovore o različnih zadevah v javnosti, ki se tičejo tudi religije in cerkve, kdaj neposredno povabi tudi predstavnike cerkve oziroma katoliških pogledov. Toda kaj bi krščanstvo pridobilo, če bi se v različnih razpravah ob konkretnih političnih, kulturnih, vsakdanjih problemih nekatera družbeno določena stališča (običajno bolj ali manj konservativna, čeprav lahko tudi napredna ali celo radikalna) pojavljala z etiko »krščanska«. Tako etiketo so si v preteklosti pridobila mnoga stališča zaradi vplivnosti slojev, katerih interese so izražala oziroma ker so bile take etikete potrebne, da so se določeni interesi lažje uveljavili.

Morda je taka zunanja prisotnost krščanske etikete dobra za ugled in vpliv cerkve v družbi; toda če cerkev ne zna v družbi drugače pokazati, drugače ohraniti svoje identitete in vpliva kot z angažiranjem na »posvetnih«¹ področjih, je to hkrati priznanje, da se je odpovedala ali da ne zaupa svojemu temeljnemu poslanstvu. Ima pri nas dovolj razlogov za tako malovernost? Ali se zaveda, da je njena moč, tudi spoštovanje, ki ga danes uživa (večje kot v preteklosti, ko je bila mogočnejša), v njeni nemoči, v tem, da ni prisotna kot vsiljena ali vsiljujoča se avtoriteta v gospodarskem, političnem, kulturnem življenju. Ali se zaveda, da bi večja moč, večje pravice in pristojnosti za delovanje zbudile tudi večje nasprotovanje — tudi med verniki samimi (v Sloveniji ni bilo odpora proti kleru zaradi omejevanja svobode tiska, vmešavanja v družinsko življenje ipd. kot v drugih deželah, čeprav zastopa ista stališča in so ta stališča ljudem prav tako znana kot drugod). Nekateri izmed zahtev, ki jih slišimo v cerkvi, je možno uresničiti ob sprotne in postopnem odstranjevanju nesporazumov v zvezi s tem, pri nekaterih zahtevah gre tako le za tisto, kar se že uresničuje oz. kar je sicer naloga samih organiziranih socialističnih sil (in ni cerkvena spodbuda prav nič potrebna, nekatere so vsaj v sedanjih formulacijah nesprejemljive. Ne glede na to vsebinsko raznorodnost zahtev, ali ta poudarek na zahtevah in kritiki »navzven«, ne odvrta cerkve od možnosti — in če hočemo tudi nalog, z ozirom na svoje deklarirano temeljno poslanstvo — ki jih ima »navznoter«² pri iskanju resničnega modusa vivendi, načina življenja cerkve v samoupravni socialistični družbi, ki ni odvisen toliko od posameznih večjih ali manjših pravic, ampak predvsem od tega, kako bo znala najti svoje mesto v (socialističnem) svetu, čeprav se nima za ustanovo, ki bi bila od (tega) sveta?

VOJAN RUS

Izvirna marksistična dialektika

(S pogledom na Kantovo in Heglovo filozofijo)

Pri Mladinski knjigi je izšlo v letu 1978 obsežno in pomembno delo dr. Vojana Rusa: *Izvirna marksistična dialektika. S pogledom na Kantovo in Heglovo filozofijo*. V zvezi s to novoto in za boljšo predstavitev dela bralcem je uredništvo zastavilo avtorju nekaj vprašanj.

UREDNIŠTVO: *Mnogo je bilo že poskusov in zatrjevanja, da gre za izvirno interpretacijo marksistične misli. Vsak poskus predstavitve izvirne marksistične misli pa je opredeljen tudi z družbeno-zgodovinskim stališčem avtorja. Kako se pri vašem delu prepletata obe strani?*

V. RUS: Naj se zahvalim za spodbudna vprašanja in za zanimiv način predstavitve dela.

Družbeno-zgodovinsko stališče se lahko razume tudi kot celota misli in osebne usmeritve pisca, v kar pa se verjetno nimamo namena spuščati.

Družbeno-zgodovinsko stališče je lahko tudi družbeno okolje, ki pogojuje delo avtorja. To okolje — skupno vsem Jugoslovanom — pa je ugodno še posebej za dialektično misel kot misel o živahni enotnosti in gibanju nasprotij. Jugoslovanska revolucija je bogata enotnost različnega, saj združuje narode z različno zgodovino in kulturo, združuje zelo različne družbene probleme: nacionalno in socialno osvoboditev, odnose narodov in narodnosti, temeljito rušitev starega in nastajanje novega, odnos vrednot iz tradicije in sedanjosti, industrializacijo in presnovo kmetijstva. Živa dialektika je bila in je še vedno slovenska revolucija, na primer, enotnost različnega v OF.

Vsem je očitno, da je jugoslovanska revolucija neposredno vključena tudi v osrednjo družbeno dialektiko vsega človeštva, zlasti z mestom, ki ga ima v gibanju neuvrščениh.

Verjetno je jugoslovanski družbeni tok (sorazmerno) najbolj neodvisen od vseh sodobnih velikih »zgodovinskih« dogem, s kateregakoli konca sveta; je (sorazmerno) najbolj duhovno svoboden in odprt za miselno in življenjsko dialektiko sveta, za dialog in za kulturno, se pravi, za delovno (neoportunistično) sintezo. Za vse posameznike, ki delujemo

tukaj, velja še posebej merilo: koliko poskuša kdo dorasti temu času in prostoru.

Bilo bi smešno prikrivati, da tudi pri nas žive zastarele sestavine, znani negativni *izmi* in predvsem malomeščanščina kot njihov glavni skupni imenovalec.

Samo toliko naj bom »oseben«: ker imam le nekaj življenjskih izkušenj o tistem, kar je pri nas pozitivno in kar ni, lahko s precejšnjo gotovostjo rečem: nobena od negativnosti, čeprav so neprijetne, pri nas ni celosten sistem. Zato se nikar ne izgovarjajmo preveč na okolje, kadar govorimo o stanju jugoslovanske teoretske misli.

Skratka: družbenih spodbud za celostno dialektično mišljenje imamo sodobni jugoslovanski pisci dosti, zdi se mi le, da jih del filozofov ni dovolj porabil.

UREDNIŠTVO: V knjigi močno poudarjate celostnost marksizma, njegovo vsestransko dialektičnost, ki ima največ možnosti, da preraste in miselno obvlada vse metafizične absolutizme. Toda ali se vam ne zdi, da so se številni marksisti vse preveč radi zadrževali ob splošnih kvalitetah in možnosti marksizma, premalo pa so storili, da bi s takšnega celostnejšega filozofskega stališča marksistično poglobili posebna področja človekove praktične in miselne dejavnosti. Še tako argumentirano dokazovanje celostne dialektične superiornosti marksizma ostaja za številne delavce zunaj filozofije lahko neprepričljivo, če ne občutijo te moči v razumevanju problemov na svojem posebnem delovnem področju (npr. v politiki, tehniki, medicini, naravoslovju, ekonomiji, urbanizmu idr.). Ali se ne bi odprla bolj široka pot za sprejemanje obče dialektike, če bi bile temeljito obdelane posebne, področne dialektike?

V. RUS: Predložil bi, da razlikujemo filozofsko-dialektično celostnost marksizma in občo dialektiko (ki ni ta celostnost, ampak le njen del). Čeprav je obča dialektika pomembna in čeprav ima med vsemi znanstvenimi »disciplinami« najširšo predmetnost (najsplošnejše v svetu), vendar ni niti za človeštvo niti za marksizem niti za filozofijo tako pomembna, kot je marksistična teorija človeka. Ta je nedvomno središče marksistične filozofije, katere razčlenjena enotnost je podrobneje prikazana v knjigi. Tu bi še enkrat poudaril, da so v tej enotnosti različnega, ki se imenuje znanstvena ali marksistična filozofija, posamezne »discipline« (področja) različno prepletena glede na splošnost in spet različno glede na pomembnost.

Teorija človeka je splošnejša samo od drugih humanističnih in družbenih ved, je pa, kljub svojemu pomenu za človeka in sodobnost, predmetno ožja od vseh naravoslovnih ved, od obče dialektike in od obče metodologije.

Kljub pomembnosti vašega vprašanja — ali je za posamezna področja in znanosti koristnejša celostna dialektika ali posebne, področne dialek-

tike, h kateremu se bom še vrnil — naj navedem najprej še nekatere razloge, ki zahtevajo v sedanjem zgodovinskem trenutku tudi celostno filozofsko dialektiko s teorijo človeka v jedru.

Tako dialektiko zahteva najprej močna razcepljenost sodobnega človeštva: huda drobitev človeškega dela (ki jo spremlja drobitev, »specializacija« znanosti), razredna in mednarodna nasprotja, kolosalno odtujevanje dela, velikansko neskladje med sodobnimi družbenimi možnostmi (velik gospodarski in znanstveni potencial) in sodobno družbeno stvarnostjo (vse večje neskladje med razvitimi in nerazvitimi deželami).

Če hočemo razcepe temeljno preraščati — kar je možno zaradi omejenih in drugih potencialov (sodobna napredna gibanja) — potem je nujno, da imamo za začetek spremembe jasno predstavo, v kateri smeri naj preraščamo to razbitost človeštva; skupni cilj je podoba celostnega človeka našega časa, ki jo »daje« prav filozofija človeka. Zato je danes še posebej potrebno arheološko izkopavati tiste sestavine izvirnega marksizma, ki so skoraj na površini in vendar zelo neznanе: teorija ustvarjalnosti in dela, možna teorija osebnosti in njenega odnosa do družbe, vprašanje človeške svobode in vsestranskosti.

Ta vprašanja so postala danes pomembna najmanj toliko kot za svet tudi za vsakdanjo in dolgoročno prakso svetovnega socializma, za njegove sodobne vsakdanje politične boje. Desnica vodi velikokrat odločilne volilne boje z geslom »socializem ali svoboda«. Idejno neizobraženi pragmatisti, ki jih je dosti v svetovnem delavskem in naprednem gibanju, pa ne znajo — niti teoretično niti praktično — pokazati, da socializem lahko že v današnjem času prinaša več resnične svobode in več resničnega spoštovanja osebnosti kot kapitalizem (v danih razmerah).

Imamo pa tudi pozitivne izkušnje. Z gotovostjo lahko trdimo, da so na sedanji stopnji razvoja socializma — ko ni več dovolj, čeprav je še vedno pomembno, samo osvojiti oblast, spodbuditi gospodarski razvoj in izboljšati standard — najbolj uspešne tiste delavske stranke, katerih voditelji so znali združiti politiko s celostno filozofijo. Še danes se KP Italije odlikuje s širino koncepta, ki ga je zastavil že Gramsci. Isto velja za vodstvo ZKJ.

Povezovanje pozitivne družbene prakse, zlasti politike in celostne filozofije uresničuje in nakazuje tudi druge sodobne prodore. Sodobna OZN je daleč pred predvojnimi Društvom narodov, ker so se na površje zgodovine prebile nove družbene sile. Posebnost te svetovne zgodovinske spremembe pa je delno v tem, da je prodrla v »uradno« filozofijo OZN tudi nova filozofija človeka, ki se ne razlikuje bistveno od izvirne marksistične dialektike človeka (ta je le bolj teoretsko utemeljena). Univerzalna deklaracija OZN o človeških pravicah se ne omejuje samo na »klasične« meščanske pravice — kot je svoboda govora — ampak izrecno naštevata tudi pravice do soudeležbe pri oblasti, do dela in do dostojne življenjske ravni. Čeprav je v svetu le malo tega uresničenega, je vendar

celostna misel OZN o človeku sodobnosti vsaj delno aktivno vplivala tudi na aktivnost te organizacije.

Eden izmed vodečih uglednih voditeljev in praktikov EGS Mansholt je zastopal stališče, da je sodobno gospodarsko vodenje nemogoče — kar je očitno že vsem — če se ravna po ozkih kazalcih rasti in če se ne ozira na dejanske temeljne potrebe človeka, na kvaliteto, namesto na kvantiteto potreb. Podobno govorijo »na drugem koncu« tudi voditelji KP Italije.

Upam, da se s tem nisem oddaljil, ampak približal vašemu vprašanju: kakšna korist od dialektike za posebne prakse in področja; ali je bolj koristna obča ali posebna dialektika?

Sodobna politika odkriva, da se dialektika giblje in dozoreva drugače, vedno kot celota — niti kot ločitev med občo in posebno dialektiko niti kot ločitev posebne dialektike in iskustva. Ni utemeljeno pričakovanje dela filozofov in »posebnih« delavcev, da naj bi filozofi dialektiko izdelali, posebna področja pa naj bi jo sprejela; in da naj bi izven empirije posebnih znanosti bile še njihove posebne vzporedne dialektike. Ne eno ne drugo ne bi oplodilo dialektične misli, ampak bi jo še bolj razcepilo.

Sodobna politika je samo primer zakonitega odnosa vseh posebnih področij do filozofske dialektike. Vse posebne znanosti in dejavnosti (politika, tehnika, ekonomija, naravoslovje idr.) uporabljajo vedno združeno splošno in posebno dialektiko. Dilema je le v tem, na kakšni ravni, koliko kvalitetno in zavestno to delajo, ali teorija zaostaja za empirijo ali ne. Ker so splošne zakonitosti navzoče v vsakem posebnem in posamičnem, ni mogoče niti enega pojava raziskovati in preoblikovati brez implicitnih najsplošnejših pojmov vzročnosti, zakonitosti, časa, prostora, hipoteze, dejstva.

Kolikor težji je družbeni, znanstveni problem in kolikor globlje prodre vanj posebna dejavnost in znanost, toliko bolj se obenem poglobi tudi implicitna najsplošnejša dialektika. Filozofska dialektika pa take dosežke povzema, razvija naprej, vključuje v celotno dosedanjo kulturo filozofskega mišljenja in šele tako povratno vpliva na posebne dialektike.

Ta sklep — in primeri iz politike, ki sem jih navedel — niso nič bistveno novega. S tako združitvijo obče in posebne dialektike so stvari tekle, odkar človeštvo obstoji. Engelsu je bilo, na primer, jasno, da je brez filozofije dozorelo dosti implicitne obče dialektike v posebnih odkritjih Newtona in Leibnitza (infinitesimalni račun), Lyella, Lamarcka, Darwina, Mayerja, Joulea, Laplacea.

Engels je že takrat opozoril na nevarnost, da se posebne znanosti svojega globokega sorodstva z dialektiko ne zavedajo in da ga zaradi empiricizma vse bolj pozabljajo. Žal se je ta njegova znanstvena predikcija — ki je s tem dobila pomen znanstvenega zakona — sijajno potrdila v teoretski krizi skoraj vseh znanosti, ki traja od konca 19. stoletja do danes, kot tudi v nekaterih njihovih največjih dosežkih, ki so obenem

razvijali občo in posebno dialektiko (Einstein je s svojimi teorijami relativnosti obenem razvijal dialektično zvezo kategorij prostor—čas—gibanje—materija; De Broglie je implicitno razvijal pojem nasprotja, skrit v posebno tezo o enotni korpuskularno-ondularni naravi svetlobe itd.).

Naloga filozofske dialektike pa je odkrivati in obdelovati dialektično vsebino, ki se skriva pod navidez drugačno terminologijo posebnih znanosti. Splošni pojem nasprotja se lahko skriva v posebnih zvezah: korpuskularno-ondularno, prema-kriva črta, fizikalni prostor—čas, elektron-pozitron.

So pa seveda možne konkretne zgodovinske situacije, v katerih filozofska dialektika stoji pred kakim odsekom posebnih znanosti. Glavno sodobno zaostajanje ni na meji najsplošnejša (obča) dialektika — posebne znanosti. Najbolj »nevarno« se mi zdi neskladje: filozofska dialektika človeka — humanistične in družboslovne znanosti — družbena praksa.

Nekateri problemi obče dialektike pa so, skupaj z antropološkimi problemi, osrednjega pomena za filozofijo le danes, ne pa »večno«. Z napihovanjem najsplošnejših pojmov: občost, istovetnost, enotnost in zakonitost poskušajo podrediti osebnost, manjše skupnosti in posebne znanosti (ter področja) raznim družbenim monopolom (ali postaviti posameznika proti družbi). Zato so ti najsplošnejši pojmi (le danes) del najvažnejše filozofske problematike.

Zdi se mi, da bi vse družbene prakse in ustrezne znanosti lahko doživele kmalu duhovno revolucijo, če bi upoštevale neznane ali pozabljene dialektične prispevke izvirnega marksizma glede ustvarjalnosti, osebnosti, svobode, vrednot, glede odnosa med normativnim in izkustvom. Humanistične in družboslovne znanosti so od časa Marxa samostojno odkrile dosti novega. Prepričan pa sem, da bi ta številna raztresena odkritja lahko temeljito predelali, prevrednotili in v korist človeštva dosti bolje povezali, če bi našli skupni imenovalac vseh teh pojavov v neodtujenem človeškem delu in možni človeški celoti.

Dovolite, da se tu spustim v drobno pripombo ob neki sicer strokovni in dobronamerni kritiki *Izvirne marksistične dialektike*, kritiki, v kateri je rečeno, da bi bilo nujno razlikovati med vrednoto in vrednostjo. Podrobneje sem o tem pisal v *Etiki in socializmu*, v zadnji knjigi pa sem povsod hotel pokazati predvsem logiko izvirnega marksizma. Tu ne navajam Marxovega pojma uporabne vrednosti, ker bi mislil, da bi pojem vrednote lahko v marksizmu zožili na ekonomsko vrednost. Gre le za povezovanje Marxove teze, da uporabna vrednost lahko zadovolji katerokoli potrebo (duševno ali biološko), s tezo o možni človeški celostnosti, ki šele določa, kaj je človečna uporabna vrednost; s tem dobimo to novo razlago (»relacionistično«) tudi najvišjih človeških vrednot in preraščamo metafizično ločitev življenjskih dobrin in povsem abstraktnih vrednot (ki pa jih zato ni mogoče dokazati in uporabiti).

Tak pojem vrednote bi bil splošen, ne bi bil vulgariziran, hkrati pa bi bil operacionalno poraben za vse humanistične in družbene vede.

UREDNIŠTVO: Kako bi se po vaši sodbi lahko povečala dejanska operativna, ne zgolj deklarativna vloga dialektike v posebnih znanostih in na drugih področjih človekovega ravnanja?

V. RUS: Iz prejšnjega odgovora izhaja, da je po mojem v človeštvu operativne dialektike veliko več kot deklarativne. Glasno, deklarativno se na dialektiko sklicujejo le redki, vsi pa jo žive, delajo in jo mislijo. Številni materialni proizvajalci, strokovnjaki in družbeni delavci mislijo dialektično, zlasti, ko delujejo. Takrat združujejo nasprotja: subjektivno in objektivno, ideja in material, normativno in izkustveno. Stavek, ki najbolj metafizično zatrjuje, da so njegove sestavine povsem ločene, jih ne hote dialektično povezuje, sicer ne bi bil eden, povezan in smiseln stavek.

Nedialektika, metafizika je vedno dialektika, le nižje vrste; je nedialektika samo glede na možno višjo dialektiko.

Ostane tako samo eno vprašanje: nižja ali višja dialektika. Pri posebnih dejavnostih se to vprašanje povsem ujema z vprašanjem: bolj ali manj kvalitetna dejavnost (politika, ekonomija, znanost itn.). Bolj kvalitetna znanost je nujno bolj dialektična, ne glede na svojo zavest in kljub svojim deklaracijam.

Seveda bi lahko rutinsko odgovorili: dialektike bo več, če jo bomo intenzivneje vnašali v vzgojo mladine in množic in če bomo v tej smeri vzgojili vzgojitelje. Vendar ima tak, sicer pravilni rutinski odgovor globlje pogoje.

Višja dialektika — ne samo miselna, ampak tudi življenjska — je v sodobnem človeštvu povsem možna zaradi velikih skritih potencialov. Ta višja dialektika pa ni odvisna samo od filozofije in znanosti, ampak predvsem od moči in volje človeštva, njegovih glavnih subjektov, da porabijo svoje očitne možnosti za bolj človečno bivanje: da lahko vsak posameznik bolj vsestransko izpolni svoje življenje, da lahko bolje porablja družbene možnosti in sodeluje v njih — skratka, da nastane možna višja dialektika med osebo in družbo.

Močnejše težnje v tej smeri pa bi povsod zahtevale in spodbujale višjo mišljenjsko-operativno dialektiko.

UREDNIŠTVO: O kakšnem temeljitejšem, širokem množičnem poznavanju obče dialektike pri naših raziskovalcih in številnih družbenopolitičnih delavcih bi težko govorili. Kakšne so posledice takšnega stanja za družbenopolitično prakso in za znanstveno delo?

V. RUS: Pri nas so res precejšnje praznine, precej široko nepoznavanje filozofske dialektike, kar pa je spet povezano s kvaliteto prakse in mišljenja. Naša samoupravna in neuvrščena pot je edina življenjska mož-

nost za Slovenijo in Jugoslavijo. Vse drugo bi bil globok padec. Neza-
dostna kvaliteta in razširjenost dialektike pa pomeni nižjo kvaliteto miš-
ljenja in teoretičnosti, kar je sestavina precejšnjega neskladja med našimi
možnostmi in dosežki.

Danes je že jasno, kako je do tega prišlo. V času priprav za revo-
lucijo in v njenih kritičnih obdobjih — vse do konca 60-ih let (spopad
s Hitlerjem, Stalinom, s siromaštvom, z izolacijo) — se je zavestna dia-
lektičnost razraščala kot značilnost vodilne družbene misli in vseh na-
prednih sil.

Ko pa so bile glavne nevarnosti mimo in se je zazdelo, da vse samo
po sebi lepo teče, se je tudi zazdelo, da niso več potrebni miselni napor.
Tako je okrog razdobja 1960—1970 in v tem času prišlo do zastojev
dialektične misli in družbene akcije. Po 1971. letu smo duhovne zastoje
tudi veljavno družbeno ugotovili in jih poskušali prevladati, kar pa gre
le počasi. Marksizem, dialektika, se še vedno širita na vseh področjih
bolj kvantitativno in deklarativno kot kvalitativno, vsebinsko.

*UREDNIŠTVO: Znano je trajno nerazumevanje in odklanjanje obče
dialektike, občin dialektičnih struktur in še zlasti dialektike narave tako
znotraj kot zunaj marksistične misli, tako v delu jugoslovanskega mark-
sizma kot tudi drugod. Kako ste vi razrešili te dileme v svojem delu?*

V. RUS: Dilem glede obče dialektike v tej knjigi (o tem sem pisal že prej,
toda predvsem na svoj račun) sem se lotil tako, da sem poskušal čim toč-
neje prikazati Marxovo in Engelsovo misel. Znano je, da nekatere pre-
vzema groza pred občo dialektiko, ker niso o njej obveščeni. Mislijo, da
gre za nekakšne železne svetovne zakone, ki naj popolnoma stisnejo člo-
veka in ki so krivi za stalinistično diktaturo.

Upam, da sem dokazal, z analizo dejanskih Marxovih in Engelsovih
stališč, da je prav njuna obča dialektika tista, ki pokaže v svetu dovolj
prostora za stalni napredek človeške svobode in da tudi z njo kritična
revolucionarna akcija — stalno odkrivanje in preraščanje nasprotij — ni
utemeljena samo v človeku, ampak tudi v svetu, da ni samo trenutna
družbena bolezen.

*UREDNIŠTVO: Pri Marxu govorite (str. 168) o kasnejšem »kozmo-
loškem materializmu« kot dopolnilu njegovega začetnega antropološkega,
socialnega in zgodovinskega materializma. Ali ne vnašate s takšno ter-
minologijo specifično lastno razumevanje Marxovega zgodovinskega ma-
terializma, ki se ne omejuje samo na družbo, ampak vključuje tudi razu-
mevanje človekovega spoznavnega in praktičnega prisvajanja narave? Mar
ni Marxov kasnejši, po vaši oznaki »kozmoški materializem«, v bistvu
že sestavina integralnega zgodovinskega materializma?*

V. RUS: V vprašanju porabljeni pojem »zgodovinskega materializma« se
mi zdi nov in preširok, nedoločen. Večina marksističnih filozofov in so-

ciologov je — kljub znanim razlikam glede odnosa med sociologijo in zgodovinskim materializmom — enotna, da se zgodovinski materializem nanaša na temeljne družbene zakonitosti in probleme. Ne vidim potrebe, da bi ta pojem spreminjali.

V vprašanju pa se »zgodovinski materializem« skoraj izenači s celotnim marksizmom ali vsaj z njegovo filozofijo in sociologijo. Mislim, da to ne bi bil korak naprej. Marksizem bi bil s tem manj jasno označen.

Če bi govorili samo, da je »zgodovinski materializem«, bi se zgubila najbistvenjša značilnost marksizma, izrazita dialektika. Človeško zgodovino lahko razumemo tudi geografsko materialistično ali biološko materialistično; tudi to bi bil zgodovinski materializem, le da nedialektičen.

Ali pa novi pojem »zgodovinskega materializma« razlagajo, kot da je človeška zgodovina, popolnoma brez ostanka, vsrkala in podredila naravo, kar je daleč od dejanskosti. Marx ne zožuje celotne zgodovine samo na zgodovino človeštva, ampak govori tudi o zgodovini narave.

Razširjeni pojem »zgodovinskega materializma« tudi pretendira, da naj bi se v nerazlikovani zgodovinski identiteti vtopile vse človeške posebnosti in razlike (ekonomija, politika, znanost, umetnost, morala idr.). S tem bi izginila enotnost različnosti dialektika človeštva.

Če bi šli v tej smeri, bi morali zanikati relativno samostojno ekonomijo, politiko, umetnost, naravo itn., in bi seveda nehali raziskovati njihove posebnosti. S tem pa bi si onemogočili, da bi ta področja realno humanistično razvijali in spreminjali. Če jih hočemo zbliževati, odpravljati njihove pregloboke razlike in odtujitve, moramo vedeti, kaj je posebnost vsakega izmed teh področij, kaj svojega racionalnega prinaša v celoto.

UREDNIŠTVO: Močno poudarjate, da je zamisel jedro ustvarjalnosti in s tem bistvo dela in človeka. Ali nismo s tem na najboljši poti, da spremenimo zamišljanje v izvirni temelj in gibalno silo človeške zgodovine, kajti vse, kar človek ustvari, mora dejansko iti tudi skozi proces zamišljanja? Kako ohraniti materialistično pojmovanje zgodovine, če hkrati pripišemo tako odločilni primarni pomen zamisli? Ima za pojasnitev zgodovine večjo vlogo in pomen kategorija zamisli kot pa, npr., družbenoekonomski odnosi, produktivne sile, proizvodni način, razredni boj idr.? Kje ima svoj vir in temelj zamišljanje samo? V samem sebi ali v nečem drugem? Ali ni pri vas zamišljanje prevzelo nekdanjo vlogo spontanosti razuma, njegove sposobnosti za sintezo?

V. RUS: Zamisel — ali dobesedno »ideelno predstavo« — nedvomno poudarja sam Marx v *Kapitalu* kot glavno značilnost dela, kot glavni ustvarjalni dejavnik tega dela. Toda Marx (kar sem poskusil pokazati v knjigi in kar tudi sam mislim) je nedvomno trdil, da so poleg zamisli v vsakem delovnem aktu še drugi bistveni dejavniki. Človek ne bi mogel nobene svoje zamisli posredovati v vsej njeni moči — niti sebi niti dru-

gim ljudem — če se ne bi uresničila v materialu, v predmetu dela, ki je zato tudi bistveni dejavnik vsakega delovnega akta (našteti so še drugi dejavniki: sredstvo, delovna moč itn.). Zato se nam ob poudarjanju zamisli ni bati idealizma ali dualizma, saj je tudi zamisel del sveta. Njen primarni vir — kar je tudi del vašega vprašanja — je tista plastično-sintetična težnja, ki je značilna za vso živo materijo, začenši od njenih najnižjih stopenj.

Tudi ni potrebna dilema: ali zamisel ali produktivne sile. Te verjetno vsi ocenjujemo kot glavno gibalo zgodovine, toda zamisli so njihov del. Zamisel je glavna (ne edina) produktivna sila; že v glavi nepismenega stavbenika je to tista »zvitost uma«, ki podredi človeku tako naravne sile, da z najmanjšim lastnim naporom doseže največji učinek. Zamišljanje je v obliki planiranja danes zajelo skoraj vse države sveta, je postalo produktivna sila na nacionalni ravni. Kako obvladati v korist človeštva sodobne stihijske družbenoekonomske odnose, stihijske in postvarele instrumente dela, če ne s široko družbeno zamisljivo?

UREDNIŠTVO: Poudarjate (str. 269), da je množični vsestranski razvoj individuov, ki ga ne moremo odlašati v daljne perspektive, vprašanje nadaljnjega »biti ali ne biti« socializma. Ali sodite, da smo v naši družbi s konkretnimi zelo pomembnimi sistemskimi ukrepi, kot je npr. predvideni zakon o usmerjenem izobraževanju, naredili nadaljnji korak v tej smeri, ali pa se odmikamo od tega cilja?

V. RUS: S programsko podlago usmerjenega izobraževanja se verjetno skoraj vsi strinjamo. Da pa bi mogel soditi, kako se je doslej in kako se bo uresničevala, bi moral temeljito poznati prejšnje raziskave in priprave na vseh področjih in v vseh strokah; za to pa mi še veliko manjka. Organizacijska vprašanja tega izobraževanja (predmetniki, učni načrti, tipi šol) so gotovo pomembna. Je pa še nekaj pomembnejšega. Že dolgo menim, da je glavni neposredni pogoj za kvaliteto celotnega šolstva vsebinsko stanje v znanosti, ki pa je (delno) odvisno tudi od tega, kako celotna družba ceni kvaliteto in kvantiteto dela.

UREDNIŠTVO: Marxova stališča po vaši oceni omogočajo »novo stopnjo kritične zgodovine filozofije«. Ali sodite, da obstojijo tako v svetu kot v Jugoslaviji uspele študije v duhu nove stopnje kritične zgodovine filozofije? Mar ne bi mogli vašo sodbo razširiti in reči, da Marxova stališča omogočajo tudi nove stopnje kritične zgodovine znanosti, religije, umetnosti, tehnike idr.?

V. RUS: Glede nove kritične zgodovine filozofije, znanosti, religije itn. so marksisti vsega sveta verjetno naredili dosti manj, kot bi mogli, če bi izrabili možnosti izvirnega marksizma. Vzrok je verjetno v močno razširjenem pragmatističnem podcenjevanju teorije, ki se zdaj — ko človeštvo rabi usmerjajočo humanistično misel — močno otepa.

UREDNIŠTVO: Kako z vidika svojih rešitev, predstavitve in razumevanja izvirne marksistične dialektike ocenjujete domet in naravnost filozofske misli v Sloveniji in Jugoslaviji sploh?

V. RUS: Slovenska filozofija je, s svojimi dosežki in pomanjkljivostmi, del jugoslovanske filozofije in njenih značilnosti.

Stanje v jugoslovanski filozofiji bi zahtevalo podrobnejše opisovanje, da bi bilo točno. Da se glede tega ne bi ponavljal in da bi prihranil prostor, dovolite, da omenim članek »Filozofija in samoupravljanje«, ki je bil nedolgo tega objavljen v Antroposu (III—IV/76), in v sarajevskem Dijalogu, in izbor člankov z naslovom »Jugoslovanska filozofija in marksizem« (Antropos, V—VI/77).

K temu ne bi imel kaj bistvenega dodati in bi zato ostal kar pri prejšnjih ocenah.

MARJAN SENJUR

Elementi za oceno gibanja akumulativne sposobnosti gospodarstva¹

Zaradi boljšega razumevanja sestavka dajem na začetku, kot uvod in hkrati povzetek, glavne teze za analizo akumulativne sposobnosti: (1) Ločiti je treba med celotno in podjetniško akumulativno sposobnostjo, (2) Dejavniki celotne akumulativne sposobnosti so drugačni od dejavnikov podjetniške akumulativne sposobnosti. Celotna akumulativna sposobnost je odvisna od delitve družbenega proizvoda, podjetniška akumulativna sposobnost pa je predvsem odvisna od sistema razširjene reprodukcije. (3) Zato je empirično gibanje celotne in podjetniške akumulativne sposobnosti lahko povsem nepovezano. (4) Teoretični pomen celotne akumulativne sposobnosti za gospodarski razvoj je drugačen od podjetniške akumulativne sposobnosti. (5) Za celovito analizo podjetniške akumulativne sposobnosti je treba izhajati z vidika celotne akumulativne sposobnosti.

Jugoslavija dosega sorazmerno visoko stopnjo rasti družbenega proizvoda. Vendar smo zadnje čase manj zadovoljni z doseženo stopnjo gospodarske rasti. Stopnja rasti upada tako glede na druge države kakor glede na dolgoročno povprečje. Vprašanje relativnega upadanja stopnje gospodarske rasti v Jugoslaviji je eden glavnih razvojnih problemov. V zadnjem času, ki pa traja že precej časa, je mogoče naleteti v javnih občilih, časnikih in časopisih, vest in trditev, da v Jugoslaviji akumulativna sposobnost pada. Ta vest je alarmantna za vprašanje gospodarskega razvoja in namiguje, da je morda to vzrok upadanja stopnje gospodarske rasti. Ob vesti, da pada akumulativna sposobnost, se bomo seveda vprašali, zakaj pada. Če smo dovolj veliki dvomljivci, se bomo seveda vprašali, ali res akumulativna sposobnost pada.

¹ To je povzetek dela raziskave v okviru makroprojekta »Ekonomski sistem SFRJ«, ki ga financira Raziskovalna skupnost SRS. Glede na namen tega prispevka sem izpustil navajanje virov, ki jih je sicer mogoče najti v omenjeni raziskavi.

Eno prvih in temeljnih vprašanj pri analizi (posebno empirični) je, kako natančno opredeliti akumulativno sposobnost in kateri kazalec jo najbolj meri in odseva. O akumulativni sposobnosti lahko govorimo na različnih ravneh: najpomembnejši sta raven celotnega narodnega gospodarstva in raven gospodarske organizacije združenega dela. V prvem primeru govorimo o celotni (globalni, družbeni) akumulativni sposobnosti, v drugem primeru o podjetniški akumulativni sposobnosti. V tem prispevku želim prav posebej poudariti, da je bistvena teoretična razlika med celotno in podjetniško akumulativno sposobnostjo. Videti je, da ta dva pojma mešajo, včasih celo istijo, uporabljajo empirične kazalce, ki včasih odsevajo nekaj drugega, kot naj bi menda odsevali. Zaradi tega nujno prihaja do nesporazumov glede ocene glavnih problemov in načina njihovega razreševanja.

Opredelitev in analiza akumulativne sposobnosti na ravni celotnega gospodarstva

Po definiciji je akumuliranje pretvarjanje dohodka (presežne vrednosti) v sredstva (družbeni kapital). Akumulativno sposobnost na ravni celotnega gospodarstva bomo opredelili kot sposobnost družbe, da nameni del narodnega dohodka za potrebe razširjene reprodukcije. Akumulativna sposobnost je opredeljena relativno in sicer kot razmerje med akumulacijo in virom akumulacije. Tako bomo razmerje med akumulacijo in narodnim dohodkom uporabljali kot kazalec akumulativne sposobnosti na ravni celotnega gospodarstva.

Akumulativna sposobnost na ravni celotnega gospodarstva je v prvi vrsti odvisna od delitve narodnega dohodka na osebne dohodke, na sredstva za splošno in skupno porabo in na akumulacijo. Od gibanja deleža osebnih dohodkov v narodnem dohodku in od deleža sredstev za skupno in splošno porabo je odvisno gibanje deleža akumulacije v narodnem dohodku in s tem gibanje akumulativne sposobnosti na ravni celotnega gospodarstva.

Razmerje med relativnim gibanjem osebnih dohodkov in relativnim gibanjem produktivnosti dela bo pokazalo, ali bo delež osebnih dohodkov v narodnem dohodku rasel ali padal. Če to razmerje raste, bo padal delež presežnega proizvoda (razlika med narodnim dohodkom in maso osebnih dohodkov) v narodnem dohodku in s tem bo praviloma (vendar ne v vsakem primeru) padala akumulativna sposobnost gospodarstva. Presežni proizvod je načeloma mogoče nameniti za razširjeno reprodukcijo (akumulacijo) in za splošno in skupno porabo. Čim večja je t. i. neproduktivna poraba, tem manjša je mera akumulacije in s tem akumulativna sposobnost družbe.

Toliko na splošno. Poglejmo si zdaj podatke za Jugoslavijo, da bomo videli, kako se giblje akumulativna sposobnost na ravni celotnega gospodarstva in zakaj se tako giblje.

1. Delež bruto akumulacije (družbenega sektorja in prebivalstva) v družbenem proizvodu po podatkih denarjih tokov Narodne banke je bil leta 1966 34,6 %, leta 1975 39,6 % in leta 1976 41,6 %. Posredno je mogoče ugotoviti domačo bruto akumulacijo tudi tako, da od celotnih bruto investicij odštejemo tujo akumulacijo. Delež bruto akumulacije, izračunane kot razliko med bruto investicijami in saldnom plačilne bilance, je bil leta 1966 38,5 %, leta 1967 33,3 %, leta 1973 40,9 % in leta 1975 38,0 %. Ti podatki se nekoliko razlikujejo od gornjih. Vendar je skupna značilnost podatkov, da je v zadnjih desetih letih sicer opaziti nihanje deleža akumulacije v družbenem proizvodu, vendar pa ni mogoče ugotoviti dolgoročnega padanja tega deleža.

2. Kar zadeva delež presežnega proizvoda v družbenem proizvodu, lahko ugotovimo za razdobje zadnjih dvajsetih let dve izraziti podrazdobji. Od leta 1957 do 1965 je bil delež presežnega proizvoda v družbenem proizvodu na ravni okrog 52 do 53 odstotkov družbenega proizvoda. Po gospodarski reformi leta 1965 pride do znatne spremembe ravni tega deleža. Delež presežnega proizvoda je padel na raven od 46 do 49 odstotkov družbenega proizvoda. Najnižji je bil leta 1967 (46 %) in se od takrat rahlo zvišuje in je dosegel leta 1977 raven 48 odstotkov.

Padec deleža presežnega proizvoda ob gospodarski reformi je spremljal porast deleža amortizacije v družbenem proizvodu. Od leta 1957 do leta 1965 se je delež amortizacije v družbenem proizvodu gibal okrog 7 do 8 odstotkov družbenega proizvoda. Po gospodarski reformi pa se je raven tega deleža dvignila za dva odstotka, na okrog 9 do 10 odstotkov. Ta pojav je nekoliko omilil morebitni negativni vpliv padca deleža presežnega proizvoda na akumulativno sposobnost gospodarstva.

Prelomni padec deleža presežnega proizvoda v družbenem proizvodu ob — in takoj po — gospodarski reformi je pripisati povečanemu deležu osebnih dohodkov v DP. Od leta 1957 do leta 1965 je bil delež čistih osebnih dohodkov v DP okrog 39—40 odstotkov. Po reformi pa je ves čas nad 41 odstotkov. Leta 1967 je bil celo nad 45 % družbenega proizvoda. Vendar se je po tem letu vztrajno zniževal in znaša v letih 1976 do 1977 okrog 42 odstotkov.

Dejstvo, da se je delež osebnih dohodkov v DP povečal, lahko pomeni, da se je akumulativna sposobnost na ravni celotnega gospodarstva zmanjšala zaradi povečane osebne porabe. Vendar podatki o deležu osebne porabe v DP tega ne kažejo. Leta 1964 je 54,4 odstotkov DP šlo za osebno porabo, leta 1976 pa 54,2 odstotkov. Delež osebne porabe ne narašča in se zato akumulativna sposobnost gospodarstva ni zmanjšala, kljub povečanemu deležu osebnih dohodkov v DP.

Možni so trije razlogi, ki bi lahko nevtralizirali negativni vpliv povečanja deleža osebnih dohodkov v družbenem proizvodu na celotno akumulativno sposobnost.

a) Kolikor bi se spremenil način družbenega financiranja v breme čistih osebnih dohodkov prebivalstva, toliko povečanje deleža osebnih

dohodkov v družbenem proizvodu ne bi pomenilo zmanjšanja celotne akumulativne sposobnosti. Z gospodarsko reformo se je res spremenil način družbenega financiranja, vendar ne v breme osebnih prejemkov. Več o pomenu tega v nadaljevanju.

b) Kolikor se je po gospodarski reformi spremenil način akumuliranja, tako da se večji del investicij financira s prihranki iz osebnih dohodkov oziroma s privatno akumulacijo, toliko večji delež osebnih dohodkov ne zmanjšuje celotne akumulativne sposobnosti. Dejansko je do tega prišlo, kakšen pomen pa to ima za naš problem, pa v nadaljevanju.

c) Povečanje deleža osebnih dohodkov v družbenem proizvodu ob gospodarski reformi in po njej je nevtralizirala še ena težnja. V razdobju med leti 1957 in 1976 je opaziti težnjo, da je indeks življenjskih stroškov (ki opredeljuje realne osebne dohodke) višji od indeksa implicitnega deflatorja družbenega proizvoda (ki opredeljuje splošno rast cen) v istem razdobju. Indeks življenjskih stroškov z osnovo 1957 = 100 je bil leta 1976 okrog 1000, indeks implicitnega deflatorja DP pa je bil leta 1976 895. Pri tem je pomembno, da so se škarje cen v škodo indeksa življenjskih stroškov najbolj razširile prav v letih po gospodarski reformi. Indeks življenjskih stroškov in indeks implicitnega deflatorja DP (oba z osnovo 1957 = 100) sta se do leta 1965 gibala dokaj enakomerno (indeks življenjskih stroškov leta 1964 je bil 168, indeks implicitnega deflatorja DP pa 164). Če vzamemo za osnovo leto 1964 (indeks 100), vidimo, da se je indeks življenjskih stroškov do leta 1969 podvojil (indeks 200), indeks implicitnega deflatorja DP pa je od leta 1964 do leta 1969 porastel na 178. To pomeni, da je bila relativna rast cen dobrin, ki so vključene v življenjske stroške, višja od cen drugih proizvodov. To je pomenilo delno razvrednotenje povečanja deleža osebnih dohodkov v DP in zato povečanje deleža osebnih dohodkov ni prineslo nevarnosti za akumulativno sposobnost na ravni celotnega gospodarstva.

Zgoraj smo ugotavljali, da je delež presežnega proizvoda v družbenem proizvodu v veliki meri odvisen od relativnega gibanja realnih osebnih prejemkov in produktivnosti dela. Če realni osebni prejemki rastejo hitreje od produktivnosti dela, bo delež presežnega proizvoda padal in narobe. Ko pogledamo podatke o razmerju med gibanjem indeksa realnih osebnih dohodkov in produktivnosti dela za celotno dvajsetletno razdobje, od leta 1957 do 1976, vidimo lok, ki se je napel v letih 1967—1971 v korist realnih osebnih prejemkov in nato popušča v korist rasti produktivnosti. Gledano za celotno razdobje ni mogoče reči, da dolgoročno gledano realni osebni prejemki rastejo hitreje od globalne produktivnosti dela. Zadnja leta je to gibanje v škodo realnih osebnih prejemkov. Ugotavljamo, da dolgoročno gibanje tega kazalca ni tako, da bi bilo v škodo celotne akumulativne sposobnosti.

3. Poglejmo si še vprašanje gibanja t. i. neproduktivne porabe v družbenem proizvodu. Glede na to, da opazujemo celotno gospodarstvo,

lahko poenostavljeno rečemo, čim večja je neproduktivna poraba, tem manjša je mera akumulacije in s tem celotna akumulativna sposobnost družbe.

Kar zadeva gibanje deleža neproduktivne porabe v narodnem dohodku med gospodarskim razvojem, obstoji hipoteza tako imenovanega Wagnerjevega zakona, po katerem delež neproduktivne porabe v narodnem dohodku z gospodarskim razvojem narašča. Po tej hipotezi bi akumulativna sposobnost na ravni celotnega gospodarstva z gospodarskim razvojem padala, kar zadeva ta dejavnik. Vendar je treba biti pri oceni tega gibanja previden. Vprašanje namreč je, zakaj bi naj delež neproduktivne porabe z razvojem rasel. Eden izmed možnih razlogov je v tem, da se vse bolj povečuje produktivna narava t. i. neproduktivne porabe za materialno proizvodnjo. Kolikor bi del t. i. neproduktivne porabe rasel zaradi večanja produktivne narave te porabe, bi težko ocenili, da je povečanje deleža neproduktivne porabe za gospodarski razvoj v celoti negativen pojav.

Ali je neproduktivna poraba v Jugoslaviji visoka ali ne, ni mogoče kar tako reči. To je delno mogoče ugotoviti z mednarodnimi primerjavami. Vendar imajo tudi te zelo omejen pomen. V mednarodnih primerjavah ima Jugoslavija visok delež splošne in skupne porabe, višjega od povprečja za razvite zahodne države. Glede na nižjo gospodarsko razvitost Jugoslavije lahko ugotovimo, da je delež neproduktivne porabe v Jugoslaviji visok.

Kar zadeva gibanje tega deleža, je opazna zanimiva značilnost. Za vse dežele v razvoju delež neproduktivne porabe narašča: leta 1955 so te dežele v povprečju imele delež neproduktivne porabe v DP 10 %, leta 1973 pa 13,2 %. Isto velja za razvite industrializirane države: leta 1955 so imele delež neproduktivne porabe 15,1 %, leta 1973 pa 17,2 %. Opaziti pa je, da v sedemdesetih letih v teh deželah delež neproduktivne porabe ne raste.

Za gibanje deleža neproduktivne porabe v Jugoslaviji je značilno, da je Jugoslavija začela z zelo visokim deležem (leta 1955 je bil 24,6 %), ki se pa v času in z razvojem ni povečeval. Po viru, ki ga rabim v tem odstavku, je ta delež celo padal.² V letih 1950—1960 je bil delež neproduktivne porabe v družbenem proizvodu 23,4 %, v letih 1965—1973 pa samo 17,4 %. Wagnerjev zakon se torej v Jugoslaviji ni pokazal, ker je Jugoslavija od vsega začetka imela višji delež neproduktivne porabe, kot je ustrezalo njeni gospodarski razvitosti.

Tudi podatki iz *Statističnega letopisa Jugoslavije* (SGJ) kažejo, da se delež neproduktivne porabe v družbenem proizvodu ne spreminja in se giblje okrog 9 odstotkov DP. Vendar mislim, da ta podatek ni natančen, ker zajema samo materialne izdatke. Če pa pogledamo podatke za negospodarske dejavnosti in upoštevamo razen materialnih izdatkov tudi

² Vsi tukaj navedeni podatki so iz *World Tables 1976*, World Bank, Washington 1976.

osebne dohodke in investicije v negospodarske dejavnosti, bi morda lahko opazili rahlo relativno naraščanje teh izdatkov. Vendar je treba poudariti, pa naj bo še tako presenetljivo, da je to naraščanje neizrazito. Če gledamo, kakšen je delež zaposlenih v negospodarskih dejavnostih glede na vse zaposlene, vidimo, da je dejansko konstanten v dvajsetletnem razdobju od leta 1956 do 1977. V letih 1956—57 je bilo 16,7 % vseh zaposlenih v negospodarstvu, v letih 1976—77 pa jih je bilo 16,9 %.

Podatki torej ne potrjujejo vsesplošnega prepričanja, da se negospodarske dejavnosti strahovito bohotijo in sicer na račun celotne akumulativne sposobnosti. Nekaj je v tem, veliko pa ne. Puščam pa odprto možnost, da podatki v resnici ne razkrivajo v celoti dejanskega stanja na področju neproduktivne porabe. Tako, na primer, v teh podatkih niso zajeti upravni delavci v gospodarskih OZD. Sorazmerno večanje števila teh v primerjavi z delavci v neposredni proizvodnji je lahko potencialno večji problem, posebno še, ker ni tako na očeh zaradi pomanjkanja tekočega spremljanja podatkov. Možno namreč je, da bi si t. i. neproduktivna poraba začela iskati zatočišče v gospodarskih organizacijah in tako ne bi bila več označena kot »neproduktivna«.

4. Mednarodne primerjave deleža akumulacije v družbenem proizvodstvu kažejo, da Jugoslavija daje visok delež DP za akumulacijo in je zato celotna akumulativna sposobnost jugoslovanskega gospodarstva visoka. Naša analiza nam je pokazala, da ni močnih dolgoročnih teženj k zmanjševanju visoke celotne akumulativne sposobnosti. Relativno nizka celotna akumulativna sposobnost je značilna za manj razvite dežele. Ena izmed razvojnih značilnosti jugoslovanskega ekonomskega sistema je v tem, da je uspešno (kljub relativni nerazvitosti), vsaj kar zadeva kvantiteto, reševal to vprašanje, in zato vprašanje celotne akumulativne sposobnosti že 20 do 25 let ni več pereč in stvaren razvojni problem jugoslovanskega gospodarstva. To fazo v razvoju je Jugoslavija že prešla.

Opredelitev problema akumulativne sposobnosti na ravni gospodarske organizacije

Analiza celotne akumulativne sposobnosti je okvir in izhodišče za analizo podjetniške akumulativne sposobnosti. Vendar je vprašanje podjetniške akumulativne sposobnosti teoretično gledano povsem drugačno. V prejšnjem razdelku smo si pogledali prvine, ki so pomembne za analizo celotne akumulativne sposobnosti, zdaj si še oglejmo prvine, ki so pomembne za analizo podjetniške akumulativne sposobnosti.

Moja temeljna teza je tale: če celotna akumulativna sposobnost ni nizka in ne pada, potem je podjetniška akumulativna sposobnost odvisna predvsem od sistema razširjene reprodukcije. Iz analitičnih razlogov je koristno razčleniti sistem razširjene reprodukcije na sistem akumuliranja, financiranja razširjene reprodukcije in na sistem investiranja.

Podrobneje se bom dotaknil prvih dveh, ker je z njima mogoče pojasniti tisto, kar pri nas obravnavajo kot problem akumulativne sposobnosti.

V prejšnji točki smo akumulacijo opredelili tako, da smo rekli, da je vse, česar ne porabimo, akumulacija. To je bilo zadovoljivo za analizo kvantitativnega vprašanja akumulacije na ravni narodnega gospodarstva. Drugo vprašanje okrog akumulacije pa je sistem akumuliranja, ki obravnava predvsem vprašanje, kje in kako se oblikuje akumulacija. Dejansko se akumulacija lahko ustvarja samo v gospodarstvu in nikjer drugje, vendar se z razdelitvijo ustvarjenega dohodka razdelijo tudi nosilci in viri akumulacije. Tako je možno, da se akumulacija oblikuje pri gospodarskih ozd iz dohodka, pri prebivalstvu iz osebnih dohodkov in pri raznih skladih oziroma družbenopolitičnih skupnostih (DPS).

Razpredelnica 1: Struktura virov bruto akumulacije v SFRJ (vir podatkov: računi denarnih tokov Narodne banke Jugoslavije)

Formiranje akumulacije po sektorjih	v odstotkih		
	1964	1966	1976
OZD v gospodarstvu	41,2	56,8	51,9
DPS, skladi in drugo	52,2	25,3	15,7
Skupaj družbeni sektor	93,4	82,1	67,6
Prebivalstvo	9,6	23,5	32,4

Razpredelnica 1 kaže strukturo virov bruto akumulacije v SFRJ in ilustrira dve spremembi, ki sta nastali z gospodarsko reformo. Prvič, relativno povečanje deleža bruto akumulacije pri gospodarskih ozd na račun zmanjšanja akumulacije pri družbenopolitičnih skupnostih in skladih, in drugič, močno povečanje relativnega deleža akumulacije pri prebivalstvu. Leta 1964 (pred gospodarsko reformo) je pri prebivalstvu bilo 9,6 % bruto akumulacije SFRJ, leta 1966 (po gospodarski reformi) je ta delež narasel na 23,5 % in je bil leta 1976 že 32,4 %.

Podatki o prihrankih kažejo močan porast od leta 1967 do 1977. Leta 1967 so prihranki znašali 7549 milijonov din, leta 1977 pa že 90.020 milijonov din. Devizni računi prebivalstva pa so porasli od 686 milijonov din v letu 1967 na 73.064 milijonov din v letu 1977. Iz bilance prejemkov in izdatkov prebivalstva je razbrati, da se je večal delež izdatkov prebivalstva za investicije in varčevanje v skupnih izdatkih prebivalstva. V letu 1967 je 9,7 % vseh izdatkov prebivalstva šlo za investicije in varčevanje. Od takrat naprej se ta odstotek povečuje in je v letu 1976 že znašal 13,6 % vseh izdatkov prebivalstva.

Iz teh podatkov lahko sklepamo, da se je po gospodarski reformi dejansko spremenil sistem akumuliranja, kar ne vpliva toliko na celotno akumulativno sposobnost, vpliva pa odločilno na akumulativno sposob-

nost na ravni posamezne gospodarske organizacije, tj. na podjetniško akumulativno sposobnost.

Sistem akumuliranja je posebno težaven teoretičen in praktičen problem zato, ker velja upravičeno prepričanje, da bi moral odsevati, oziroma je zunanji odsev proizvodnih odnosov. Zato so o sistemu akumuliranja močna normativna mišljenja. Normativno sistemsko stališče je, da morajo delavci v OZD obvladovati tudi področje razširjene reprodukcije. Po implikaciji potem izhaja, da bi naj bila značilnost sistema akumuliranja, da se pretežni del akumulacije oblikuje pri OZD. Temu bi lahko rekli, da se naj poveča akumulativna sposobnost gospodarskih organizacij združenega dela.

Povečanje akumulacije pri gospodarskih OZD je treba in je možno (če je potrebno) povečati na račun drugih virov in nosilcev akumulacije. To pa ni tako enostavno vprašanje. Povedati moramo, da se problem začenja že pri tistih vplivnih ekonomskih teorijah, ki izhajajo iz dohodka kot dozdevnega glavnega motiva gospodarskih organizacij kot blagovnih proizvajalcev. Teorije, ki izhajajo iz dohodka, puščajo vprašanje razširjene reprodukcije (in akumulacije) odprto in teoretično nerešeno. Povrh tega, ali zaradi tega, je po odpravi družbenih investicijskih skladov postal sistem akumulacije sistemsko delno nerešeno vprašanje. Zanimivo je, da se je to zgodilo v času, ko so se uveljavljale dohodkovne teorije. Tako imamo zanimivo skladje: problem, ki je teoretično odprt, je tudi sistemsko nerešen in prav tukaj je eden izmed glavnih vzrokov težav na področju akumulacije.

Pogosto celo v strokovni javnosti prevladuje vtis, da je treba za povečanje podjetniške akumulativne sposobnosti zmanjšati osebne dohodke in prispevke in davke za splošno in skupno porabo. Na videz je morda res tako, v resnici pa ni ali pa je samo delno. Saj bi to pomenilo, da akumulativno sposobnost na ravni gospodarske organizacije pojasnjujemo z dejavniki akumulativne sposobnosti na ravni celotnega narodnega gospodarstva. To je teoretično napačno in navaja na napačne ukrepe za rešitev problema. Kolikor smo za celotno gospodarstvo ugotovili, da celotna akumulativna sposobnost ni nizka in ne pada, potem iz tega izhaja, da za povečanje akumulacije pri gospodarskih organizacijah ni nujno potrebno zmanjšati realnih osebnih dohodkov (osebne porabe pa sploh ne) in splošne in skupne porabe.

Mislim, da ima opozarjanje na (pre)visoke osebne dohodke pozitivne stranske učinke, kadar pa se povezuje z akumulativno sposobnostjo na ravni gospodarskih organizacij, pa samo delno zadeva problem. Namreč toliko, kolikor je namen znižanja osebnih dohodkov, da se zmanjša delež privatne akumulacije v skupni bruto akumulaciji. Ni potrebno zniževati realnih osebnih dohodkov zaradi prevelike osebne porabe, ker ta ni prevelika, kar smo pokazali v začetku pri obravnavi celotne akumulativne sposobnosti.

Kar zadeva splošno in skupno porabo oziroma previsoke davke in prispevke v ta namen, ekonomist ne more, ker nima take teorije, veliko reči, ali je določena raven nizka, visoka ipd. To ni samo ekonomsko vprašanje. Ekonomsko vprašanje je, kako s sredstvi za splošno in skupno porabo dobiti čimbolj učinkovite storitve — to je tisto tako zanemarjeno vprašanje ekonomike družbenih dejavnosti. Drugo vprašanje v tej zvezi, ki je značilno za ekonomijo, je sistem družbenega financiranja družbenih dejavnosti.

Opaziti je neko posebno značilnost sistema družbenega financiranja, namreč, da se neposredno iz osebnih prejemkov vse manj financirajo družbene dejavnosti, pa naj bo to z neposredno menjavo (plačilom, nadomestilom za storitve) ali z davki in prispevki.

Iz bilance neproizvodnih dejavnosti je mogoče razbrati, da je delež prejemkov od prebivalstva (prejemki za opravljene storitve in davki, takse, samoprispevki, zavarovalne premije) v skupnih prejemkih neproizvodnih dejavnosti bil v letih 1962—1964 okrog 13 %, leta 1967 je bil 11,5 %. Letni podatki v razdobju 1967—1976 se gibljejo okrog te ravni. Podatki nadalje kažejo, da so se izdatki prebivalstva za neproizvodne storitve glede na čiste osebne dohodke relativno povečevali vse do leta 1963. Leta 1964 to razmerje prelomno pade. Po gospodarski reformi ni videti, da bi to razmerje naprej raslo. Delež davkov v skupnih izdatkih prebivalstva je bil leta 1956 8,1 %, leta 1964 6,9 %, leta 1976 3,2 odstotka. Vidimo zelo hitro in sistematično upadanje deleža davkov v skupnih izdatkih prebivalstva.

Ti podatki kažejo, da se je z gospodarsko reformo spremenil sistem družbenega financiranja, vendar ne v breme osebnih prejemkov. To je pomembna ugotovitev, čeprav celotna akumulativna sposobnost sicer ni bistveno odvisna od tega, je pa zato podjetniška akumulativna sposobnost v veliki meri odvisna od sistema družbenega financiranja (družbenih dejavnosti).

V razpravah v zvezi s podjetniško akumulativno sposobnostjo pogosto omenjajo, da so prispevki itn. previsoki. Da, to je problem, vendar iz tega ne izhaja, da jih je treba in možno vsevprek zmanjšati. Problem je v tem, da sedanji sistem osnov in virov za prispevke in davke ni dober in jih zato gospodarske organizacije čutijo kot posebno težko breme. Če zmanjšamo prispevke in davke na ravni gospodarskih organizacij, je treba sredstva dobiti kje drugje. Jih je možno neposredno zbrati od prebivalstva glede na gornje podatke? Ali naj gremo še naprej v relativno povečevanje indirektnih davkov (npr. prometni davki, carine ipd.)? Bo to dejansko ali samo nominalno povečalo akumulativno sposobnost na ravni gospodarskih organizacij? In, ali so v načelu indirektni davki za družbeno gospodarstvo boljši od direktnih? So bolj socialistični? Ali pa, je deficitno financiranje družbenih dejavnosti boljše od zbiranja sredstev s pomočjo davkov in prispevkov? Se s tem krepí akumulativna sposobnost gospodarskih organizacij?

Mislím, da bi bilo nujno povezati razpravo o sistemu družbenega financiranja s vprašanjem podjetniške akumulativne sposobnosti. Zdi se mi, da ta povezava ni dovolj poudarjena in da je še niso dovolj spoznali.

Drugi sklop vprašanj, ki se pogosto zastavlja v zvezi z akumulativno sposobnostjo, je glede financiranja razširjene reprodukcije oziroma povečanja deleža gospodarskih organizacij kot nosilca sredstev pri financiranju investicij. V našem sistemu se nosilci akumulacije ne pokrivajo z nosilci sredstev za financiranje investicij. Prebivalstvo je postalo močan nosilec akumulacije, praviloma pa ni nosilec sredstev za investicije v družbenem gospodarstvu. V denarnem in kreditnem gospodarstvu pa se kot nosilec financiranja razširjene reprodukcije pojavi še banka, kar med drugim omogoča, da se oblikuje tudi akumulacija, ki ni neposredno vezana na vir (dohodek). Z ustvarjanjem kupne moči se ustvarjajo potencialna sredstva za prisilno in prikrito akumuliranje.

Razpredelnica 2: Struktura sredstev za financiranje investicij v osnovna sredstva po nosilcih v SFRJ (vir podatkov: Statistični bilteni SDK)

	v odstotkih			
	1963	1964	1967	1976
Sredstva gospodar. org.	27,9	25,9	32,7	34,5
Ustanove, DPS in drugo	63,1	42,7	22,4	26,9
Banke	9,0	31,4	44,9	38,6
Skupaj	100,0	100,0	100,0	100,0

Iz razpredelnice 2 pa sta razvidni dve veliki sistemski spremembi v sistemu razširjene reprodukcije, ki v veliki meri opredeljujeta sedanje težave na področju sistema akumuliranja.

Prva velika sprememba se je zgodila leta 1963 z odpravo družbenih investicijskih skladov. Cilj je sicer bil, da bi se naj povečal delež sredstev za financiranje investicij pri gospodarskih organizacijah, vendar se je v resnici zgodilo, da so funkcijo družbenih investicijskih skladov morale prevzeti banke. To je lepo razvidno iz razpredelnice 2. Primerjava med letom 1963 in 1964 kaže, da se je zmanjšal delež sredstev pri DPS in skladih in se povečal delež bank (od 9 % na 31,4 %). Odprava družbenih investicijskih skladov je okrepila vlogo bank pri investicijah.

Druga sprememba je nastala z gospodarsko reformo in sem jo že omenil. Z gospodarsko reformo se naprej znižuje delež skladov in DPS v financiranju investicij, zvišuje se delež gospodarskih organizacij in, predvsem bank. Delež bank poraste od leta 1964 do leta 1967 od 31,4 % na 44,9 %. To povečanje je mogoče delno pojasniti z povečanim deležem privatne akumulacije, ki lahko gre v gospodarstvo pretežno prek bank. K povečani vlogi bank je prispeval tudi tako rekoč stalen deficit federacije na področju akumulacije v zadnjih petnajstih letih oziroma deficitno financiranje investicij na sploh.

Zgovorna je primerjava deleža gospodarskih organizacij v strukturi akumulacije in v strukturi sredstev za investicije po nosilcih. Delež gospodarskih organizacij v strukturi akumulacije je večji od deleža v strukturi sredstev za investicije po nosilcih. Deloma velja to neskladje pripisati dejstvu, da se del akumulacije formalno evidentira pri gospodarskih organizacijah, dejansko pa z njo razpolagajo DPS (npr. obvezna posojila za sklad za hitrejši razvoj manj razvitih republik in pokrajin in v sklad za skupne rezerve) in banke. V tem primeru se spet zastavlja tisto stalno vprašanje neskladja med statističnim prikazom in dejanskim stanjem. V statističnem prikazu, v obeli razpredelnih, delež DPS ni pretiran, visok pa je delež bank. Zato so močna predvsem mnenja, da je treba povečati delež gospodarskih organizacij v strukturi sredstev za investiranje po nosilcih na račun zmanjšanja deleža bank.

Osnovni pogoj za zmanjšanje deleža bank je, da se poveča delež gospodarskih organizacij pri formiranju akumulacije, vendar to ni dovolj. Potrebna sta še dva pogoja. Prvi, da se poveča samofinanciranje investicij, to je, da posamezne gospodarske organizacije v večjem delu financirajo svoje investicije z lastno akumulacijo. Drugi, da se poveča neposredno (brez posredovanja bank) združevanje sredstev. Moramo pa takoj opozoriti, da ima lahko visoko samofinanciranje negativne učinke za gospodarski razvoj, predvsem, če so temelj planiranega gospodarskega razvoja novotarije in strukturne spremembe. Prav tako bi bilo treba proučiti pozitivne in negativne posledice neposrednega združevanja sredstev za gospodarski razvoj. Nedvomno je, da je krepitev te oblike v odločujoči meri odvisna od krepitev družbenega planiranja. Izkušnje namreč kažejo, da se ta oblika v tržnih razmerah ni uveljavila.

Zastavlja se vprašanje financiranja povsem novih gospodarskih naložb. Ali lahko prenehamo kreditno financirati nove gospodarske naložbe, ki se ne opirajo na že obstoječe dejavnosti in poprejšnjo akumulacijo? Mislim, da ne. Včasih je videti, da si kdo zamišlja problem akumulacije, kakor da smo v naturalnem gospodarstvu. V denarnem in kreditnem blagovnem gospodarstvu je vloga akumulacije povsem spremenjena. Ni treba imeti kupčka akumulacije in šele potem investirati. Sodobno gospodarstvo deluje drugače. Prvo je načrt in priložnost za naložbo, potem pa se iščejo izvori (akumulacije) za njeno financiranje. Ti izvori pa niso samo že nakopičeni kupčki akumulacije. Kredit je mogočno sredstvo prisilnega akumuliranja. Predvsem je kredit pomembno sredstvo financiranja novih dejavnosti (inovacij ipd.) v gospodarstvu in v tem je njegova potencialna razvojna vloga.³

Kakor ima stopnja samofinanciranja svojo zgornjo mejo, prek katere ne sme iti, da ne bi bilo škodljivo za gospodarski razvoj, tako ima tudi stopnja kreditiranja svojo spodnjo mejo, izpod katere ne bi smeli iti, da ne bi bilo škodljivo za gospodarski razvoj. Žal ni mogoče teoretično

³ Vendar je v sedanjem trenutku v našem gospodarstvu razvojna vloga monetarne politike preobsežna.

določiti ne zgornje meje stopnje samofinanciranja niti spodnje meje stopnje kreditiranja, še manj njuno optimalno kombinacijo. V različnih deželah in v različnih časih bosta ti meji različni. Za poglobljeno analizo akumulativne sposobnosti na ravni posameznih gospodarskih organizacij bi morali več empirično proučevati te meje in razmerja znotraj njih in to predvsem z vidika učinkovitosti in vpliva na gospodarski razvoj.

Dejanski problem z akumulativno sposobnostjo na ravni gospodarske organizacije (podjetniško akumulativno sposobnostjo) je v strukturi virov akumulacije in nosilcev financiranja razširjene reprodukcije. Pri tem bi se morali zavedati, da samo s spreminjanjem pojavnih oblik ni mogoče spreminjati proizvodnih odnosov. Banalna je trditev, da, na primer, stopnja samofinanciranja odseva stopnjo samoupravljanja, ali kaka druga podobna trditev.

Bistveno vprašanje v zvezi s podjetniško akumulativno sposobnostjo je, ali bi večja akumulacija pri gospodarskih organizacijah povečala učinkovitost gospodarjenja z družbenimi sredstvi oziroma ali je sedanja nizka podjetniška akumulativna sposobnost vzrok za nižjo učinkovitost gospodarjenja s sredstvi. Če je odgovor da, potem je treba sistem razširjene reprodukcije temu primerno spremeniti.

V zvezi s spremembo sistema razširjene reprodukcije je osnovna dilema tale: (1) ali predpisati, se družbeno dogovoriti o programirani akumulaciji oziroma o minimalni, dogovorjeni, normalni ipd. akumulaciji v okviru obstoječega sistema razširjene reprodukcije; (2) ali pa zgraditi sistem razširjene reprodukcije tako, da bodo gospodarske organizacije več akumulirale iz lastne ekonomske računice. To bi zahtevalo radikalnejše posege v ekonomski sistem in tudi opustitev nekaterih dohodkovnih teorij v naših gospodarskih organizacijah.

V obravnavo te dileme se v tem prispevku ne spuščam. Je pa potrebno, da se postavi, ker je dosedanja obravnava akumulativne sposobnosti usmerjena v slepo ulico.

Vzrok za relativni upad stopnje rasti, problem, ki sem ga postavil na začetku, je na področju učinkovitosti investicij. Padanje učinkovitosti uporabe sredstev (akumulacije) posledično spremlja padanje stopnje rasti. Kompenziranje padanja učinkovitosti investicij z večanjem obsega investicij je ekonomsko negativen pojav. Tak pojav je, na primer, Buvač (1977) opazil v Sovjetski zvezi. Bati se je, da se s poudarjanjem problema akumulativne sposobnosti ne bi isto zgodilo pri nas. Mislim, da je danes treba preusmeriti pozornost od akumulativne sposobnosti na dejansko pereča in teoretično težka vprašanja v zvezi z akumulacijo. To so vprašanja, kako se uresničuje akumulativna sposobnost oziroma se oblikuje akumulacija (sistem akumuliranja) in kako gospodarstvo uporablja svojo akumulativno sposobnost (tj. sistem investiranja). Eden večjih problemov našega gospodarstva je prav neskladje med visoko sposobnostjo za akumulacijo in nizkim učinkom iz te akumulacije.

JOSIP GLOBEVNIK

Ustavni spor o krajevnem samoprispevku

I

Samoupravljanje delovnih ljudi v temeljnih organizacijah združenega dela, v krajevnih skupnostih, samoupravnih interesnih skupnostih in v drugih temeljnih samoupravnih organizacijah in skupnostih je temelj našega enotnega sistema samoupravljanja in oblasti delavskega razreda in vseh delovnih ljudi. V krajevni skupnosti kot elementu omenjene osnove družbene ureditve delovni ljudje in občani odločajo o uresničevanju svojih skupnih interesov in o solidarnem zadovoljevanju skupnih potreb na različnih področjih družbenega življenja, kolikor se ti interesi in potrebe lahko racionalno in uspešno zadovoljujejo v tem lokalnem merilu. Za njihovo zadovoljevanje je potrebna ustrezna mobilizacija finančnih sredstev in često tudi prispevkov članov krajevne skupnosti v materialu in fizičnem delu. Dejstvo je, da je iniciativa delovnih ljudi in občanov zlasti v zadnjih nekaj letih ustvarila in neprestano ustvarja nove pomembne rezultate pri izgradnji objektov družbenega standarda v krajevnih skupnostih.

Med viri financiranja, ki se uveljavljajo v krajevni skupnosti, zavzema v praksi pomembno mesto krajevni samoprispevek. To je posebna vrsta združevanja sredstev delovnih ljudi in občanov, ki jo vpelje najvišji organ krajevne skupnosti, če so se zanj občani vnaprej izrekli z referendumom. Pri zagotavljanju finančnih sredstev v tej obliki prihaja včasih do nekaterih problemov, pri katerih se postavlja tudi vprašanje ustavnosti oziroma zakonitosti omenjenega sklepa o uvedbi samoprispevka oziroma njegovih posameznih določb. Občani v svojih pobudah za oceno ustavnosti in zakonitosti tak sklep spodbijajo — med drugim — iz razloga, ker da ni bil določno opredeljen namen, za katerega naj bi bil samoprispevek vpeljan, ter da ni bil določen program za uporabo teh sredstev, nadalje, češ da ni bila v skladu z zakonom določena katera izmed osnov samoprispevka, ali pa da niso pravilno določeni zavezanci oziroma obseg njihovih obveznosti.

Predmet nadaljnje obravnave bo vprašanje, ki zadeva določanje osnov za samoprispevek; o tem je v konkretnem ustavnem sporu ne-

davno razpravljalo naše ustavno sodišče ter po opravljeni javni obravnavi izdalo svojo odločbo (Uradni list SRS, št. 27/79). Problem je širše teoretične narave, pa tudi praktičnega pomena ter zasluži ustrezno pozornost, še posebej zato, ker takšna ali drugačna rešitev tega problema vpliva na iniciativo občanov v krajevni skupnosti pri izvajanju potrebnih del za skupne potrebe.

II

V ustavi SR Slovenije so nakazane vrste sredstev, ki jih občani združujejo v krajevni skupnosti ter jih prispevajo s samopriskom ali kako drugače za zadovoljevanje in uresničevanje nekih določenih skupnih potreb in interesov ter za opravljanje ustreznih nalog v krajevni skupnosti (74. čl.). Določanje materialne podlage za samoprisk je bistvena komponenta socialistične samouprave krajanov, zagotovljene z ustavo. Ta samouprava se izvaja v skladu z ustavo in seveda tudi v skladu z zakonom, kolikor je zakonodajalec po ustavi upravičen, da z zakonom poseže v to samoupravno sfero.

Samoprisk v krajevni skupnosti (in v občini) je specifična oblika samoupravnega zbiranja sredstev, ki so lahko v denarju, materialu in delu, za omenjene skupne potrebe, kjer večina upravičencev na referendumu odloči o uvedbi samopriskva. Zato samoprisk ne sodi v kategorijo davkov, s katerimi se zadovoljujejo splošne družbene potrebe, ki se financirajo iz proračunov družbenopolitičnih skupnosti (109. člen ustave). Sistem financiranja družbenopolitičnih skupnosti in v tem okviru sam davčni sistem ureja republika s svojim zakonom (7. toč. 321. čl. ustave SRS), medtem ko federacija določa in zagotavlja dohodke, ki po zvezni ustavi pripadajo federaciji (5. toč. 281. čl. ustave SFRJ). Republiški zakon določa *sistem, vire in vrste davkov*, taks in drugih davščin; družbenopolitične skupnosti pa samostojno določajo višino davkov, taks in drugih davščin, ki so v skladu z zakonom, njihov dohodek, ter z njimi samostojno razpolagajo (109. čl. rep. ustave). Prav zaradi drugačne narave samopriskva in drugih oblik samoupravnega financiranja skupnih potreb v krajevni skupnosti (in v občini) ima zakonodajalec drugačno, in sicer mnogo ožje pooblastilo, da to sfero ureja z zakonom. Sme namreč določati *le temeljna načela za financiranje skupnih potreb v krajevni skupnosti in v občini* (2. toč. 324. čl. ustave). Določanje konkretnih virov in osnov za krajevni samoprisk bi prekoračevalo okvir temeljnih načel zakonske ureditve in — v nasprotju z davčnim sistemom in davki, kjer zakon ureja naravnost tudi davčne osnove — sodi med samoupravne pravice krajanov, zagotovljene z ustavo.

Iz takšne načelne opredelitve sta izhajala tudi predlagatelj zakona kakor tudi sam republiški zakonodajalec, ki je v mejah navedenega ustavnega pooblastila uveljavil ustrezní zakon. Predvsem je bilo ugotovljeno, da tega področja glede na njegovo samoupravno naravo ni mogoče

vključiti v zakon o davkih občanov, zaradi česar je bil sprejet poseben republiški zakon o samoprispevku (Ur. l. SRS, št. 3/73). Hkrati je bilo poudarjeno, da se je bilo pri dveh bolj ali manj samoupravnih koncepcijah glede zakonske ureditve tega področja potrebno odločiti za tisto, ki je v skladu z naravo in družbeno funkcijo samoprispevka. Predlog zakona je po njegovi obrazložitvi temeljil na izhodišču, da je »potrebno to obliko neposrednega materialnega samoprispevka občanov k ustvarjanju in izboljševanju pogojev za zadovoljevanje njihovih neposrednih potreb utrjevati in razvijati v eno temeljnih komponent uresničevanja samouprave v krajevnih skupnostih (. . .) Zakon ne bi smel biti ovira, da se ta pripravljenost neposrednega prispevanja uresniči« (sejni zapiski Skupščine SRS, št. 25/74, str. 215).

Zakon o samoprispevku se je v skladu s takšno svojo omejeno funkcijo omejil na nekatera temeljna načela, ki veljajo ne le kot neka splošna usmeritev, marveč kot neposredno obvezne norme pri zbiranju finančnih sredstev in prispevkov v materialu in delu občanov s samoprispevkom. Pri tem ni določil niti vrste niti osnov za samoprispevek, ker so — kot že rečeno — osnove, merila in višina samoprispevka predmet samoupravne odločitve krajanov, ki mora seveda biti odvisna od potrebe, določene v planu, za katero se samoprispevek vpelje, od materialnih možnosti krajanov in od drugih pogojev oziroma okolnosti. Med temeljnimi načeli, ki jih je zakon uveljavil, naj bodo v zvezi z nadaljnjim obravnavanjem našega problema tu nekatera izrecno navedena. Občani imajo ob enakih pogojih enake obveznosti (3. čl.). Zavezanec za samoprispevek je občan, ki ima na zadevnem območju stalno prebivališče. Če je samoprispevek uveden samo v denarju, je zavezanec le tisti občan, ki ima lastne dohodke. Občinska skupščina lahko razširi obveznost za samoprispevek na občane, ki v ustreznem območju nimajo stalnega prebivališča, imajo pa tu nepremičnine (8. čl.). Samoprispevek se praviloma uvede v denarju, lahko pa tudi v delu, materialu, prevozu in drugih storitvah (9. čl.), s tem da se ne more uvesti od določenih dohodkov (od socialnih podpor, invalidnin, pokojnin z varstvenim dodatkom itd.) oziroma samoprispevek v delu ne za nekatere občane (10. čl.).

Ko je zakon uveljavil navedeno načelo, kdo je lahko zavezanec samoprispevka v denarju, in določil, da je to tisti občan, »ki ima lastne dohodke«, je s tem postavil le splošni pogoj za vzpostavitev obveznosti samoprispevka v denarju. Zakonodajalec ni določil, da se samoprispevek plačuje od dohodka oziroma dohodkov in od katere vrste dohodkov, ker določitve osnov in meril ni hotel vključiti v zakon. Zavezanec samoprispevka v denarju je zato lahko vsak občan, ki ima kakršnekoli lastne dohodke, razen onih iz 10. čl. zakona. Če dohodka nima, pa v aktu o uvedbi samoprispevka, vpeljanega v denarju, ni kot zavezanec izključen, bo lahko zahteval, da se to ugotovi s posebno odločbo, zoper katero ima pravico do pritožbe (12. čl. zakona). Slednje velja tudi za primer, ko bi

bil zavezanec s samopriskom preveč obremenjen tako, da bi bilo ogroženo preživljanje njega samega ali njegove družine; v tem primeru uveljavlja ustrezno zmanjšanje ali oprostitev obveznosti.

Zakon je končno določil, da se od zavezancev, ki samoprisk ne plačajo v določenem roku, obveznosti izterjajo po predpisih, ki veljajo za izterjavo davkov. S to racionalno zakonsko rešitvijo uporabe tehnike, po kateri se za izterjavo samoprisk ne uvajajo posebna procedura in posebni organi, marveč se uporabljajo predpisi za izterjavo davkov, se seveda ne spreminja sama spredaj opisana narava samoprisk, ki je — kot smo videli — različna od narave davkov in njihove funkcije.

III

Pri ustavnem sodišču je dal neki občan pobudo za oceno ustavnosti in zakonitosti dveh sklepov sveta krajevne skupnosti (Dutovlje) o razpisu referendumu za uvedbo oziroma o uvedbi *samoprisk za financiranje asfaltiranja in ureditve poti v vasi* (Dutovlje). Po besedilu teh sklepov so zavezani k plačevanju samoprisk delovni ljudje in občani iz osebnega dohodka iz delovnega razmerja, od pokojnin, od samostojnega opravljanja obrtnih in drugih gospodarskih dejavnosti in intelektualnih storitev ter od kmetijske dejavnosti. Nadalje plačajo enkratni denarni prispevek in so zavezane tudi k prispevku v delu družinske skupnosti, ki prebivajo v lastnih stanovanjih oziroma hišah ter v družbenih stanovanjih. Enkratni znesek plačajo tudi lastniki avtomobilov, traktorjev in kosilnic, s tem da je pri traktorjih do 21 KS znesek samoprisk nižji kot pri tistih z večjo močjo.

Medtem ko je bila pobuda usmerjena na to, da je bila določena sorazmerno visoka obveznost od pokojnine ter da je nezakonito določanje samoprisk od premoženja in posamičnih premoženjskih predmetov, je ustavno sodišče sklenilo, da preveri skladnost z zakonom o samoprisku tudi glede drugih vrst oziroma osnov samoprisk, ki so določene v omenjenih sklepih. Pri tem je prišlo do sklepa, da sta v očitnem nasprotju z omenjenim zakonom le tisti določbi navedenih sklepov, ki zavezujeta k plačilu samoprisk v denarju oziroma v delu družinske skupnosti, ker je po zakonu lahko zavezanec samoprisk le posamezen občan. Zato sta bili navedeni določbi sklepov z odločbo ustavnega sodišča razveljavljeni. Glede ostalih navedenih osnov, zlasti tistih, pri katerih je bila v zvezi s pobudo sporna določitev obveznosti k plačilu samoprisk glede premoženja, se pravi *avtomobilov, traktorjev in kosilnic*, sodišče ni moglo ugotoviti, da bi se obveznosti od teh osnov samoprisk ne ujemale z ustavo ali zakonom.

Razlog, da se lahko obremenjuje le dohodek in da zato ne more biti osnova samoprisk posest nekaterih premoženja, ne drži. Kot smo že spredaj pojasnili, je po našem republiškem zakonu pogoj za vzpostavitev obveznosti k plačilu samoprisk v denarju le ta, da ima zavezanec

kakršnenkoli dohodek, medtem ko konkretne osnove za plačilo samoprispjevka samoupravno določajo krajan. Prav tako ni bilo mogoče sprejeti nadaljnjega razloga za zatrjevano nezakonitost navedenih osnov, češ da gre za dvojno obremenitev istega vira dohodka, ker da so lastniki teh vozil že obremenjeni s samoprispjevkom iz dohodka od kmetijstva, poleg tega pa še posebej s samoprispjevkom glede na ta vozila, ki so delovna sredstva zavezancev, s katerimi so ustvarili svoj dohodek iz kmetijstva. Tu namreč ne gre za obremenitev teh vozil kot delovnih sredstev, marveč so kot osnova za določitev samoprispjevka vključena zato, ker so *motorna vozila*, za katere se ve, da še posebej obremenjujejo vaške poti, za katerih asfaltiranje in popravila je samoprispjevok vpeljan, in je pri traktorjih ta obveznost logično večja za tiste, ki so večji in težji.

S povedanim je v bistvu odpravljeno tudi stališče, da je pri opisani določitvi osnov za obremenitev s samoprispjevkom prizadeto načelo enakopravnosti krajanov. Enakopravnost namreč ne pomeni enakosti v absolutnem smislu, ampak *enakost v pravicah in dolžnostih ob enakih pogojih*, določenih z ustavo, zakonom ali s samoupravnim splošnim aktom, ki je v skladu z ustavo in zakonom. Takó pravilno pojmovano načelo enakopravnosti je uveljavljeno v obravnavanih sklepih s tem, da vsi tisti kmetje, ki nimajo navedenih motornih vozil, plačajo samoprispjevok od kmetijske dejavnosti, občani, ki imajo motorno vozilo in pri tem dodatno obremenjujejo vaške poti, pa plačajo samoprispjevok od te osnove, ne glede na to, ali so ali pa niso kmetje oziroma zavezanci samoprispjevka iz kmetijske dejavnosti. — Še bolj bi seveda bilo pravno zmotno stališče, po katerem naj bi bil samoprispjevok od osebnega avtomobila kot osnova za plačilo samoprispjevka neustaven zato, ker gre za objekt osebnega standarda oziroma *osebne lastnine*, ki da je po ustavi nedotakljiva ter je ni mogoče ne odvzeti ne omejiti. Zgrešeno je predvsem zato, ker se s tako zadolžitvijo za plačilo samoprispjevka sama osebna lastnina niti ne jemlje niti omejuje. Na drugi strani pa je znano, da v izvršilnem postopku osebni avtomobil ni izvzet iz izvršbe, da je v zvezi z varčevanjem z gorivi omejena uporaba avtomobilov itn.

Ne glede na vse to je po predpisih o cestah posebna obremenitev lastnikov motornih vozil za kritje splošnih oziroma skupnih potreb na področju cest stvarnost, ki zadeva lastnike motornih vozil kot koristnike javnih cest, ne glede na to, ali so sicer davčni zavezanci ali ne. Po veljajočem zakonu o javnih cestah (Ur. l. SRS, št. 51/71) se sredstva za ceste zagotavljajo ne samo z zneski iz proračunov družbenopolitičnih skupnosti, z določenim zneskom od cene bencina in plinskega olja v prodaji na drobno itn., marveč še posebej s »pristojbinami, ki se plačujejo za cestna motorna vozila« (30. čl.), in od katerih pripada del občinam za potrebe lokalnih cest. Za lokalne ceste šteje zakon ceste IV. reda, ki pa so le tiste, ki povezujejo med seboj kraje v eni občini ali med več občinami in s tem zadovoljujejo lokalne potrebe prometa

(6. čl.); se pravi, notranje vaške poti niso vključene. S posebnim odlokom o višini navedenih pristojbin (Ur. l. SRS, št. 39/74) so pristojbine določene različno za posamezne vrste motornih vozil, pri čemer je upoštevano, koliko so ceste obremenjene z njimi. Na kakšni osnovi bi spričo navedenega bilo mogoče prepovedati občanom, da v okviru svoje samouprave v krajevni skupnosti krijejo potrebe za asfaltiranje in popravilo vaških poti tudi s posebnim samopriskom, ki ga plačajo lastniki motornih vozil? Pri obstoječi zakonski ureditvi tako davčnega sistema kakor tudi samopriskovka in obveznosti plačevanja prispevka za cestna motorna vozila to res ne bi bilo mogoče.

Seveda je možno spremeniti obstoječo zakonsko ureditev o samopriskovku. Ne bi bilo izključeno, da zakon z načelno določbo glede omejitve določanja osnov za samopriskovek oziroma z ustrežno dopolnitvijo obstoječe določbe bližje opredeli obseg samoupravnega odločanja v krajevni skupnosti. Dokler pa velja sedanja zakonska ureditev, rešitev ustavnega sodišča v navedenem ustavnem sporu ni mogla biti drugačna.

IV

V zadnjih letih je naše ustavno sodišče že dvakrat odločalo o enaki zadevi kot sedaj (U I 66/75, U I 52/78) in so bile, kolikor vem, njegove odločitve na terenu pozitivno sprejete. Seveda bi ustavno sodišče lahko svoje prejšnje stališče v poznejši enaki stvari spremenilo, kar pa seveda ne more biti povsem arbitrarno, se pravi, morajo vendarle biti podane neke nove okoliščine oziroma novi razlogi, različni od prejšnjih. Ničesar takega ni tu. Tudi republiški sekretariat za zakonodajo, ki kot strokovna služba izvršnega sveta spremlja in nadzoruje zakonitost aktov o uvedbi referendumov, ni doslej imel pomislekov ali pripomb glede ustavnosti in zakonitosti številnih takšnih aktov glede uvajanja samopriskovka za potrebe vaških poti, ki so enaki ali podobni, kot je naš obravnavani primer.

Stališča drugih ustavnih sodišč v Jugoslaviji glede zakonitosti aktov o samopriskovku, pri katerem je kot osnova določena posest motornega vozila niso enotna oziroma se občasno spreminjajo. To je povsem razumljivo, ne samo zato, ker so dejanske razmere v republikah in pokrajinah različne, marveč je različna tudi zakonska ureditev o samopriskovku, ki se sama prav tako spreminja.

Tako je npr. srbsko ustavno sodišče enkrat odločilo, da imajo delovni ljudje in občani, odvisno od namena samopriskovka ter ekonomskih možnosti, določiti kot osnovo samopriskovka posest motornih vozil, ceneč pri tem, da imajo ti močnejšo ekonomsko sposobnost kot drugi zavezanci. V drugi odločbi istega ustavnega sodišča pa je rečeno, da sama posest traktorja ne more biti osnova za samopriskovek, ker da bi ta dvojno obremenjeval istega zavezanca, ki s tem ne bi bil v enakopravnem

položaju z drugimi. Spredaj smo pojasnili, zakaj takšnega pojasnila pri nas ni bilo mogoče sprejeti.

Ustavno sodišče SAP Vojvodine je v eni izmed svojih odločb (iz l. 1978), ko je določilo rok za odpravo nezakonitosti v aktu o uvedbi krajevnega samopriskevka, opozorilo tudi na nezakonitost obveze samopriskevka glede motornih vozil, ker da nasprotuje določbi (187. čl.) zakona o davkih občanov (Ur. l. SAPV, št. 23/71). Tu moram opozoriti, da je v SAP Vojvodini — vse do novega zakona o samopriskevku (Ur. l. SAPV, št. 40/78), ki je pričel veljati l. 1979 — obstojal drugačen koncept glede krajevnega samopriskevka oziroma njegovega zakonskega urejanja kot v drugih federalnih enotah Jugoslavije. Zakonska materija o samopriskevku je bila v celoti vključena v zakon o davkih občanov, pri čemer so bile z zgoraj omenjeno zakonsko določbo tudi neposredno opredeljene osnove za določitev samopriskevka, med katerimi pa ni navedena posest oziroma lastništvo motornih in zaprežnih vozil. Povezano s to zakonsko ureditvijo, katere ustavnost ni bila v sporu, ustavno sodišče SAP Vojvodine ni moglo odločiti drugače in je zato bila njegova takratna rešitev pravilna.

Vztrajanje pri enotnosti glede reševanja obravnavanega problema v republikah in pokrajinah bi, mislim, ne bilo s stališča naše ustavne ureditve na mestu. Saj gre za značilno zakonsko materijo, ki sodi v zakonodajno pristojnost republik in pokrajin, dejanske razmere pa so v njih različne. Morebitna prizadevanja za poenotenje ustavnega sojenja o tej stvari bi znala v praksi najbrž prej škoditi kot koristiti.

V

Pri reševanju ustavnega spora, katerega predmet so bile osnove za določitev krajevnega samopriskevka v spredaj navedenih dveh sklepih sveta krajevnih skupnosti, se je ustavno sodišče omejilo na oceno ustavnosti in zakonitosti teh dveh splošnih aktov, ne da bi se spuščalo v vprašanje skladnosti samega zakona o samopriskevku oziroma njegovih posameznih določb z ustavo. Pač pa je v svojem obvestilu o nekaterih problemih uresničevanja ustavnosti in zakonitosti, ki ga je letos predložilo republiški skupščini, opozorilo na neko določeno pomanjkljivost sedanje zakonske ureditve, ki pa ne zadeva vprašanja osnov za določitev samopriskevka.

Splošna družbena politika na področju krajevnih skupnosti v Jugoslaviji je dogovorjena in izražena v posebni resoluciji o nadaljnjem razvoju krajevnih skupnosti, ki jo je letos spomladi sprejela skupščina SFRJ, (Ur. l. SFRJ, št. 13/79). Resolucija, ki izčrpno obravnava to problematiko, med drugim ugotavlja, da so v mnogih krajevnih skupnostih bili doseženi pomembni rezultati pri razvoju in uresničevanju družbenoekonomskih odnosov, zlasti v združevanju dela iz sredstev delovnih ljudi in občanov pri reševanju komunalnih in drugih vpra-

šanj. Povedano je nadalje, da se vprašanje materialne osnove samoupravljanja v krajevnih skupnostih ni vselej reševalo v skladu z njihovim družbenim bistvom in vlogo ter dejanskimi možnostmi. Kar se posebej tiče samoprispevka, pravi resolucija, da je »združevanje sredstev delovnih ljudi in občanov s samoprispevkom treba nadalje razvijati kot enega izmed pomembnih virov sredstev za uresničevanje plana krajevne skupnosti«. Ta usmeritev, ki jo bo treba upoštevati tudi pri morebitnih spremembah ali dopolnitvah obstoječe republiške zakonske ureditve samoprispevka, bo krepila materialno osnovo in s tem samoupravo krajevne skupnosti. Ker pa je slednja, kot smo v uvodu ugotovili, eden izmed temeljev sistema samoupravljanja, bo vsako nadaljnje razvijanje materialne podlage krajevne skupnosti prispevek k stabilizaciji in k nadaljnji graditvi naše samoupravne socialistične družbene ureditve.

VELJKO RUS

Protislovni procesi profesionalizacije

Profesionalizacija kot monopolizacija strokovne aktivnosti

Profesionalizacija je zelo kompleksen proces, ki poteka na več ravneh družbenega dogajanja hkrati. Z globalnega systemskega vidika je temeljni proces družbene delitve dela, z institucionalnega vidika je legitimizacija poklicnih privilegijev, s socialnega je temeljni vir družbene diferenciacije in stratifikacije, s kulturnega pa je temeljni vir porajanja subkultur v sodobnih družbah. Sociološke teorije profesij obravnavajo v večini primerov profesionalizacijo z institucionalnega vidika, kar pomeni, da istijo procese profesionalizacije z institucionalizacijo privilegijev posameznih poklicnih skupin. Profesije so zanje tisto, kar je Max Weber imenoval »zakonsko privilegirane skupine«, katerim družba priznava monopol na neko strokovno aktivnost. Tako pojmovan proces profesionalizacije ni več bistveno različen od procesov birokratizacije. Protislovje med profesionalizacijo birokratskih organizacij in med birokratizacijo profesij po mnenju nekaterih sociologov ne obstaja, zakaj profesionalizacija in birokratizacija sta samo dve različni obliki, s katerimi se skušajo posamezne socialne skupine dokopati do monopola na neko strokovno aktivnost oziroma na neko družbeno funkcijo.

Prototip profesionalizacije, ki teži k monopolu na neko strokovno dejavnost, je zdravniški poklic. Ta se je še pred par stoletji praktical brez formalnih omejitev in izključno na podlagi strokovne kontrole. S konstituiranjem The Royal College of Physicians je kontrola prešla na legitimni državni organ, v katerem so sedeli zdravniki. Ta organ je omejil zdravniško prakso na zdravnike, kirurge in farmacevte ter izločil iz zdravniške profesije ranocelnike in herbaliste. S tem je bila institucionalna zdravstvena aktivnost omejena na nekaj poklicnih skupin. Nadaljnji proces monopolizacije je šel v smeri regulacije odnosov med klienti in zdravniki. Temeljni elementi te monopolizacije so bili:

— Enostransko določanje cen zdravnikov za zdravstvene storitve brez sporazumevanja s klienti; sleherni zdravnik je lahko svobodno določal cene svojih storitev. Pri tem se ni dogovarjal s klientom o ceni, pač pa se je ravnal po nekakšnem neformalnem ceniku del, ki je vladal med poklicnimi kolegi;

— ločevanje strokovne narave storitev od zadovoljevanja klientovih interesov: merilo za ustrezno storitev ni bil več dejanski zdravilni učinek storitve pri klientu, pač pa korektna uporaba strokovnega znanja v posameznem primeru;

— omejevanje in kontrola pristopa k poklicu in s tem omejevanje ponudbe, ki je omogočala netržne odnose med zdravniki in klienti;

— onemogočanje zunanje konkurence tistim osebam, ki niso imele dovoljenja opravljati zdravniškega poklica, pa čeprav so bile njihove zdravstvene storitve uspešne;

— organizirano združevanje zdravnikov v profesionalna združenja, ki so omogočala učinkovito nastopanje bodisi proti klientom ali pa proti drugim družbenim subjektom;

— omejevanje konkurence znotraj profesionalnega združenja na podlagi poklicne etike, ki preprečuje konkuriranje med poklicnimi kolegi.

Institucionalna zaščita zgoraj opisane monopolistične prakse je imela za cilj prevlado profesije nad klienti. V zgodovini profesionalizacije takšna monopolizacija ni bila redka. V večini primerov so se poklicne skupine zavemale za to, da bi si priborile zakonske pravice monopola na neko strokovno dejavnost, ki jim je prinašal privilegije in ustvarjal dominantni položaj nad klienti.

V novejšem času si skušajo poklicne skupine obdržati privilegije drugače in sicer s tako imenovano antimonopolno politiko. Profesionalna društva se ne zatekajo več k čim večji zakonski zaščiti poklicnih privilegijev, ampak skušajo svoje privilegije zagotoviti z ekspanzijo stroke in z družbeno podporo takšne ekspanzionistične politike. Značilen primer za to je Himlerov program, ki ga je v zadnjem času skušala uveljaviti American Medical Association. Ta program kritizira monopolistične tendence AMA v preteklosti, zagovarja širši pristop k poklicni dejavnosti in poziva vladne organe k financiranju bolj obsežne zdravstvene dejavnosti v ZDA. V nasprotju s tradicionalno angleško obliko monopolizacije, ki teži k omejitvi zdravstvenih storitev in h kontroli trga, teži novi program AMA k demonopolizaciji trga in k razširitvi zdravstvenih uslug na vse sloje ameriške družbe. Toda to demonopolizacijo trga in demokratizacijo zdravstvenih uslug naj bi omogočila koalicija med profesionalnim združenjem zdravnikov in politično močjo. Staro angleško obliko defenzivnega monopolizma naj bi nadomestila nova oblika ekspanzivnega monopolizma. Ta je za sedanje razmere v ZDA realna, saj ustreza interesom in ciljem politične elite moči. Politična elita namreč teži k temu, da bi s kvalitetnimi in bolj demokratično distribuiranimi zdravstvenimi in socialnimi uslugami povečala odvisnost množic od elite in s tem okrepila politično kontrolo nad množicami.¹

Če primerjamo angleški in ameriški primer monopolizacije, se nam kljub razlikam razkrivata dve značilnosti, ki sta skupni obema:

¹ Bertram Gross: »Friendly Fascism«, *Social Policy*, nov.—dec. 1971.

- a) usmerjenost k dominaciji ekspertov nad klienti;
- b) težnja po koaliciji med stroko in politično elito.

Cilj monopolizacije je dominacija nad klientom, sredstvo za doseg takšne dominacije pa je koalicija s politično elito moči, ki bodisi financira ali pa zakonsko ščiti strokovno dejavnost poklicne skupine. Očitno je, da profesionalni monopol ni mogoč brez podpore politične elite. Profesionalizacija je tedaj politični akt *par excellence*, ki temelji na koincidenzi interesov neke profesionalne skupine in vladajoče politične elite. Institucionalna zaščita poklicnih privilegijev ni mogoča brez takšne interesne koincidence med strokovno skupino in politično elito.

Če se za trenutek povrnemo k problemu protislovja med birokratizacijo profesij in profesionalizacijo birokratskih organizacij, lahko ugotovimo, da se izza tega procesa razkriva dialektika med politizacijo in profesionalizacijo organizacij. Druga drugo izključujeta in druga drugo pogujeta. Po mnenju Arthura Wassenberga sta »profesionalizacija in politizacija glavni empirični kontekst organizacij, ki ga organizacijske teorije povsem zanemarjajo«. ² Prihodnja recesija ali kriza bo postavila to dialektiko v ospredje družbenega dogajanja. Recesija bo namreč zaostрила kompetitivnost med organizacijami in poklicnimi skupinami, to pa bo peljalo v večjo profesionalizacijo organizacij in hkrati tudi v večjo politizacijo organizacij, ki se bodo morale vse bolj boriti za institucionalno zaščiten »prostor pod soncem«. Problemi delitve dela se bodo prepletali s problemi delitve pogače in se tako širili na probleme družbene stratifikacije. V tem trikotniku med delitvijo dela, delitvijo dobrin in socialno stratifikacijo bodo v bližnji prihodnosti potekali vsi konflikti na relaciji delovne organizacije in širša družba. Tri vrednote bodo izstopale kot temeljne ideološke platforme tistih subjektov, ki bodo udeleženi v protislovnem procesu politizacije in profesionalizacije:

- a) soodvisnost, ki izvira iz družbene delitve dela;
- b) racionalnost družbene dejavnosti in
- c) zahteva po legitimni zaščiti tistih dejavnosti, ki se jim bo posrečilo zagotoviti racionalno dejavnost, temelječo na soodvisnosti.

Vse tri vrednote so seveda tehnokratske narave in ne zadevajo problemov, ki jih navadno izražamo z vrednotami, kot so demokratizacija družbene moči, socializacija družbene dejavnosti in enakost v distribuciji družbenih dobrin.

Profesionalizacija kot socializacija strokovne aktivnosti

Upor proti profesionalizaciji, ki je pomenila monopolizacijo strokovne aktivnosti, koalicijo z vladajočimi političnimi skupinami in dominacijo nad klienti oziroma uporabniki strokovnih storitev, je značilen za vsa obnovitvena in revolucionarna gibanja. Najostreje se je ta upor proti

² A. Wassenberg: *The Powerlessness of Organization Theory*; Stuart Clegg D. Dunkerley: Routledge, Kegan, London 1977, str. 87.

profesionalizaciji strokovne aktivnosti izrazil v času ameriške revolucije v 19. stoletju in v času kitajske kulturne revolucije v 60-tih letih 20. stoletja.

V času tako imenovane Jacksonove Amerike je bila v ZDA izredno močno razvita egalitarna ideologija. Tudi dejanske razlike med družbenimi sloji so bile tedaj manjše kot kjerkoli drugod. Trdnjave neenakosti so bile predvsem v: poklicnih monopolih duhovnikov, zdravnikov in sodnikov, zato je bila egalitarna in antielitistična ideologija usmerjena predvsem proti poklicnim privilegijem. Razrušiti poklicne privilegije, osvoboditi cerkev cerkvene gospode, družbo pa poklicnih pravnikov in zdravnikov je bil zadnji in najvišji cilj zmagujoče protestantske revolucije. Jackson, tedanji predsednik ZDA, je osebno podpiral te težnje in dosegel, da so množice v večini držav odpravile poklicno opravljanje medicinske in sodne prakse. Cilj te deprofesionalizacije je bil v oblikovanju nekakšnega ljudskega sodstva in ljudske medicine. Profesionalno medicino naj bi nadomestila ljudska herbalistična praksa, sodstvo laični in izvoljeni sodniki, cerkveno hierarhijo pa izvoljeni duhovniki.

Posledica opisane deprofesionalizacije medicine in sodstva so bile težke in dolgotrajne. Deprofesionalizacija je omogočila razkroj že akumuliranega znanja, bohotenje mazaštva in šarlatanstva ter korupcijo tako v odnosih med laičnimi izvajalci uslug kot tudi med njimi in širšo klientelo. Te posledice so se v ameriški družbi čutile vse do 20. stoletja z izjemo Massachusettsa, kjer do laičnega sodstva in medicine ni prišlo in je zaradi tega prav ta država prevzela kasneje vodilno vlogo v celotni Ameriki.³

Drug primer radikalnega napada na profesionalne monopole srečujemo v nedavni kitajski kulturni revoluciji. Tudi v tem primeru je bil napad na profesionalne privilegije posledica izrazito egalitarne ideologije, ki je bila vse bolj ogrožena z industrializacijo in delitvijo dela ter neenakostjo, ki jo je ta vnašala v kitajsko družbo ter s tem načenjala idejno podlago, na kateri je temeljila nova Kitajska. Vse večja napetost, ki je rastla zaradi konflikta med ideologijo brezrazredne družbe in naraščajočo socialno diferenciacijo, je sprožila proces skrajne politizacije profesionalne dejavnosti, posebej še medicine. Cilj politizacije medicine je bil zlasti v tem, da se medicina despecializira oziroma laicizira in da se s tem medicini odvzame harizmatična narava, na kateri je temeljila njena elitistična vloga v družbi.⁴ Zdravljenje je bilo dovoljeno vsem laičnim ranocelnikom in herbalistom. Iskali so nekakšno novo sintezo med tradicionalnim kitajskim ljudskim zdravilstvom in moderno medicino, med 500.000 tradicionalnimi laičnimi zdravniki in 10.000 doktorji, ki so obvladali moderno medicino. Moderni zdravniki so morali pomagati in poučevati tradicionalne laične ranocelnike, ti pa so posredovali svoje stoletne skušnje doktorjem. Tako so skušali premostiti prepad

³ Elliot Krause: *The Sociology of the Occupations*, Little Brown, Boston 1971, pp. 75—69.

⁴ J. Cassels Record: *Leveling the Chinese Physicians*, Referat za letno skupščino ASA, Montreal 1974.

med ogromno množico potencialnih klientov in maloštevilnimi zdravniki, ki so svojo stroko obvladali profesionalno. Populistična medicina naj bi ta most zapolnila s pritegovanjem laičnih vaških ranocelnikov, herbalistov, akupunkturistov in s propagiranjem telesne higiene med množicami.

Rezultat politizacije medicine je bil v tem, da v začetku 70-ih let medicina na Kitajskem ni več obstajala kot profesija. V tem času na Kitajskem ni več centra za razvoj kompleksne teorije, ni več strokovnih združenj, ni več kolegialnega sodelovanja in kolegialne kontrole med zdravniki. Odpravljena je profesionalna etika in profesionalna odgovornost, namesto te pa se je uveljavila etika dolžnosti in javne odgovornosti zdravnikov. Zdravstveni delavec za svoje delo ni bil več odgovoren poklicnim kolegom, niti klientu, ampak predvsem ljudstvu, javnosti in partiji. Tako je bila poklicna etika odpravljena in namesto nje se je uveljavljala socialna in politična odgovornost v opravljanju poklicne dejavnosti. Najbolj daljnosežne konsekvence politizacije in deprofesionalizacije zdravstvene prakse so se kazale v tem, da zdravniki niso imeli več kontrole nad tehničnim znanjem, nad strokovno metodologijo in nad profesionalno socializacijo novih zdravstvenih kadrov. Ta skrajna konsekvence je bila tudi najtežja posledica politizacije profesije.

Po mnenju Recordove politizacija kot svojevrstna oblika socializacije profesije ne pelje vedno in nujno v razkroj tehničnega znanja in v dezorganizacijo profesionalne vzgoje. Kolikor politizacija ne vodi v razkroj teh dveh področij strokovne aktivnosti, ne prinaša nujno destrukcije profesije. Če do te ne pride, lahko politizacija pripelje do socializacije profesije, torej do pozitivnih sprememb, ki ne potegnejo nujno za seboj tudi negativnih učinkov.

Čeprav je ta teza Recordove teoretično neoporečna in čeprav v prihodnosti realizacija te teze ni izključena, pa lahko rečemo, da doslej še ni bila uresničena v dejanski družbeni praksi. Nasprotno: vsi poskusi politizacije in ideologizacije profesij so posegli v živo tkivo profesionalnih teorij in v destrukcijo profesionalne socializacije mlajših kadrov. Primer za to ni samo katoliška cerkev, ki je blokirala naravoslovne in družboslovne vede v srednjem veku, ampak tudi blokiranje razvoja biologije, fizike, lingvistike in vseh družboslovnih ved v času stalinskega obdobja.

Učinkovita politična kontrola nad profesijo pač ni mogoča, če ne poseže v sam proces produkcije in reprodukcije strokovnega znanja, zato se politizacija znanosti in profesij nikoli ne ustavi pri socializaciji statusa in vloge profesionalne aktivnosti, ampak posega v teorijo in uporabo teorije in s tem stimulira šarlatanstvo, šušmarstvo in korupcijo med strokovnimi kadri. Klavirno stanje družbenih ved v vzhodnoevropskih in tudi v nekaterih zahodnoevropskih državah je dober dokaz za to, da politizacija profesij ni nikoli omejena na njihovo socializacijo, ampak prej ali slej preraste v deprofesionalizacijo in dekadenco poklicne aktivnosti.

Razlog za takšno preraščanje politizacije kot posebne oblike socializacije v deprofesionalizacijo je najbrž v tem, da se s politizacijo ne želi v večji meri uveljaviti interesov klientele, ampak se skuša predvsem podrediti profesionalno aktivnost dominantni koaliciji politične elite. Zaradi težnje po takšni politični dominaciji, se profesije vedno znova degradirajo na raven *ancilae* religije, *ancilae* politike ali *ancilae* ideologije. Če želimo zagotoviti takšno podreditev, je nujno, da kontrolo vzpostavimo nad samim virom profesionalne avtonomije, nad raziskovanjem kot produkcijo tega znanja in nad reprodukcijo tega znanja, ki poteka v izobraževalnem procesu.

Profesionalni in samoupravni pluralizem

Samoupravna in demokratična jugoslovanska družba mora razvijati populistični tip profesionalne aktivnosti in preprečevati monopolne težnje, ki v procesih profesionalizacije nenehno nastajajo. S tega vidika so za Jugoslavijo zanimivi poskusi socializacije profesij, ki smo jih omenili tako v zvezi z Jacksoniansko Ameriko kot tudi v zvezi z nedavno kulturno revolucijo na Kitajskem. Če hočemo zagotoviti populistično naravo profesionalne aktivnosti in preprečiti monopolizem strokovne aktivnosti, bodo morali klienti in njihove organizacije izvajati neposredno kontrolo nad aktivnostjo strokovnjakov. Klienti oziroma uporabniki strokovnih uslug bodo morali imeti možnost vplivanja na pristop k poklicem, na vsebino poklicne dejavnosti, kot tudi na uporabo in distribucijo strokovnih storitev. Sodelovati bodo morali pri reguliranju vseh tistih mejnih procesov ki jih srečujemo na meji med sistemom profesionalne aktivnosti in širšo družbo.

Samoupravne interesne skupnosti so prav gotovo doslej institucionalno najbolj razvit in najbolj ustrezen institut, s katerim lahko klienti oziroma uporabniki regulirajo mejne procese strokovne aktivnosti. Kljub temu pa je seveda vprašljivo ali te samoupravne interesne skupnosti že uresničujejo enakopravno sodelovanje in sporazumevanje izvajalcev in uporabnikov uslug pri reguliranju mejnih procesov strokovne aktivnosti. Mogoče je, da samoupravne interesne skupnosti ne delujejo kot institucije neposrednega sodelovanja in so reguliranja med profesionalci in klienti, ampak porajajo posebno posredniško birokracijo, ki ločuje, ne pa združuje eksperte in kliente. Prav tako je mogoče, da se v okviru SIS-ov formirajo tehnobirokratske koalicije, ki se sporazumevajo na račun klientov in ekspertov in ki tako strokovnjake potiskajo v mezdni status, uporabnike pa v status brezpravnih plačevalcev strokovnih storitev.

Toda čeprav je demokratizacija, demonopolizacija in populistična regulacija profesionalnih aktivnosti nujna, ne bi smela nikoli ogroziti strokovne avtonomije. Čeprav je intenzivna socializacija profesij nujna, ne bi smela nikoli prerasti v deprofesionalizacijo strokovne aktivnosti. Čeprav naj bi socializacija profesij odpravila sleherni monopol profesij,

ne bi smela strokovnjaka potisniti v položaj meznega delavca, niti ne bi smela omejevati aktivnosti strokovnih združenj.

Slehera deprofesionalizacija ni samo v nasprotju s samoupravnimi pravicami strokovnih delavcev, ni samo ovira za nadaljnji razvoj stroke, ampak je tudi destrukcija samoupravnega sistema. Deprofesionalizacija, ki pomeni, da strokovnjaki nimajo več delovne avtonomije in kontrole nad proizvodnjo in reprodukcijo strokovnega znanja, jemlje tem tiste temeljne samoupravne pravice, ki izvirajo neposredno iz dela in ki pripadajo pravno tudi polkvalificiranim in nekvalificiranim delavcem. Deprofesionalizacija, ki načenja delovno avtonomijo strokovnjakov, pomeni v obdobju znanstveno-tehnične revolucije nevarnost usodnega zaostajanja za splošnim znanstveno-tehničnim napredkom in možnost oblikovanja zaostale in konservativne socialistične države.

In končno: deprofesionalizacija, ki omejuje profesionalno delovno avtonomijo in s tem preprečuje spontano porajanje kolegialne kontrole in profesionalne etike med strokovnjaki, ustvarja moralni vakuum, ki ga ni mogoče nadomestiti niti s političnimi pritiski niti s hierarhično kontrolo niti z revolto uporabnikov.

Intenzivna profesionalizacija dela potemtakem ni samo pragmatičen cilj, ki naj omogoči nemoten razvoj znanosti in tehnike in s tem modernizacijo socialistične družbe, ampak je tudi pogoj za to, da bo ta družba ohranila in razvijala svojo samoupravno naravo. Profesionalna avtonomija, kolegialna kontrola med sodelavci, medsebojna kooperacija in stimulacija pri delu ter predanost delu so tradicionalne značilnosti profesionalnega dela. Ohranile so se kot značilnosti predindustrijske družbe prav zaradi tega, ker so bile profesije manj prizadete s tehnično delitvijo dela in s splošnimi procesi industrializacije. Profesionalne aktivnosti so torej kot relikv predindustrijskih družb hkrati tudi prototip za organizacijo dela v postindustrijskih in postkapitalističnih družbah. Brez profesionalne avtonomije in profesionalne odgovornosti, niti ni profesionalne posvetitve delu. Kdor razruši strokovno avtonomijo, razruši tudi sistem interne kontrole in interne motivacije pri delu; to mora nadomestiti z zunanjo hierarhično kontrolo in z zunanjo denarno motivacijo. S tem so porušeni tisti temeljni pogoji za oblikovanje samoupravne samoorganizacije dela, na katerih bi morala naša družba temeljiti.

Vitalnost nove samoupravne družbe se bo torej izkazala v tolikšni meri, kolikor bomo sposobni razvijati interno motivacijo pri delu in kolikor bomo sposobni razvijati kolegialno kontrolo, kooperacijo in stimulacijo pri delu. Vse to ponavadi imenujemo profesionalno etiko, ki temelji na profesionalnem kodeksu. Kodeks je mrtva stvar, če za njim ne stoji živa poklicna skupnost. Razvijanje in krepitev poklicnih skupnosti je torej nujen pogoj za razvijanje žive populistične samokontrole vsakdanje delovne aktivnosti.⁵ Demokratizacija dela, odprava hierarhičnih

⁵ Graeme Salaman: *Community and Occupation*, Cambridge Univ. Press, London 1974.

sistemov kontrole in koruptivnih sistemov nagrajevanja lahko pripelje do popolne anarhije in do popolne letargije zaposlenih, če ne bo to postopno odpravo tradicionalnih kontrolnih in stimulativnih sistemov spremljal razvoj profesionalnih skupnosti, ki bodo samogibno in samoupravno izvajale tako kontrolo kot tudi stimulacijo strokovne aktivnosti.

Razvoj poklicnih skupnosti seveda prinaša tudi nevarnost monopolicizacije in nevarnost cehovskega zapiranja. Ta nevarnost je v sodobnih družbah bistveno manjša, saj sta medsebojna odvisnost med strokami in obseg interdisciplinarnega dela takšna, da je sleherno strokovno zaplotništvo ene stroke pred drugo samomorilsko dejanje, ki ne more biti niti množičen niti trajen pojav v sodobni družbi.

Večja je nevarnost uveljavljanja monopolističnih teženj v okviru razvitih strokovnih združenj. Toda zaradi te nevarnosti ne bi smeli zavirati aktivnosti strokovnih združenj, pač pa bi morali razvijati nasprotno utež tem monopolističnim težnjam z boljšo organizacijo porabnikov strokovnih storitev, ki — kot smo omenili — sodelujejo pri reguliranju mejnih procesov strokovne aktivnosti v okviru SIS-ov. Krepitev SIS-ov v smislu javne neposredne kontrole uporabnikov mora potemtakem teči vzporedno s krepitvijo profesionalnih združenj.

Naslednja nasprotna utež proti monopolističnim težnjam profesionalnih združenj je politizacija teh združenj. Politizacija profesionalnih združenj je bistveno drugačen proces kot politizacija profesionalnega dela. Medtem ko vodi politizacija profesionalnega dela v njegov razkroj, v moralno in intelektualno degeneracijo profesionalnega dela, lahko pripelje politizacija profesionalnih društev do večje družbene odgovornosti in do bolj sociocentričnega delovanja teh strokovnih združenj. Takšne sociocentrične usmerjenosti profesionalnih asociacij seveda ne moremo doseči z nasilno politično kontrolo od zgoraj in z avtoritativnim omejevanjem aktivnosti strokovnih združenj, pač pa predvsem s pluralistično medsebojno kontrolo med strokovnimi združenji. Ta kontrola in samoregulacija lahko poteka v okviru mehanizmov dogovarjanja in sporazumevanja, katerim je vodilo dolgoročni plan družbenega razvoja.

Intenzivnejši razvoj poklicnih združenj v smeri večje samokontrole strokovne dejavnosti bo prej ali slej postavil pod vprašaj tudi razmerja med sindikati in poklicnimi združenji. Sicer pa se to vprašanje postavlja v ospredje ne glede na to, ali bodo imela profesionalna združenja kakršnokoli vlogo v prihodnjem razvoju naše družbe. Profesionalizacija dela in rekvalifikacija delovne sile, ki je neizogiben trend prihodnjega razvoja, zahtevata intenzivnejše obravnavanje strokovnih problemov in obenem zmanjšujeta pomen tradicionalnih sindikatov, ki so skrbeli predvsem za ustrezno regulacijo delovnega okolja in za osebne dohodke zaposlenih. Toda preusmeritev sindikata v bolj intenzivno reguliranje strokovnih problemov ni mogoča, če se sindikati ne diferencirajo tako, da bodo sposobni reševati bolj specifične strokovne probleme. Sindikalne organizacije so namreč nastale skupaj z nastajanjem ogromne množice nekva-

lificiranih in polkvalificiranih industrijskih delavcev. Ti niso imeli posebnih strokovnih problemov, ampak predvsem splošno politično potrebo po skupni in enotni obrambi pred kapitalom. Zato je bila splošna, velika in nediferencirana sindikalna organizacija adekvaten instrument za uveljavljanje interesov tega industrijskega proletariata.

S profesionalizacijo dela postaja sindikat vse manj sposoben za uspešno socialno regulacijo problemov dela, ker so ti postali preveč specifični. Zato se bo moral v večji meri povezati s poklicnimi združenji. Kakšen bo učinek tega povezovanja, je odprto vprašanje. Mogoče je, da se bodo sindikati profesionalizirali tako, da bodo vključili profesionalna združenja v svoj organizacijski okvir, mogoče je, da se bodo sindikalizirala profesionalna združenja s tem, da bodo prevzela na sebe funkcijo sindikatov, prav tako pa je mogoče, da bosta obe vrsti organizacij ohranili svoje neodvisne organizacije in razvili učinkovit sistem medsebojnega sodelovanja in dogovarjanja. Prav tako ni izključeno, da se bodo med sindikatom in poklicnimi združenji vse bolj zaostrovala nasprotja, ki bodo zahtevala avtoritativno politično reševanje nastalih sporov.

Harmonično sodelovanje med sindikati in profesionalnimi združenji bi bilo seveda idealna rešitev, saj bi to omogočilo spontano uveljavljanje in rast novega delavskega razreda oziroma samoupravne družbe, v kateri bi dominiral novi delavski razred. Dominacija novega delavskega razreda ali diktatura proletariata v modernizirani verziji bi omogočala kontinuirano preslojevanje delavstva in profesionalizacijo delovne sile na podlagi samoupravnega dogovarjanja med sloji tega razreda.

Druge rešitve so seveda občutno manj optimalne, čeprav so prav tako mogoče. Sindikalizacija profesionalnih združenj, ki bi bila rezultat prenosa sindikalnih funkcij na strokovna združenja, bi prav verjetno vodila v bolj monopolno ponašanje posameznih profesij, v uveljavljanje partikularnih interesov in v zaščito posebnih privilegijev. Profesionalizacija sindikata, ki bi bila posledica prenosa strokovnih funkcij v sindikat, se ne bi mogla izogniti bolj ali manj izrazitim procesom deprofesionalizacije. In končno: konflikti med sindikati in poklicnimi združenji bi zahtevali posredovanje avtonomnega političnega subjekta in vzdrževanje njegove dominacije nad samoupravno socialistično družbo.

Brez zavestnega posega v družbeno dogajanje bodo najbrž delovale hkrati težnje, ki bodo usmerjene v vse štiri zgoraj omenjene smeri. To hkratno delovanje v različne smeri pa lahko prepreči tisto, kar je za moderno samoupravno družbo bistvenega pomena: osvobajanje človekovega dela starih hierarhičnih struktur na podlagi dolgoročne in postopne odprave tradicionalne industrijske delitve dela.

Noben politični pluralizem evrokomunističnega tipa ne more zagotoviti tega postopnega, vendar globalnega reorganiziranja človekovega dela, ki mu pravimo revolucionarni preobrat iz kapitalske v samoupravno družbo. Politični pluralizem je samo delitev politične moči na vrhu s

predpostavko, da se piramida, na kateri temelji ta delitev moči, ne spreminja.

Samoupravni pluralizem ni politični pluralizem, ampak profesionalni pluralizem. Takšen samoupravni pluralizem ne more zaživeti niti v tako idealnem institucionalnem sistemu, kot je jugoslovanski, če nima svoje socialne baze, če nima ustrezne socialne strukture in ustrezne distribucije moči. Pluralizem profesionalnih združenj je eden izmed nujnih (čeprav ne zadostnih) pogojev, ki lahko zagotovi takšno socialno podlago, ki bo omogočala postopno, toda korenito, neavtoritativno in samoupravno preobrazbo obstoječe delitve dela in porajanje takšne delovne kulture, ki bo ustrezala načelom samoupravnega pluralizma.

Pluralizmi, ki bi temeljili na drugačnih podlagah, bi bili konservativnejši in bi jih v bistvu določale zgodovinsko podedovane razlike med regijami ali med narodi. Čeprav jih bomo zaradi njihove realitete morali tolerirati, to ne pomeni, da bodo podlaga za razreševanje razvojnih protislovij jugoslovanske družbe. Tisto, kar je lahko vodilo za prihodnji družbeni razvoj, so razlike, ki nastajajo pri delu in ob delu, zato samoupravni pluralizem najbrž ni nič drugega kot samoupravno razreševanje razlik in nasprotij, ki nastajajo med poklici in profesijami.

FERNANDO REYES MATTA

Novi informacijski red

*Problem participacije in spreminjanja komunikacijskih struktur**

Lani oktobra je kolumbijski minister za izobraževanje na seminarju o komunikacijah in razvoju skupini novinarjev in znanstvenikov povedal tole:

»Pred nekaj dnevi sem na televiziji govoril o družbenem problemu, ki zadeva izobraževanje. Povedal sem, da se je šestdeset tisoč otrok prijavilo, da bi bili sprejeti na srednjo šolo v Bogoti, vendar jih je mogoče sprejeti le polovico, ker v šolah ni prostora za vse. Kake pol ure sem porabil za to, da bi pojasnil, kako resen in nujen problem je to. Nato mi je vzelo 30 sekund časa, da bi opozoril, kako je treba upoštevati taka dejstva, kadar se na primer razpravlja o tem, da naj bi prevzeli v naši deželi organizacijo svetovnega nogometnega prvenstva. Nobeno od komunikacijskih sredstev ni omenilo družbenega problema, o katerem sem govoril in ki je tako nujen kot tudi dramatičen za veliko število otrok; toda vprašanje, povezano z nogometom, je postalo mednarodna novica in senzacija, ki je sprožila številne komentarje. Resničnost in dramatičnost dejstva, da ena polovica šolske populacije ne more obiskovati šole, ni zanimala novinarjev oz. tega sploh niso jemali kot novico. To pa je posledica obstoječih informacijskih vrednot v naših komunikacijskih sredstvih, ki obenem odseva tuje vplive in vrednote.«

Take ocene se med političnimi dejavniki Latinske Amerike pogosto ponavljajo. Carlos Andres Perez, predsednik Venezuele, je pred meseci omenil podoben primer, češ da so morali biti predsedniki andskih dežel med pogajanja o avtomobilski industriji vsak dan v telefonskem stiku, da so lahko nevtralizirali dezinformacije in pritiske transnacionalnih tiskovnih agencij. Take izkušnje pomagajo pojasniti, zakaj je predsednik Perez pred nedavnim poudaril pomen in potrebo po spremembi sedanje mednarodne strukture informiranja. Povedal je, »da bosta resnično vzajemno razumevanje oz. podlaga za novo in pravičnejšo mednarodno ureditev in

* Avtor je bil pomočnik ministra za kulturo v vladi predsednika Allendea; zdaj je direktor oddelka za proučevanje komunikacijskih problemov v *Instituto latinoamericano de estudios transnacionales* (ILET) v Mehiki in glavni koordinator latinskoameriškega združenja komunikologov (ALAIC).

trajnejši mir na svetu mogoča le takrat, ko bodo lahko vsi narodi sveta govorili in jih bo slišati v skladu z načelom enakopravnosti in dejanske reciprocitete.«¹

Za tekoče desetletje so brez dvoma značilna prizadevanja, da bi se prestrukturiral svetovni ekonomski sistem in da bi se uveljavila pravična mednarodna delitev dela. Dežele tretjega sveta in napredne sile industrializiranega sveta so si edine, da je nujno začeti uveljavljati novo ureditev v praksi, kar naj bi spremenilo obstoječe razsežnosti in značilnosti sedanje mednarodne ekonomske ureditve.

Kakšni so cilji pri iskanju nove mednarodne informacijske ureditve? V glavnem gre s kulturno-informacijskega vidika za iste cilje, kot jih ima vzpostavitev nove mednarodne ekonomske ureditve. Rojstvo več afroazijskih dežel v času po drugi svetovni vojni in sporazum med posameznimi deželami tretjega sveta, da si neodvisni ekonomski razvoj zagotovijo v zaščito svojih surovin, sta pripeljala do iskanja nove mednarodne ekonomske ureditve. Spremembe je mogoče doseči le tako, da ideoloških instrumentov, kulture in dnevne ocene vrednot ne obvladuje kak dominantni oligopolni center, temveč mnogodimenzionalni in mnogousmerjalni informacijski pretok in metode inter-aktivnosti.

Deklaracija o vzpostavitvi nove mednarodne ekonomske ureditve, ki je bila sprejeta na izrednem zasedanju generalne skupščine Združenih narodov leta 1974, je priznala, da je bil v zadnjih desetletjih ustvarjen napredek tako na področju politične kot tudi tehnološke blaginje človeštva. Deklaracija je tudi podčrtala preostale težave:

»Vztrajne sledi kolonialne in tuje dominacije, okupacije, rasna diskriminacija, apartheid in vse oblike neokolonializma ostajajo največje ovire na poti popolne osvoboditve in napredovanja dežel in ljudi tretjega sveta.«²

Vzporedno s spoznavanjem vseh oblik neokolonializma se množijo novi dokazi o vlogi informacij kot o neokolonialnem mehanizmu v sodobnih družbah. Te oblike neokolonializma temeljijo v glavnem na razširjanju transnacionalne moči.

Transnacionalni komunikacijski sistem je celota, ki jo sestavljajo tiskovne agencije, oglasne agencije in banke podatkov, služba za izmenjavo informacij, radijski in televizijski programi, brezžično posredovanje posnetkov in filmov, revije, knjige, krajše zgodbe in satirične zgodbe, kar vse kroži po vsem svetu. Različne sestavine, ki izvirajo večinoma iz industrijskih dežel, se medsebojno pogojujejo. Tako te sestavine bistveno spodbujajo zahteve porabnikov, da bi prevzeli oblike družbene organizacije in življenjske stile, ki posnemajo industrijske kapitalistične dežele. Izkušnje so pokazale, da lahko dežele tretjega sveta takšno posnemanje oprejo le na občutno in povečajočo koncentracijo dohodka v rokah manj-

¹ Poslanica novinarskemu združenju, Caracas (Venezuela), junij 1978.

² Deklaracija o novi mednarodni ekonomski ureditvi, izredno zasedanje generalne skupščine Združenih narodov, september 1974.

šega števila posameznikov in za ceno nevzdržne družbene neenakosti. Hkrati »informatijski pritisk« navidez različnih in nepovezanih, vendar v bistvu enotnih izvirov postopno hromi sposobnost reagiranja na sporočila in počasi spreminja posameznika v pasivnega receptorja brez lastne kritične sodbe. Komunikacijski proces postane za ljudi skorajda nekaj takega kot »obisk gledališča«. Javnost postane tako prepričana, da sta transnacionalnimi in razvojni model zgodovinsko nujna. S tem komunikacijski sistem izpolnjuje svojo glavno funkcijo: kulturno penetracijo človeških bitij, da bi ta sprejela politične, ekonomske in kulturne vrednote transnacionalnih struktur moči.

Dviganje politične zavesti

Ideje, ki jih tukaj razvijamo, so se pojavile v takih političnih gibanjih, kot je neuvrščeno gibanje, kot tudi v okviru različnih nevladnih organizacij, ki si prizadevajo razvijati nove koncepcije z namenom, da bi podprli ideje nove mednarodne informacijske ureditve in jim pomagali k uresničitvi. Nova informacijska ureditev se pojavlja kot nujnost spreminjanja pogojev odvisnosti, ki so bili podedovani s sporazumi, doseženimi na koncu druge svetovne vojne. Pred tridesetimi leti, leta 1948, so na konferenci v Ženevi razpravljali o problematiki informacij. Na ženevski konferenci sta se uveljavili načeli »svobodnega pretoka informacij« in »svobode tiska«, ki sta bolj ustrezali pogledom na družbo in posameznika v prejšnjem stoletju kot pa zdaj. Malo pred to konferenco — v aprilu leta 1948 — je ameriški zunanji minister g. Benson izjavil:

»Ameriško zunanje ministrstvo bo naredilo vse, kar je v njegovi moči v okviru političnih ali diplomatskih sredstev, da bi pomagalo rešiti umetne ovire ekspanziji ameriških informacijskih agencij, revij, filmov in drugih množičnih medijev po vsem svetu. Svoboda tiska in še posebej svoboda izmenjave informacij je sestavni del naše zunanje politike.«³

Njegova trditev je bila izrečena v mednarodni situaciji, ko je komajda kaj več kot 50 dežel ali vlad odločalo o tem, kaj potrebujejo narodi sveta. Mnoge dežele Afrike in Azije niso sodelovale v tej razpravi, vendar so bile deležne posledic komunikacijske invazije.

Nekaj načel in praktičnih postopkov, ki so se uveljavili po drugi svetovni vojni, ter skupina regionalnih in svetovnih organizacij, ki jih je potrdilo omenjeno število dežel in ki so si tedaj lastile mednarodno skupnost, to je bila podlaga za funkcioniranje sistema, v katerega naj bi se vključile dežele tretjega sveta, potem ko bi si zagotovile politično neodvisnost. Tak sistem je bil že izvršeno dejstvo, ko so afriške in azijske dežele postale članice tako imenovane *mednarodne skupnosti*. Te dežele so se znašle v sistemu, ki je tako v politiki kot v ekonomiki favoriziral ekspanzijo bolj močnih dežel ter je zatiral zahteve novih voditeljev po

³ Citirano v: Herbert Schiller: *Komuniciranje in kulturna dominacija*, Praeger, New York 1977.

spremembah, denimo, Lumumbe. Dežele tretjega sveta so se na ta način soočale s sistemom, ki je pogнал svoje korenine v različnih kolonialnih in izkoriščevalskih okvirih — ti so bili dolgo časa značilni za razmerja med vladajočim centrom in nemočnimi deželami periferije. Tak sistem se je v zadnjih tridesetih letih razvijal in izpopolnjeval vse do točke, ko ga dejansko obvladujejo *transnacionalne strukture moči*.

Komunikacijsko-ideološki industrijski aparat se je pojavil kot glavna sestavina omenjene strukture moči, ki še naprej dovršuje mehanizme invazije. Še posebej ugodni pogoji za transnacionalno penetracijo so obstajali v Latinski Ameriki, kjer so v nasprotju z drugimi področji na svetu vsi množični mediji (tisk, radio, televizija in drugi) sestavni in odvisni del odločitev podjetniškega sistema, ki izkorišča te medije glede na tržne zakone in imperative.

Šele pred štirimi ali petimi leti se je začela v vladnih krogih pojavljati politična zavest o teh vprašanjih. Najprej so opozorili na to zadevo v Latinski Ameriki, čeprav se o tem ni obširno poročalo. Leta 1972 so dežele andskega sporazuma prek svojih predstavnikov izrazile skrb zaradi dejstva, da je »večina mednarodnih novic, ki se razširjajo v naših deželah, oblikovanih zunaj naše subregije«. Prvič se je torej zgodilo, da je tako pomemben problem odvisnosti — na katerega do tedaj še nihče ni opozoril — našel svoje mesto v skupni deklaraciji, ki so jo podpisali najvišji predstavniki omenjenih dežel.

Ni dvoma, da se je takšna zavest z veliko vztrajnostjo razvila prav v političnem okviru neuvrščenih dežel.

V skupni deklaraciji šefov držav iz Alžira (septembra leta 1973) je zapisano: »Dežele v razvoju naj se lotijo skupnih akcij na področju komunikacij.« Poudarili so, da je eden najbolj pomembnih ciljev »organizacija obstoječih informacijskih kanalov, ki so dediščina kolonialne preteklosti in ovirajo svobodno, neposredno in hitro komuniciranje med našimi deželami«. ⁴

Odtlej so se neuvrščene dežele neprenehoma zavzemale za politične, konceptualne in praktične korake, da bi ustvarili nov informacijski tip kot alternativo tistemu, ki danes obvladuje mednarodne pretoke. Na raznih srečanjih v Limi, Tuniziji, New Delhiju, Šri Lanki, Sarajevu, Kairu in Havani — če omenimo samo najpomembnejše — se je razširil nov način razmišljanja, ki daje kar največjo prednost izboljšanju pogojev za boljše življenje v sodobnih družbah.

Ta prizadevanja so vplivala na razprave v organizaciji UNESCO; za te razprave je značilno, da so potekale v znamenju iskanja definicij družbenega komuniciranja, vloge množičnih medijev in aktivne vloge, ki naj bi jo imeli posamezniki in družbene skupine, ki sprejemajo informacije, na celoten proces. Prejemniki informacij, še posebej iz tretjega

⁴ Program za akcijo, generalna konferenca šefov držav neuvrščenih dežel, Alžir, september 1973.

sveta, so pri tem pogosto manipulirani, odtujeni in opredeljeni z merili, ki lahko le ogrozijo njihov ekonomski, politični in kulturni razvoj.

Kdo lahko sploh resno zanika, da je problem — piše Sean MacBride, predsednik mednarodne komisije za proučevanje problemov komuniciranja, ki jo je ustanovila UNESCO — da prihajata dve tretjini svetovnih novic posredno ali neposredno iz New Yorka? Ali da je skoraj dve tretjini dopisniških tiskovnih agencij v Severni Ameriki in Evropi? Iz prav določenih razlogov je zelo težko spremeniti to stanje, ki pa nedvomno nalaga posebno odgovornost tistim, ki nadzirajo tiskovne agencije, da bi zagotovili ravnotežje in onemogočili dezinformacije.⁵

Procesi prilagajanja in merkantilna vrednost novic

Situacija, o kateri je govoril MacBride, je še posebej vidna v Latinski Ameriki. Vse študije o informacijskem pretoku in o penetraciji informacij v množične medije dežel Latinske Amerike ugotavljajo nesporno hegemonijo transnacionalnih tiskovnih agencij — v tem primeru gre za AP in UPI — ki oskrbujejo regije z več kot šestdesetimi odstotki mednarodnih novic. Če se vprašamo o merilih, ki jih uporabljajo dopisniki pri selekcioniranju novic ali pa kasneje pri množičnih medijih, se nam odkrije začarani krog vzajemnega sodelovanja, ki gre proti interesom celotne družbe.

Kot je povedal Al Hester, pošljejo lokalni »selektorji novic« (gatekeepers) v New York »prilagojene« ponudbe; novice, ki potem dospejo v Latinsko Ameriko, so takšne, da jih lahko časopisi zlahka »konzumirajo«. Vrsta domnev kulminira na koncu v prilagojevanju lokalnih množičnih medijev, ki vztrajno oskrbujejo svoje bralce z novicami, ki jih bralci pričakujejo.⁶

Taki procesi se stekajo v zaprti krog »prilagojevanja«, v katerem se potrjujejo domneve, temelječe na postavki, da je povpraševanje svobodno. Sedanji informacijski model izhaja iz že omenjenega liberalnega izhodišča: posameznih, naravno in svobodno izbira in zahteva tisto, kar potrebuje, pri čemer se pozablja, da v resničnosti potrebe določa okolje. Krog je s tem sklenjen.

Dejavnost glavnih tiskovnih agencij lahko opišemo takole:

a) Resnično stanje sestavlja množica dejstev. Nekatera izmed njih izberejo novinarji nacionalnega množičnega medija v skladu z dominantnimi merili in vrednostmi, ki se jim podrejuje v svoji novinarski praksi.

b) Transnacionalne tiskovne agencije zbirajo informacije pri nacionalnih množičnih medijih in s pomočjo svojih lokalnih dopisništev. Slednja selekcionirajo informacije v skladu s tistim, kar centralno oz. regio-

⁵ Uvodna poslanica na seminarju z naslovom: »Infrastrukture za zbiranje informacij in njihovo razširjanje v svet«, UNESCO, Stockholm, april 1978.

⁶ Al Hester: »Associated Press in novice iz Latinske Amerike: študija o »prestrzovalnih« informacij in o pretoku informacije«, University Microfilm International, London 1977.

nalno dopisništvo tradicionalno sprejema. Ali, kot je povedal anonimni dopisnik agencije AP: »... vse do zdaj sem si le malo prizadeval popraviti selekcijska merila centralnega urada v New Yorku. Ta problem jih tudi ne zadeva, razen v primeru, ko bi dodajal svojo lastno, že tako skromno ustvarjalnost. Ujet sem v vnaprej ustvarjeno mnenje o tem, kar je od mene zaželeno.«⁷

c) Centralni uradi, kot je, na primer, tisti iz New Yorka, ki razpolagajo z že izbranimi gradivi svojih predstavnikov, pošiljajo ta gradiva svojim odjemalcem, ki naj bi ga domnevno zahtevali — ta domneva se sistematično ujema s tistim, kar so množični mediji navajeni prejemati in kar odlično ustreza prevladujočim novinarskim vrednotam na kontinentu. Če pa na drugi strani lokalni množični medij dobi po telegrafu informacijo, ki jo je dejansko sam izbral, pride do krožnega procesa »prilaganja«.

d) Na koncu javnost potrди prevladujočo novinarsko prakso s tem, ko sprejme informacijo, na katero je navajena.

Vse, kar smo povedali, nas neodložljivo postavlja pred nalogo, da ocenimo resnost problema, ki daleč presega zgolj ekonomske rešitve. Odgovor ni v enostavni in mehanični nacionalizaciji množičnih medijev, njihovih virov in programov, ker so trenutno veljavni pogledi na informacijske vrednote pripojeni oz. podrejeni komercialnim in industrijskim pojmovanjem informacij. Ali kot piše Mattelart: »Problema kulturne odvisnosti ni mogoče popolnoma razrešiti z zadrževanjem tujih, še posebej severnoameriških programov. Čilski program lahko namreč proizvaja isto ideološko strukturo in tako, čeprav v prikriti obliki, vsebuje iste pomanjkljivosti kot tuje gradivo.«⁸ Zato je nujno, tako v empiričnem kot tudi v teoretičnem pogledu, da se tisti, ki so se odločili uresničiti novo informacijsko ureditev, kritično soočijo s podedovanimi deformacijami na tem področju in da predlagajo ukrepe zaboljšanje.

V tej zvezi je bistveno in upravičeno postaviti tale vprašanja:

V kakšnem obsegu so omenjene vrednote legitimne in zmožne obstajati v okviru sedanje družbenopolitične dejanskosti na kontinentu?

V kakšnem obsegu prevladujoče informacijske vrednote nasprotujejo procesu razvoja, ki bi koristil zapostavljeni veliki večini ljudi v naši regiji?

Če gledamo na informacije kot na rastoči proces alternativnega izobraževanja, kako je potem mogoče sprejeti takšno pojmovanje informacij, ki mu gre za izjemnost, anekdotičnost, negativnost, nenormalnost in vplivanje.

V kakšnem obsegu je prevladujoče profesionalno ravnanje pravi odgovor na zahteve sodobnih komunikacijskih procesov, ali pa je samo

⁷ Prav tam.

⁸ Armand Mattelart, »Razredni boj, kultura in komunikacijski medije«, v: *Cuadernos de la Comunicación*, št. 8, str. 175, Santiago de Chile.

posledica modela, temelječega na formulah publicitete, ki se ohranjajo zaradi pomanjkljive zmožnosti, da bi se jih problematiziralo.

Nova mednarodna informacijska ureditev si prizadeva odgovoriti na ta vprašanja in na situacijo, ki smo jo pravkar opisali. Seveda je treba smisel in vsebino informacijske ureditve še nadalje izpopolnjevati, vendar so že zdaj v mednarodni areni vidne tri najbolj značilne interpretacije:

a) Eni podpirajo stališče, da je mogoče do nove mednarodne informacijske ureditve priti z bistveno spremembo sedanjega informacijskega pretoka in z vzpostavitvijo novih mehanizmov informacijskih aktivnosti in vsebin znotraj obstoječega informacijskega sistema. To naj bi se izrazilo v uravnoteženem in mnogosmernem pretoku, v okviru vzora obstoječega kulturnega pluralizma v svetu.

b) Drugi trdijo, da je mogoče novo mednarodno informacijsko ureditev uresničiti s temeljito spremembo celotne komunikacijske strukture, s popravljanjem vezi med informacijskimi pretoki, transnacionalno strukturo in njihovo finančno in ideološko odvisnostjo od te strukture; če bi spreminjali zgolj informacijske mehanizme (na primer tisk, radio, televizijo in druge), ne bi bistveno razrešili problema odnosa med centrom in periferijo.

c) So pa tudi interpretacije, ki zavračajo vse predloge za vzpostavitev nove mednarodne informacijske ureditve in ki se z razvijanjem svojih stališč vključujejo v uglašeno kampanjo proti naporom organizacije UNESCO in neuvrščeni dežel. Vendar se tudi ta način mišljenja spreminja. Čeprav še ohranja kritično stališče, pa danes priznava obstoj informacijskega neravnotežja. Vzpostavitev nove informacijske ureditve je po njihovem odvisna od tega, da bi se na profesionalnih in podjetniških področjih industrializiranega sveta bolj zavedali nujnosti, da se zagotovi tehnično in poklicno pomoč ter izobraževanje deželam tretjega sveta, še posebej tistim, ki so zmožne organizirati svoje lastne komunikacijske medije.

Čeprav izhajajo interpretacije iz zelo različnih stališč in perspektiv, lahko priznamo, da si vse prizadevajo prispevati k uveljavljanju pluralističnega izražanja sedanjih tokov v svetu in h krepitvi sposobnosti za izražanje različnih ljudstev in družb. Prav tako vse interpretacije priznavajo upravičenost postavljanja komunikacijskega problema, čeprav obstajajo glede predvidenih rešitev pomembne razlike.

V tej zvezi je treba omeniti tudi stališča, ki se ne razvijajo in tudi ne morejo napredovati v dialogu, in ki nepopustljivo ponavljajo, da je nova informacijska ureditev naperjena proti demokraciji. Gre za primer Maxa L. Snijderja, predstavnika I. P. I. na zasedanjih organizacije UNESCO. Na začetku leta 1978 je vplivna revija *Gazette* objavila njegov prispevek z naslovom »Nova informacijska ureditev ni združljiva z demokracijo«. Snijder je svoje teze ponovil na razpravah, ki jih je spodbudil UNESCO z organizacijo Seminarja o informacijskih pretokih v Stockholmu. Takšno stališče ima za nedemokratičen katerikoli napor, ki mu

gre za vzpostavitev nove mednarodne informacijske ureditve. V svetu, ki se zavzema za večji pluralizem in enakopravno kulturno izmenjavo, je takšno stališče očiten etnocentrični poskus, saj zanj velja samo njegov lastni model komunikacijskega sistema. Pravzaprav je za gospoda Snijderja zasebno podjetje najboljši organ za nadzor nad organizacijo in upravljanjem komunikacij v družbi.

»To, da novice v mnogih primerih obravnavajo kot blago, samo na sebi ni odločilno za njihovo vsebino. To, kaj bo v zadnji posledici obveljalo kot novica, je odvisno od potrebe odjemalca po informaciji. Sistem, v katerem je treba informacijo plačati, v glavnem zagotavlja neodvisnost množičnih medijev.«⁹

To stališče nasprotuje zelo razširjeni praksi v Evropi, kjer se lahko radio in televizija zaneseta na pomembno udeležbo države in kjer v nekaterih primerih prejemajo dnevniki finančno podporo, da bi jim omogočili izražanje različnih pogledov oz. da bi na ta način uveljavili pluralizem. S stališča tretjega sveta, je posebej pa s stališča Latinske Amerike, nosi Snijderjevo stališče s seboj še toliko bolj resne posledice. Njegove logične in neizbežne posledice dejansko vodijo k temu, da upravljajo z informativnimi funkcijami samo privilegirane zasebne skupine, ki imajo za to potrebna materialna sredstva. V Latinski Ameriki bi to pomenilo izročiti pravico do informiranja in razlage resničnosti interesom podjetniških, industrijskih in zasebnih skupin. Dobro je znano, kako se obnašajo množični mediji, ki so v rokah mogočnih družbenih sektorjev, ko se demokracija in svoboda izražanja umakneta pred protiljudskimi režimi. Bistveno in upravičeno se lahko vprašamo, kdo dejansko brani demokracijo v Latinski Ameriki: velika zasebna podjetja ali najširša družbena gibanja, ki, čeprav nimajo podpore vplivnih množičnih medijev, sprožajo zavest o nujnosti demokracije kot edinega sprejemljivega načina življenja?

Informiranje kot osvobajanje

Nova mednarodna ureditev zahteva, da se bistveno spremeni vloga kulturnih sistemov, tako da bi ti sistemi bolje ustrezali demokraciji, družbeni participaciji in osvobajanju človeštva.

Dežele tretjega sveta si prizadevajo opredeliti idealne značilnosti množičnih medijev in njihovo pravo vlogo za nacionalno in mednacionalno skupnost. Na prvem nacionalnem seminarju v Mozambiku o informiranju in pri intenzivnih posvetih in posvetovanjih v populističnih okvirih te nove dežele je minister za informacije Jorge Rebele izjavil tole:

»Ugotovljeno je bilo, da pripada večina novinarjev ‚malomeščanski‘ družbi, da nimajo nobenih izkušenj v organiziranem političnem boju ali v strankarski politiki in da še vedno uporabljajo stare metode iz kolonialnega obdobja. So nasprotniki delavskega razreda naše dežele, ki si izgra-

⁹ Gre za izjavo Maxa L. Snijderja na prvi seji seminarja o »Infrastrukturi...«, 1978.

juje svoj lastni značaj. Informacijski mediji so še vedno priklenjeni na buržoazne in kolonialne modele in se ne povezujejo s hotenji ljudstva; ne izražajo ljudskega mnenja in ne uporabljajo svojih sredstev za to, da bi izobrazovali, mobilizirali, osveščali in informirali o specifični in dejanski stvarnosti naše dežele.«¹⁰

Čilski škof Jorge Hourton, sekretar oddelka za družbene komunikacijske medije pri CELAM (Comision Episcopal Latinoamericana), ki mu je bila zaupana naloga, da vodi razpravo o množičnih medijih med konferenco CELAM leta 1978 v Pueblu v Mehiki, je iz drugega izhodišča takole rekel:

»Družbeno komuniciranje si mora postaviti cilj, da prenaša vrednote, ideje in informacije, ki jih neka določena družba potrebuje za svoj razvoj in napredek. Ne more biti namenjeno le zabavi, ker bi bil to omejen cilj. Družbeno komuniciranje mora vzgajati, razvijati, spodbujati k mišljenju in pospeševati razumevanje. Prispevati bi moralo tudi k temu, da bi ljudje in družba poznali in razumeli pomen izmenjave idej in razpravljanj. Glavni cilj pa bi moralo biti sodelovanje, ker pač družbo sestavljajo ljudje, ki imajo marsikaj skupnega. Kako lahko ljudje sodelujejo brez komuniciranja? Komuniciranje je igra, ki je odprta in skupna za vsakogar.«¹¹

Obstoj informacijskega problema priznavajo tudi v industrializiranem svetu. V razvitih deželah je več skupin, ki problematizirajo veljavnost sedanjega informacijskega sistema.

Ameriški raziskovalec Jaron B. Manheim je pred nedavnim postavil tole vprašanje: »Ali lahko demokracija preživi televizijo?« Manheim je analiziral položaj v svoji deželi in ugotovil, da se interes za informacije in sodelovanje javnosti zmanjšujeta z rastočo ekspanzijo televizije.

»Ne glede na to, da sprejemajo načelo sodelovanja, kaže znatna večina ameriškega prebivalstva relativno nezainteresiranost za dnevne politične novice (z izjemo v času volitev); daleč so od tega, da bi menili, da jih politične novice zadevajo — sploh pa obravnavajo politični proces kot nekaj, kar je tuje njihovem življenju... Za večino Američanov ni politika nič drugega kot zaporedje predstav, ki gredo skozi njihove dnevne sobe in pozneje potonejo v podzemlju zgodovine. Politiko se opazuje; vanjo se lahko dvomi, le redko pa ji je mogoče nakloniti resno pozornost.«¹²

Manheim na podlagi večletnih raziskovanj nadalje ugotavlja, da veliko in naraščajoče število Američanov dobiva politične informacije prek televizije. Televizija je dejansko osvojila zaupanje svojih gledalcev: »Dovolj razlogov obstaja za trditev, da so državljani Združenih držav pri

¹⁰ »Mozambique: informacija v službi ljudstva«, *Cuadernos del Tercer Mundo*, št. 17, december 1977, Mehika.

¹¹ »Instrumenti dialoga v svobodi«, intervju v *Solidaridad*, št. 29, 29. oktober 1977, Santiago de Chile.

¹² Jarol B. Manheim, »Ali lahko demokracija preživi televizijo?«, v: *Journal of Communication*, 26, 2.

pridobivanju političnih informacij vedno bolj odvisni od množičnega medija, ki pa jim daje manj in manj.«¹³

Kot lahko torej vidimo, se razpravljanje o vlogi, ki jo imajo v današnji družbi množični mediji, ne omejuje le na dežele tretjega sveta — kar govori v prid prijemu, ki izhaja iz celovitosti problema —, temveč tudi na bolj občutljivo področje industrializiranih dežel. Nova mednarodna informacijska ureditev je tedaj zamišljena tako, da bo koristila tako dežlam tretjega sveta kot tudi industrializiranemu svetu.

Boj za novo mednarodno informacijsko ureditev mora potekati kot skupni napor naprednih sil tretjega sveta in industrializiranega sveta. Potreba za spremembo mora postati sestavni del sedanje zavesti ljudskih množic, da se ne bodo razprave o novi informacijski ureditvi izrodile v kompromis, ki bi navsezadnje pripeljal do krepitve obstoječih struktur moči. Na ta način lahko pojmovanji *pristopa in sodelovanja* — kot so ju opredelili na razpravah v UNESCO — pridobita pomembno razsežnost v boju za novo mednarodno informacijsko ureditev.

Pristop h komunikacijskemu procesu lahko opredelimo kot *pravico* do sprejemanja sporočila prek najbolj ustreznih kanalov in z najbolj učinkovitimi sredstvi ter v skladu z razmerami, v katerih množični mediji izvršujejo svojo akcijo. Aktivno sodelovanje v komunikacijskem procesu vsebuje *pravico do sodelovanja* pri odločanju o značilnostih in vsebinah sporočil, kakor tudi pravico do vplivanja na tiste, ki odločajo o splošni komunikacijski politiki v skupnosti, in sicer tako za tuja sporočila kot za domača.

Sedanje mnenje v množičnih medijih industrializiranih dežel — še posebej v tistih, v katerih so nameščeni glavni uradi komunikacijskih transnacionalk — je izkrivilo razumevanje pristopa in sodelovanja s tem, da ju je spremenilo v nekak pasivni pojav svoje javnosti. Množični mediji si prizadevajo utrditi svoj ugled pri javnosti z analizami svoje javnosti, z njenimi ocenami, z odmevi na programe, z navajanjem števila naročnikov revije ali časopisa in naklade. Množični mediji oddajajo novice; na prejemnike novic gledajo skozi prizmo tržno-usmerjenega razumevanja — in potem pravijo, da komunikacijski proces poteka.

Takšno razumevanje omejuje resnično sodelovanje in pristop javnosti. *Tržno-usmerjena opredelitev komuniciranja izključuje sodelovanje javnosti*, ker selekcija novic — izvršuje jo seveda tiskovna agencija — temelji na mnenju pasivne javnosti, ki lahko izbira le med omejenim številom opcij. Končno selekcijo opravljajo na podlagi interesov lastnikov množičnih medijev in pokroviteljev blag, ki jih oglašajo, tako da javnost sploh ne pride do aktivne vloge.

Razumevanje nove mednarodne informacijske ureditve, ki obravnava komuniciranje kot družbeno dobro, teži za tem, da se množične medije osvobodi liberalnega okolja — ki je podedovano iz devetnajstega sto-

¹³ Prav tam.

letja, na katerega so se navezali povojni koncepti svobodnega pretoka in svobode informacij — v korist njihove nove, participativne, socializacijske in dinamične vloge.

Izziv za akcijo

Poznavanje omenjenih problemov vnaša novo razsežnost in pomen v boj za novo mednarodno informacijsko ureditev. Hkrati pa tudi podarja potrebo po nadaljnjem razvijanju koncepcije socialne osvoboditve in politike sodelovanja (participacije). V tem pogledu lahko omenimo več specifičnih področij akcije, ki podpirajo iskanje nove mednarodne informacijske ureditve, kot smo jo zgoraj že opredelili.

A. Koordinacija politično-vladnih akcij

1. Na tem področju *bi bilo treba sprožiti posebno akcijo, ki bi pripeljala do pravnih načel mednarodnega komuniciranja*. Vse do danes nimamo mednarodnih informacijskih pravic, ki bi varovale interese vseh dežel, posebej progresivnih dežel, ki bi hotele uvesti večje spremembe v še vedno prevladujočo nepravilno ureditev v večini dežel tretjega sveta.

2. V okviru tega pravnega sklopa *se kaže potreba po določitvi pravil, ki bi uravnavala ravnanje transnacionalnih podjetij*. Pomemben korak je bil narejen z izdelavo kodeksa vedenja — gre za omejeno akcijo, ki pa je vendarle pozitivna v okviru vzpostavljanja nove ekonomske ureditve. Takšen kodeks ima poseben pomen prav za transnacionalne komunikacijske agencije, ki delujejo brez kakršnihkoli omejitev.

3. *Nujno je tudi promptno izvrševanje komunikacijske politike*, ki jo je treba obravnavati kot sestavni del razvojne strategije. Iz tega izhaja, da lahko obstaja toliko komunikacijskih politik in informacijskih modelov, kolikor je razvojnih strategij, tj. v okviru pravice večine ljudstva do učinkovitega političnega sodelovanja.

4. Politično-vladne akcije bi morale skrbno analizirati uporabnost mednarodnih sredstev pri financiranju informacijskih projektov. To bi moralo še posebej zanimati Združene narode — tj. organizacijo, ki bi ji morali zaupati nalogo, da uresničuje nove poglede na področju informiranja — še posebej pa v tistih primerih, ko bi bila potrebna analiza informacijskih vrednot, ki zadevajo posamezne dogodke iz življenja mednarodnih organizacij.

B. Razvijanje novih tehničnih in profesionalnih pristopov

1. Pri ustvarjanju nove mednarodne informacijske ureditve je nujno, da se *domislijo alternativni kanali*, da bi bilo mogoče na eni strani uresničiti tiste informacijske potrebe, ki jih transnacionalni sistemi ne

pokrivajo, na drugi strani pa, da se v industrializiranih deželah razširja različne poglede in interpretacije tretjega sveta o sodobnosti.

2. Da bi dosegli te cilje, naj bi napredne skupine in sorodne poklicne skupine tretjega sveta izmenjale organizacijske metode in tehnologije, za katere se je pokazalo, da so učinkovite. Razviti bi bilo treba avtonomni prijem, ki mu ne bi šlo le za vzpostavitev tehnološkega modela in zmožnosti transnacionalnih množičnih medijev kot edine alternative, temveč za komunikacijska sredstva, ki bi imela za seboj množično ljudsko podporo. V tej zvezi lahko uporabimo za primer Vietnam. Tam so Združene države Amerike uporabile svojo tehnološko razvito informacijsko mašinerijo proti vietnamski elementarni mreži zvočnikov in stenčasov in na koncu so zmagali slednji.

3. Novi informacijski sistem — ta bi se moral opreti na ljudstvo in na progresivne industrializirane sektorje —, ki vsebuje tako imenovano »profesionalno učinkovitost« in razumevanje informacije kot družbene dobrine, bi bilo treba medtem uveljaviti. *Ustvarjanje nove zavesti, ki je sposobna sprostiti možnosti, ustvarjene z industrijsko tehnologijo* — kot so video kasete, plošče, magnetofonski trakovi, posnetki itn. — je neprecenljivega pomena, če hočemo razširjati drugačno resnico po vsem svetu. Popolnoma izvedljivo se zdi, da vzpostavimo omrežje za izmenjavo video trakov, intervjujev, programov in drugega med progresivnimi deželami in ljudstvi. Ne bi se moglo reči, da obstajajo kakšna prepričljiva nasprotovanja naraščajoči izmenjavi radijskih programov, ki vsebujejo novo glasbo — to lahko razlagajo ljudje, ki imajo o njej najrazličnejša stališča. V tem primeru lahko trdimo, da gre za popolnoma nov izziv za akcijo — onkraj kakršnihkoli finančnih problemov — ki še ni naletel na odziv bodisi zaradi obotavljanja pri odločanju bodisi zaradi odsotnosti ustreznega zavedanja o pomenu alternativne informacije, ki bi se jo razširilo po kanalih, ki se razlikujejo od tistih, s katerimi razpolagajo transnacionalni množični mediji.

C. Vzgajanje za vzpostavitev aktivnih participativnih komunikacijskih modelov

1. *Izobraževanje za komuniciranje* je pomembna naloga pri vzpostavljanju nove mednarodne informacijske ureditve, ki zahteva, da se v množičnih medijih domisljijo nova in različna načela za akcijo. V širšem pomenu gre za zahtevo, da se politične skupine, poklicni delavci v procesih komuniciranja in družbeni voditelji vedno bolj zavedajo in seznanijo z možnostmi, ki jih nove komunikacijske ideje in modeli odpirajo njihovi družbi.

2. Večkrat smo že ponovili, da sta dostop do komunikacijskega procesa in sodelovanje v njem temeljna potreba najrazličnejših družbenih dejavnikov. Poudariti je tudi treba, da je mogoče ta cilj doseči prek takega braževalnega sistema, ki bo povzročil, da se bodo posamezniki in druž-

bene skupine začele zavedati, da je lahko komunikacijski sistem pridobitev za dialog s sodržavljeni. Predmet komuniciranja bi bilo mogoče vključiti v učne programe osnovnih in srednjih šol, tj. na isti način, kot na zgodovino in slovnico gledajo kot na bistveno in za posameznika temeljno izobrazbo. Na ta način bi bilo možno znižati — in celo odpraviti — družbeni strošek, ki izvira iz tega, da se posamezne skupine ljudstva ne zavedajo, da jih manipulirajo transnacionalni množični mediji. Ne zdi se opravičljivo in pravično, če se sindikati in pomembne družbene in druge lokalne organizacije ne bi zavedali možnosti, ki jih ponuja komuniciranje kot delovno orodje pri obrambi njihovih ciljev.

3. To vprašanje bi morali proučevati tisti posamezniki, ki so se vpisali v šole za komuniciranje in novinarstvo. *Prav gotovo se bodo hoteli kaj naučiti o poklicni vlogi, ki jo bodo opravljali v prihodnosti* v okviru komunikacijske strukture, odprte za družbeno sodelovanje in kritiko. Prihodnost, ki jo bodo živeli ti posamezniki, bo vzpostavila tip komuniciranja, ki ne bo obremenjeno s poklicnimi nesporazumi, in resničnost bodo morali opisati s pomočjo posebne novinarske tehnologije.

Vse to govori o tem, da je treba sprejeti izziv za spremembo. To pomeni, da se je treba učiti biti objektivni v opisovanju dogodkov. Treba je biti izvirni, ustvarjalni *in odprt za metode in izraze, ki so jih ljudje uporabljali, še preden je prišlo do merkantilnega informacijskega sistema.* Bilo naj bi imaginativno, smelo in plemenito *ponovno srečanje.* Čutiti je, da so naporji za vzpostavitev nove mednarodne informacijske ureditve v resničnosti iskanje avtentične osvoboditve ljudi.

Dileme pri uresničevanju pravic slovenske manjšine v Italiji

I

Letošnje leto je že četrto, odkar so bili podpisani osimski sporazumi in obenem drugo, kar so bili ti sporazumi tudi ratificirani. To sicer ni obdobje, v katerem bi bilo mogoče realizirati številne drastične spremembe, vendar je to dovolj dolgo obdobje, v katerem bi se morali pokazati vsaj nekateri pozitivni trendi, ki bi kazali na to, da so nosilci sedanje družbenopolitične ureditve v Italiji pripravljene zadostiti vsem specifičnim potrebam slovenske manjšine v Italiji. Z drugimi besedami, v tem obdobju bi se že morali pričeti kazati obrisi uresničevanja tistih specifičnih določil v okviru osimskega sporazuma, ki določajo, da bosta državi podpisnici v okviru notranjih zakonodaj ustvarili ustrezne pogoje za obstoj in nadaljnji razvoj manjšin.

Ko govorimo o ustvarjanju ustreznih pogojev za zaščito in nadaljnji razvoj slovenske manjšine v okviru italijanske notranje zakonodaje, potem moramo to storiti predvsem zato, ker so v celotnem povojnem obdobju za to, da bi zaustavili procese asimilacije storili izredno malo. Če v luči tako zastavljene razprave naredimo še »bilanco« obdobja, v katerem se giblje naša razprava, postane slika kaj pesimistična; ko iz »bilance« opustimo nešteta zagotovila, imaginarne predloge in številne obljube, ki so jih italijanski politiki vseh vrst in rangov dajali predstavnikom Slovencev ob številnih priložnostih, se dokopljemo do spoznanja, da so v korist slovenske manjšine storili izredno malo; pa še ta dejanja niso posegala v bistvo problema razvoja slovenske manjšine, ampak so zadovoljevala predvsem njene »marginalne« potrebe.

II

Tovrstna nastavitev proučevanja obravnavane problematike nas zavezuje, da v telegrafskem stilu zapišemo tiste pozitivne koncesije, ki so jih slovenski manjšini dodelili v obdobju od podpisa osimskih sporazumov.

Leto 1975

14. aprila je italijanski parlament sprejel zakon št. 103 o reformi italijanskega radia in televizije. Najpomembnejše določilo v okviru tega zakona je vsekakor obveznost RAI (čl. 19 in 20.), da prične v okviru tretje televizijske mreže emitirati oddaje v slovenskem jeziku iz že obstoječega radijskega centra Trst A. V luči oblikovanja takšnega programa, ki bo v celoti ustrezal potrebam slovenske etnične skupnosti, je deželni svet Furlanije-Juljske krajine izvolil ustrezno komisijo, ki jo sestavljajo »slovensko govoreči italijanski državljani«.

Julija so v občini Krmin le postavili dvojezične napise v krajih, v katerih je pretežni del prebivalcev Slovencev. Dvojezične napise sta dobili vasi Plešivo (ita. Plesiva) in Ceglo (ita. Zegla).

Leto 1976

V mesecu marcu tega leta je goriška občinska uprava odobrila postavitev dvojezičnih toponomastičnih tabel, ki bodo nameščene v petih slovenskih krajih v občini Gorica. Vendar bodo toponomastični napisi označevali v slovenščini samo ime kraja, medtem ko bo dikcija »Comune di Gorizia« še nadalje ostala izključno v italijanščini.

Občinska administracija v občini Krmin, ki jo upravljajo komunisti in socialisti, je v luči uresničevanja procesa decentralizacije pripravila ustrezen osnutek novega statuta. Za uresničevanje pravic slovenske etnične skupnosti sta pomembna dva člena: člen 15, v katerem se slovenskim predstavnikom v izvoljenih občinskih telesih dovoljuje komuniciranje v slovenskem jeziku; in člen 16, ki obvezuje občinsko upravo, da nastavi ustrezen personal s poznavanjem slovenščine povsod tam, kjer meni, da je to potrebno, oziroma tam, koder se takšne nastavitve zahtevajo.

Deželni svet Furlanije-Juljske krajine je na seji dne 19. julija sprejel zakon, s katerim se je dežela obvezala, da bo pokrila bančne obveznosti Slovenskega stalnega gledališča v Trstu v višini 300 milijonov lir. Obenem pa je deželni svet zadolžil izvršni odbor Furlanije-Juljske krajine, da pri ustreznih organih v Rimu posreduje za dokončno ureditev pravnega položaja Slovenskega stalnega gledališča.

Poudariti velja, da je deželni svet sprejel ta zakon šele tedaj, ko je bilo gledališče prisiljeno prenehati z rednim delom. Prekinitev je trajala tri tedne.

25. novembra je senatorka Jelka Gerbec (KPI) predložila v senatu osnutek zakona, ki naj bi dokončno uredil financiranje »Slovenskega stalnega gledališča«.

Leto 1977

Slovenski svetovalci, izvoljeni v Svet tržaške pokrajine, so dobili meseca maja pravico do komuniciranja v materinem jeziku. Pokrajinski svet

je namreč pozitivno glasoval za predlog, po katerem naj bi prvemu odstavku 12. člena »Pravilnika sveta pokrajine« dodali sledečo formulacijo: »Slovensko govoreči poslanci imajo pravico izražati se v materinem jeziku«. Za predlog so glasovali svetovalci KPI, PSI, Slovenske skupnosti in Movimento per l'indipendenza di Trieste; predlogu so nasprotovali svetovalci MSI in republikanci, medtem ko so se krščanski demokrati vzdržali glasovanja.

Slovenska skupnost je 3. junija predstavila v deželnem svetu Furlanije-Juljske krajine osnutek zakona o globalni zaščiti slovenske manjšine v Italiji pod naslovom: »Norme za zaščito slovenske manjšine v smislu člena 6 Ustave«.

12. julija je italijansko ministrstvo za turizem in kulturo končno sprejelo sklep, po katerem je Stalno slovensko gledališče dobilo status »stalnega gledališča«. Na podlagi te odločitve je gledališče postalo organizacija splošnega pomena; tako bo v bodoče deležno posebne vsakoletne državne podpore.

29. decembra je predsednik vlade Andreotti podpisal odlok o ustanovitvi posebne komisije pri predsedstvu ministrskega sveta, ki naj prouči probleme, relevantne za slovensko jezikovno skupnost v Furlaniji-Juljski krajini. Na podlagi ugotovitev naj bi pripravila osnutek zakonskega predloga za globalno zaščito slovenske skupnosti.

Leto 1978

12. julija je odgovorni organ RAI razpravljal o strukturi vodilnih kadorov RAI v deželi Furlaniji-Juljski krajini, s posebnim ozirom na imenovanje vodilnih osebnosti programov RAI v slovenskem jeziku. Na veliko zadovoljstvo KPI, PSI in SKGZ je bil za odgovornega urednika imenovan Stojan Stepič, šef kulturnega programa pa je postal Filibert Benedetič. Medtem ko je »Primorski dnevnik« ta imenovanja označil kot prvi akt na poti oblikovanja dejanske avtonomije radijskih programov v slovenskem jeziku, pa je Slovenska skupnost ta imenovanja označila negativno. Zakaj, ni težko ugotoviti.

Občinski svet občine Milje je na seji 15. junija med drugim sprejel tudi nov pravilnik delovanja občinskega sveta in posameznih komisij. Pomembna sprememba je nastala v 41. členu Pravilnika, ki določa rabo slovenščine: »Priznana in zagotovljena je raba slovenskega jezika v vseh sferah političnega in administrativnega življenja občine.

Naloga upraviteljev je, da v tem smislu prilagodijo delovanje celotne organizacije«.

III

V kontekstu obravnavanja pozitivnih dogodkov v procesu uresničevanja sklopa posebnih pravic slovenske manjšine v Italiji je prav gotovo »najsvetlejši« tisti, ki zadeva »Konzulto za vprašanja slovenske etnične

manjšine pri upravi občine Gorica«. O konzultu bi veljalo spregovoriti nekoliko več tudi zato, ker se še dandanes ohranja miselnost, da se osrednji problemi »slovenskega vprašanja« v Italiji porajajo v Trstu, medtem ko igrata Gorica in Beneška Slovenija sekundarno vlogo.

Konzulta za vprašanja slovenske etnične skupnosti je v funkciji obstoječega političnega sistema *posvetovalni organ* goriške občinske uprave; po položaju v okviru občinske uprave pa je konzulta opredeljena kot njeno *pomožno telo*. V luči teh dveh pravno-političnih smernic je določeno tudi področje njenega delovanja: konzulta izraža svoje mnenje do splošnih problemov iz družbene, ekonomske in kulturne sfere, ki zadevajo življenje etnične skupnosti, predvsem v smislu njene celovite afirmacije v okviru mestne skupnosti. In ne nazadnje daje konzulta svoje mnenje ob aktualizaciji specifičnih problemov, ki so posledica posebnih fenomenov ali dogodkov, vendar lahko vplivajo na zadovoljevanje interesov slovenske etnične skupnosti.

Takšen »in medias res« prijem zahteva v prvi vrsti razjasnitev zgodovinskega nastajanja in nastanka tega organa. Ideja o ustanovitvi konzulte sega že v leto 1969, ko se je v italijanski politični praksi začela uresničevati formula levo-sredinskega upravljanja. V pogajanjih o realizaciji takšnega sporazuma na nivoju goriške občinske uprave je član PSI Peter Sanzin podal predlog o ustanovitvi konzulte za slovenska vprašanja. Izrednega pomena je to, da so drugi partnerji te levosredinske koalicije (torej tudi krščanska demokracija) ta predlog sprejeli.

Sanzin je hotel na ta način doseči sprejetje instrumenta, s katerim bi bila predvsem Slovincem podana možnost za sistematično obravnavo lastnih, specifičnih problemov. S tem bi »izstopili« iz programov strank, znotraj katerih je bila problematika Slovencev deležna edine politične verifikacije. Jasno je, da bi Slovenci z realizacijo tega predloga ne zainteresirali širše javnosti zgolj za specifične probleme manjšine, ampak bi bila s tem dana možnost za večje sodelovanje občanov pri reševanju nekaterih vprašanj sploh. Če upoštevamo, da takrat še ni nastala ideja o sodelovanju občanov v procesu odločanja preko rajonskih skupščin, je bila manjšinska konzulta ena izmed prvih oblik participacije občanov pri urejanju nekaterih specifičnih občinskih poslov in problemov.

Seveda se ob tem takoj postavita dve vprašanji: zakaj je bilo treba na dejansko materializacijo te ideje (sprejetje pravilnika o delovanju konzulte) čakati celih pet let (pravilnik je bil sprejet 4. februarja 1974, veljati pa je začel 21. marca 1974)? In nadalje, zakaj je bilo treba na ustanovno sejo čakati nadaljnji dve leti (to sejo je župan De Simone sklical 23. septembra 1976 leta)?

Odgovor na zastavljeni vprašanji je večdimenzionalen. Začetne zakašnitve gre v prvi vrsti pripisati ritmu delovanja občinske uprave, ki se ni nikoli odlikovala po ažurnosti. Nadalje, zavlačevanje izvira iz dejstva, da so hotela nekatera okolja znotraj slovenske manjšine povzdigniti pristojnosti nad predvideni dogovorjeni nivo. Na to pa vodilne politične grupa-

cije seveda niso hotele pristati. (Izraz konzulta — posvetovalni organ italijanske vlade v dobi fašizma (!?) — izvira iz latinskega pojma *consultatio*, ki pomeni posvetovanje). Kakor smo že omenili, je do postopnega uresničevanja ideje o oblikovanju posebnega posvetovalnega organa za vprašanja slovenske skupnosti v občini Gorica prišlo v letu 1974. Da je do tega prišlo v tem letu, ni naključje, ampak dobro tempirana politična akcija, prek katere naj bi si goriška upravna administracija na specifičen način zavarovala hrbet. Pred kakšnimi napadi in na kakšen način?

Leta 1974 je postalo bolj ali manj jasno, da bodo v bližnji prihodnosti podpisani med Jugoslavijo in Italijo sporazumi, ki bodo, med drugim, sankcionirali tudi prihodnje ravnanje obeh držav do manjšin, ki prebivajo na ozemljih obeh držav. Zatorej je bila goriška občinska uprava, ki je bila vse do tedaj bolj ali manj gluha za zahteve Slovencev, v tistem trenutku takoj pripravljena ugoditi starim zahtevam o formiranju konzulte za slovenska vprašanja. Namen je bil jasen. Širši javnosti je bilo potrebno pokazati, da je občinska uprava zagotovila Slovencem vse institucionalne možnosti, prek katerih je možno zadovoljiti vse specifične potrebe etnične skupnosti.

Da pa občinska administracija (njen večji del zasedajo »l'esuli«) ne bi izgubila patronata nad zadovoljevanjem potreb manjšine, je bilo treba poiskati ustrezne mehanizme. Osnovni takšni mehanizem je najti v tretjem členu »Pravilnika o delovanju konzulte«. V tem členu je namreč določena sestava konzulte.

Konzulta je sestavljena iz petnajstih članov, ki so imenovani po temle ključu: tri predstavnike imenuje neposredno občinska uprava izmed predstavnikov večinskega naroda, vendar morajo biti »eksperti na področju manjšinske problematike«. Strokovni nivo teh italijanskih »ekspertov« je dobro znan, zato ni nič nenavadnega, da je bila med »eksperti« velika fluktuacija. Dva predstavnika imenuje Sindikat slovenskih šolnikov, pet Slovenska kulturno gospodarska zveza in pet Zveza slovenske katoliške prosvete. Na podlagi dolgoletne prakse v odnosih med temi slovenskimi organizacijami je bilo realno pričakovati, da bo delo v konzultu slabo napredovalo. Vendar je razum prevladal nad ideološko-političnimi interesi. Predstavniki slovenske skupnosti so hoteli v celoti izkoristiti enkratno priložnost, pa čeprav v obliki posvetovalnega telesa.

Takšen ploden začetek občinska uprava ni pričakovala, še manj pa želela. Zato je nastopil v relaciji med občinsko upravo in konzulto odnos, ki ga v podobni italijanski praksi poznamo že vrsto let; občinski možje so delo konzulte ignorirali (in ga v pretežni meri še dandanes), saj, na primer, v vseh petih letih njenega obstoja niso niti enkrat zahtevali mnenja konzulte o kakršnemkoli problemu. Vendar tudi to ni odvrnilo članov konzulte od začrtanih nalog. In posledica te vztrajnosti so številna opozorila, mnenja in predlogi, ki jih je konzulta naslovila občinski upravi ter se v prvi vrsti dotikajo predvsem problemov slovenske skupnosti v goriški pokrajini.

IV

Toliko o tako imenovanih »pozitivnih« trendih procesa uveljavljanja posebnega sklopa pravic slovenske manjšine.

Da se vsi tisti, ki sodelujejo v procesu političnega odločanja v Italiji (z izjemo komunistov in socialistov), ne glede na nivo politične hierarhije, nič kaj zagnano ne zavzemajo za realizacijo sprejetih obveznosti v okviru osimskih sporazumov, je mogoče pokazati tudi iz drugega zornega kota. In to tako, da se v osnovnih črtah prikažejo vse zahteve slovenskih predstavnikov, ki so jih italijanski administratorji radikalno zavrnilo:

— zavrnilo so zahteve slovenskih svetovalcev, da bi na sejah izvoljenih politično-upravnih teles lahko govorili v materinem jeziku;

— že vrsto let zavračajo zahtevo po oblikovanju avtonomnega šolskega okraja;

— zavlačujejo z izdajo zakona o globalni zaščiti slovenske manjšine — da omenimo samo nekaj temeljnih vprašanj, okrog katerih se v zadnjih letih bije osnovna bitka.

Seveda so ta dejstva le skupni imenovalec številnih prošelj in zahtev po uresničitvi življenjskih interesov Slovencev v Italiji, saj bi popis vseh zahtev daleč presegel obseg tega prikaza.

V

Na tem mestu bi si veljalo zastaviti tole vprašanje: zakaj se sklop posebnih pravic slovenske manjšine v Italiji, predviden v okviru osimskega sporazuma, ne uresničuje s pričakovanim tempom, čeprav vemo, kakšne so mednarodnopravne obveznosti Italije glede določil o slovenski manjšini v osimski pogodbi.¹ Nadalje vemo, da je zaščita slovenske manjšine v okviru italijanske notranje zakonodaje v prvi vrsti konkretizacija člena 6 Ustave in člena 3 »Posebnega statuta« dežele Furlanije-Juljske krajine,² ki naj se pokaže v obliki globalnega zakona za zaščito slovenske manjšine.

Toda zakaj je potrebno to materijo še nadalje specificirati, saj sta oba člena že sama po sebi dovolj zgovorna? In nadalje, zakaj je osimski sporazum »prepustil« zaščito slovenske manjšine v milost in nemilost italijanskemu pravno-političnemu sistemu ter se ni raje pristopilo k oblikovanju bilateralnega sporazuma, ki bi podrobno določal recipročne obveznosti obeh držav do manjšin? To bi bila celo neka logična posledica tridesetletne povojne italijanske prakse v odnosu do slovenske manjšine

¹ Glej o tem podrobneje: Ernest Petrič: »Nekateri mednarodni vidiki o manjšinah v osimski pogodbi«, Teorija in praksa, let. XV, 1978, št. 10, str. 1061.

² Člen 6 Italijanske Ustave določa: »La Repubblica tutela con apposite norme le minoranze linguistiche«. Člen 3 Posebnega statuta avtonomne dežele Furlanije—Juljske krajine določa: »Nella regione è riconosciuta parità di diritti e di trattamento a tutti i cittadini, qualunque sia il gruppo linguistico al quale appartengono, con la salvaguardia delle rispettive caratteristiche etniche e culturali.«

in je bilo pričakovati, da se ta praksa niti po podpisu osimskih sporazumov ne bo radikalno spremenila.

Morda bi pri realizaciji tako zastavljenega vprašanja veljalo celo razmišljati o ustrezni uskladitvi določil »Posebnega statuta« memoranduma v soglasju med vladami Italije, Združene kraljevine, Združenih držav in Jugoslavije o svobodnem tržaškem ozemlju z dne 5. oktobra 1954. Ob tem se seveda takoj pojavi vprašanje smiselnosti takšne oblike uresničevanja specifičnih pravic pripadnikov slovenske narodnostne skupine, kajti ugotovili smo, da se je italijanska vlada celih trideset let izmikala celostni uresničitvi obveznosti iz »Posebnega statuta«. Toda, kje je vzrok tega neuresničevanja? In, ali ne pomeni ta-isti vzrok tudi zavoro uresničevanja adekvatnih določil v okviru osimskega sporazuma?

VI

Skušajmo na ta problem odgovoriti s pomočjo iskanja odgovora na vprašanje, ki smo ga zapisali zgoraj: namreč, zakaj se ustrezne garancije za zaščito Slovencev v Italiji niso poiskale v okviru recipročno obvezujočega sporazuma? Odgovor na to vprašanje je relevantno poiskati tudi zato, ker se iz vrst predstavnikov manjšine v zadnjem času vse pogosteje slišijo glasovi o preveliki ohlapnosti določil o zaščiti manjšine, ki so zapisana v okviru osimskega sporazuma. Takšni glasovi se vse pogosteje slišijo v zadnjem času, ko je italijanska vlada, v obliki ustreznega osnutka zakona za zaščito Slovencev, dala prvo uradno verzijo tolmačenja določil osimskega sporazuma. Dejstvu, da ni prišlo med Jugoslavijo in Italijo do podpisa ustreznega recipročnega sporazuma o zaščiti manjšin, sta botrovala predvsem dva razloga: prvi izvira iz italijanske, drugi iz jugoslovanske strani, oba pa imata skupni imenovalec v notranjih družbeno-ekonomskih ureditvah držav podpisnic osimskega sporazuma.

Ko govorimo o prvem vzroku, potem bi veljalo poudariti, da bi bil takšen sporazum za italijansko družbeno-ekonomsko ureditev »preširok«. ³ Dejstvo je namreč, da je potrebno v deželah s tovrstno družbeno ureditvijo celotno nacionalno problematiko in s tem tudi problematiko manjšin obravnavati v funkciji oplajanja kapitala. ⁴ Z drugimi besedami, v takšni

³ O drugem vzroku ne bi govorili; menimo, da izvira z jugoslovanske strani. Zapišimo le, da bi bil takšen recipročen sporazum, v luči uresničevanja sklopa posebnih pravic italijanske narodnosti, ki živi v Jugoslaviji, »preozek«. Za podrobnejšo opredelitev tega pojma opozarjamo na dva prispevka Štefana Šoša:

— Samoupravne interesne zajednice za prosvetu i kulturo narodnosti u SR Sloveniji, v zborniku *Udruženi rad i medjunacionalni odnosi*, Komunist, Beograd, 1978, str. 231.

— »Posebne pravice narodnosti in samoupravljanje«, Teorija in praksa, Ljubljana 1978, let. XV, str. 1467.

⁴ Povezavo med kapitalizmom in nacionalno problematiko je mogoče posredno pokazati še z enega zornega kota — jezika. Znano je, da je »vrednostna jezikovna lestvica« v Trstu tale: italijanščina, srbohrvaščina, slovenščina, kar postane povsem naravno, če to povežemo s tipom nacionalne populacije, ki obiskuje tržaške trgovine. (Pecunia non olet!) Drugačen tip nacionalne populacije, ki skrbi za finančni vzpon goriških trgovcev, pa je vplival na to, da se je povečalo

družbeno-ekonomski ureditvi, v kateri prevladuje dualizem med civilno družbo in državo, je pripravljen vodilni razred ob podpori in v luči zadovoljevanja nekaterih specifičnih interesov posebnega sloja ljudi, ki se poklicno ukvarja z javnimi zadevami, odstopiti manjšinam zajeten »paket« koncesij na področju zaščite jezika, kulture in tradicije le tam, kjer se takšen odnos pokaže kot »bolj donosen« od tistega odnosa eksploatacije, ki se skriva za fasado nacionalnosti.

Če ta izhodišča konkretiziramo in apliciramo na proces uresničevanja pravic slovenske etnične skupnosti, potem ugotovimo, da je proces zadovoljevanja specifičnih narodnostnih pravic v sedanjem italijanskem ekonomsko-političnem sistemu, v luči kapitalistične preračunljivosti, čisti strošek, oziroma se nam v tem kontekstu kaže kot »zadovoljevanje povsem specifične (izolirane) potrebe.«⁵

V luči teh dejstev postanejo razumljivejša tudi prizadevanja za pravno zaščito slovenske manjšine v Italiji v okviru »dodatnega« globalnega zakona. Slovenska etnična skupnost namreč nima nikakršnih »predispozicij«, ki bi privatni interes, privatno lastnino, privatnolastniški egoizem in kapitalistično racionalnost vodili k materializaciji tistega sklopa »droit de l'homme«, pod krinko katerega bi se naloženi kapital ustrezno oplajal. Torej, dodatni globalni zakon za zaščito slovenske manjšine je potrebno izsiliti zato, da se slovenska manjšina zavaruje pred procesi asimilacije, ki so v življenju manjšine vse bolj prisotni, mimo izključno ekonomskih interesov nosilcev sedanje družbeno-ekonomske ureditve v Italiji.

VII

Ko govorimo o nujnosti sprejetja globalnega zakona za zaščito Slovencev v Italiji in to zahtevo povežemo z zgornjimi ugotovitvami o povezanosti kapitala in manjšinske problematike ter si skušamo na tej podlagi izoblikovati nekakšno vizijo uresničevanja pravic slovenske manjšine v Italiji, dobi ta vizija hudo skeptično vsebino. Kje so vzroki takšne skepse? Najprej bi veljalo poudariti, da se v časovnem obdobju, ki ga določata na eni strani »Posebni statut« (leta 1954), na drugi strani pa osimski sporazum (leta 1975), ni zgodilo v Italiji nič takšnega, kar bi nas vodilo k razmišljanju o nastajanju bistveno nove družbeno-politične formacije, v kateri bi bila v polni meri prisotna tudi nujnost reševanja problemov celostnega razvoja nacionalnih manjšin.

In drugič, v prid naše skepse govori nekaj dogodkov, ki so se zgodili po podpisu osimskih sporazumov ter zaslužijo, da jih v tem kontekstu

število dijakov v slovenskih šolah. Kakor se zdi ta misel na prvi pogled nekoliko čudna, ima zelo globoko pridobitniško logiko. Namreč, populacijo v slovenskih šolah povečujejo otroci tistih pripadnikov večinskega naroda, ki imajo trgovine v Gorici in njeni bližnji okolici. Vsekakor je to investicija, ki se bo v prihodnosti dobro obrestovala.

⁵ Stefan Šoš: Samoupravne interesne zajednice za prosvetu i kulturu u SR Sloveniji, v zborniku: *Udruženi rad i međjunacionalni odnosi*, Komunist, Beograd 1978, stran 247.

omenimo: najprej že omenjeni osnutek zakona, ki ga je pripravilo predsedstvo italijanske vlade, drugič vprašalnik, ki ga je pripravilo predsedstvo ministrskega sveta ter ga poslalo 21 občinam v zahodni Furlaniji, tretjič znamenita »akcija Ciceri« in ne nazadnje negativen odnos KD do razreševanja vprašanja položaja Slovencev v Italiji.

Najprej nekoliko besed o obnašanju KD. Že v uvodu lahko zapišemo, da je negativna politika KD povsem »naravna«, če si priključimo v spomin, da je krščanska demokracija kot stranka zagovornica obstoječega družbeno-političnega sistema italijanske družbe. Z drugimi besedami, italijanska krščanska demokracija je najbolj veren zagovornik italijanske kapitalistične družbeno-ekonomske ureditve ter je zaradi tega osnovni center za novačenje tistega sloja ljudi, ki se poklicno ukvarja z javnimi zadevami; ti faktorji nam kaj hitro zameglijo resnične vzroke zavračanja zahtev slovenske manjšine po uveljavitvi sklopa posebnih pravic, ki ležijo znotraj družbeno-ekonomskega sistema ter nam istočasno ustvarjajo napačno predstavo, da je glavna ovira temu procesu krščanska demokracija kot stranka in oblikovalka politične administracije.

Ko že govorimo o krščanski demokraciji, ne bi bilo odveč prav na kratko spregovoriti o prijemih, ki jih KD uporablja tedaj, kadar se s to problematiko mora soočiti.

Obstajajo nekatera mnenja, ki vztrajajo pri tem, da je treba odnos krščanske demokracije do tega vprašanja razdeliti na dve časovni obdobji: tisto pred oblikovanjem osimskih sporazumov ter na obdobje po letu 1975. Kljub temu, da nekateri znaki kažejo na spremenjen odnos krščanske demokracije do Slovencev po podpisu osimskih sporazumov, ostaja osnovna linija nespremenjena. Le-to pa bi veljalo opredeliti kot politiko »korak za korakom«; natančneje, manjšini je potrebno odobriti določeno pravico iz sklopa posebnih narodnostnih pravic šele tedaj, ko nastopi za to najbolj ugoden trenutek. Mogoče je prav tovrstna politika v polni meri realizacija Morove misli, ki je ob neki priložnosti dejal, »da je potrebno manjšine ščititi ravno zato, ker so majhne«. Kako dvoumna je ta misel, na prvi pogled zelo humana in demokratična, nam postane jasno tedaj, ko vemo, da pomeni izraz, ki ga je Moro uporabil za opredelitev majhnosti — minori, tudi nezrelost (če se izrazimo nekoliko figurativno). V tem trenutku pa dobi zgoraj zapisana misel povsem nov pomen: manjšine je potrebno ščititi (usmerjati, določevati pot njenega razvoja) zato, ker manjšina sama tega ni zmožna storiti.

Dejali smo, da se v poosimskem obdobju pojavljajo v tej politiki krščanske demokracije nekateri znaki, katerih bistvo naj bi bilo bolj pozitivno stališče krščanske demokracije do Slovencev v Italiji. To spremenjeno stališče naj bi se baje kazalo na najbolj eklatanten način v do-
vzetnosti krščanske demokracije za uveljavitev sklopa posebnih pravic slovenske manjšine v okviru t. im. globalnega zaščitnega zakona. Ob tem pa se pozablja, da se krščanska demokracija zaveza za takšen globalni

zakon, ki bi bil povsem nekonkreten, tako da bi se morali Slovenci za vsako konkretno pravico ponovno boriti (krščanski demokrati govorijo o sprejetju »okvirnega zakona« — legge quadro). To novo politiko krščanske demokracije potrjujejo tudi predlogi predstavnikov krščanske demokracije v »komisiji dvajsetih«, ko predlagajo, naj se ob prihodnjem popisu prebivalstva (leta 1981) izvede tudi štetje manjšine. Rezultat štetja pa naj bi v recipročni meri vplival na kvantitativni in kvalitativni nivo sklopa posebnih pravic, ki naj bi jih bili pripadniki slovenske manjšine deležni.

Prvo sondiranje terena na poti materializacije teh idej je »Vprašalnik«, ki ga je nasloвила »Posebna komisija za vprašanje problemov relevantnih za slovensko govorečo manjšino v Furlaniji-Julijski krajini pri predsedstvu ministrskega sveta« (v imenu celotne komisije je vprašalnik pripravila ožja delovna skupina) enaindvajsetim občinskim upravam v zahodni Benečiji.

Vprašalnik naj bi odgovoril predvsem na tale vprašanja: katere etnične skupine živijo v zahodni Benečiji (ne vprašujejo direktno o obstoju Slovencev, vendar sklepamo, da je vprašalnik namenjen predvsem njim. Formulacija »... katere etnične skupine...« pomeni tudi svojevrstno nevarnost, kajti kaže na iskanje alternativne etnične populacije slovenski manjšini; mnogi jo vidijo v Furlanijah); kakšen je nivo njihove etnične osveščenosti in, kar je najbolj pomembno, kakšne oblike zaščite želijo uveljaviti: poučevanje materinega jezika v osnovni šoli, pospeševanje razvoja kulturnih združenj, ali pa želijo uveljaviti, kakor na koncu cinično sprašujejo sestavljalci »Vprašalnika«, kakšno drugačno obliko zaščite? Prav elementi tega zadnjega vprašanja potrjujejo tezo o selektivnem nivoju uveljavljanja sklopa posebnih pravic narodnosti, ki bo temeljil na teritorialnem načelu.⁶

Poskus sankcioniranja tovrstne politike v obliki nekega normativnega akta je prav gotovo predlog italijanskega vladnega dekreta z dne 15. 7. 1978, ki ga na mednarodnem planu gotovo »ne bi bilo moč imeti za *in bona fides* uresničevanje čl. 8 osimske pogodbe«, saj, »ne le da se nanaša le na Slovence na Tržaškem, temveč je tudi po obsegu pravic, ki jih predvideva, pod ravnijo pravic v Posebnem statutu.«⁷

Oblika ugotavljanja slovenske manjšine prek različnih vprašalnikov je resda nesprejemljiva, vendar so odgovori na vprašanja ponovno potrdili nespodbitno dejstvo, da obstoja Slovencev v Beneški Sloveniji ni mogoče zanikati.⁸ Verjetno je prav to vplivalo na sprožitev t. i. »akcije Ci-

⁶ Vprašalnik in odgovore občinskih uprav je mogoče dobiti v »Bollettino d'informazioni degli Sloveni in Italia«, Trst 30. novembra 1978, let. XVII, št. 21-22. (V dokumentaciji Inštituta za narodnostna vprašanja v Ljubljani).

⁷ Ernest Petrič: ibidem, stran 1061; sam dekret pa je mogoče dobiti v »Bollettino d'informazioni degli Sloveni in Italia«, leto XVII, št. 15, z dne 15. septembra 1978.

⁸ Obstoj Slovencev v Beneški Sloveniji je priznala tudi uradna italijanska katoliška cerkev, ko je 9. januarja 1977 škof Battisti na nekem zborovanju v Čedadu prosil Slovence odpuščanja

ceri«, katere glavni namen je zbrati dovolj podpisov za izvedbo »ljudskega referenduma« o problemu »slovenske etnične skupnosti v zahodni Benečiji«. Moto organizacijskega komiteja, katerega voditelj je Luigi Ciceri, je prepričanje, da želijo ekonomski, kulturni in socialni preporod v Beneških dolinah le posamezniki, kar je izkrivljanje zgodovinske, socialne in kulturne resnice v Nadiški dolini ter Reziji.

Neposredni nosilec te akcije je Furlansko filološko društvo, čeprav so mnogi prepričani, da sedijo sive eminence tega grobega zanikanja obstoja Slovencev v Benečiji v samem italijanskem političnem vrhu. Kakorkoli že, organizacijskemu komiteju je uspelo, da je predvsem s pomočjo strahovanja in psihične torture zbral kakšnih 3500 podpisov, ob zadržanosti (beri tihi podpori) nosilcev političnega odločanja v Italiji. Mogoče je to početje Furlanskega filološkega društva še najbolj opisal eden izmed članov tega društva, Adriano Ceselsia (eden izmed redkih demokratov v tem društvu), ko na ironičen način ugotavlja: »Mi ne moremo na enak način obravnavati Slovencev v Kanalski dolini (prej govori o položaju Italijanov v Jugoslaviji, op. p.), kajti oni niso Slovenci, ampak italijanski praslovani (Paleoslavi italianissimi).

Italijanski praslovani?! Torej so Nemci na Južnem Tirolskem italijanski pragermani in Italijani v Ticinu švicarski praitalijani? Zakaj ne gre Ciceri zbirati podpise na južno Tirolsko pa bo videl, kaj ga bo doletelo?

Kakšna vprašanja! Italijani so Italijani in Nemci so Nemci! Slovenci pa morajo prehoditi še dobršen del poti, preden bodo dosegli našo raven civilizacije. Nočem, da bi se Slovenci s tem, ko bi pričeli poučevati njihov jezik v šolah, vrnili v barbarstvo, po vseh naporih, ki smo jih naredili v smeri njihove italianizacije, od časa Duceja pa do danes.«⁹

VIII

Preden nakažemo še nekaj dilem, ki po našem mnenju tudi sodijo v okvir naše razprave, bi veljalo v nekaterih osnovnih črtah opisati primer Južne Tirolske, ki je prav gotovo »šolski primer« potrjevanja osnovne misli naše razprave.

Izvrsten primer dialektične povezave med kapitalom in nacionalno problematiko je na drugi strani uresničevanje sporazuma o vsestranski zaščiti »nemško govorečih prebivalcev pokrajine Bolzano«, ki sta ga v Parizu 5. septembra podpisali vladi Italije in Avstrije. Sporazum je namreč Italija izpolnila v tolikšni meri, da italijansko govoreči prebivalci na Tirolskem »razmišljajo« o zaščiti pred »nemško agresivnostjo«. Mimorede, primerjava določil »Posebnega statuta« in določil »Sporazuma

zaradi »majhnega razumevanja cerkve za pravice Slovencev v preteklosti« ter se zavzel za ponovno uvajanje slovenščine v cerkev.

⁹ Povzeto po: »Eloquente intervento di un socio all'assemblea della Società filologica friulana«, Bollettino d'informazioni degli Sloveni in Italia, Trst 15. maja 1979, let. XVIII, št. 9.

Gruber-De Gasperi« nam odkrije, da sta na področju mednarodnega prava obe manjšini »enako dobro zavarovani«. ¹⁹

Vzrok tej celostni uresničitvi je ekonomska moč nemško govorečih prebivalcev na Južnem Tirolskem, ki jo dosegajo predvsem v okviru specializiranega kmetijstva, usmerjenega v izvoz na tržišča zahodnih držav. Obsežna finančna sredstva pa pridobivajo tudi s turizmom. Pretežni del tega kapitala se seveda steče v italijansko državno blagajno prek dobro zastavljene fiskalne politike. Pa tudi stroškov, ki izvirajo iz uresničevanja »manjšinske nadgradnje«, ni nobenih, saj se manjšina praktično vzdržuje sama.

IX

Zdaj pa nazaj k prvotni misli te razprave. Le-ta naj dobi zaokroženo celoto z opisom še nekaterih dilem, ki prav tako, v večji ali manjši meri, vplivajo na proces uresničevanja pravic slovenske manjšine v Italiji.

Izhodiščni okvir je prostor, na katerem slovenska manjšina prebiva in katerega mnogokrat opredeljujejo kot »demarkacijski prostor« med dvema družbeno-ekonomskima in političnima sistemoma (pojem »sistem« gre razumeti nekoliko širše, poenostavljeno rečeno, kot razdelitev Evrope na dva tabora). Da neko »demarkacijsko ozemlje« res obstoji, je mogoče sklepati tudi iz tega, da na tem področju izvajajo določila zakona o »vojaških služnostih«, ki v veliki meri omejujejo resnično avtonomni razvoj tega področja. (Zakon na primer določa precejšen obseg zemljišč, katerih usoda je v izključni pristojnosti vojaških oblasti). Kakšna zveza obstoji med tem vprašanjem in težnjo po globalni zaščiti slovenske manjšine v Italiji?

Vemo, da bi moral biti temeljni kamen globalne zaščite adekvatna ekonomska moč Slovencev v Italiji. Odsotnost ekonomske podlage namreč kaj hitro zreducira zaščito na nivo nekakšne »kulturne avtonomije«, folklornega manifestiranja specifičnosti pripadnikov manjšine. Na tem mestu ne bi govorili o vsebini ustrezne ekonomske zaščite, saj le-ta odpira mnoga vprašanja, ki presegajo okvir naše razprave, ampak zgolj predpostavljamo, da se ekonomska baza gradi in z njo ustrezna avtonomna »manjšinska nadstavba«. Tako vsestransko razvita manjšina pa je v zavesti velike večine tistih, ki se profesionalno ukvarjajo z obrambo zahodnega sveta, prej oblika »petokolonaštva« kot pa most sodelovanja med narodi, organiziranih v okviru različnih družbeno-ekonomskih ureditev.

Na koncu bi veljalo zapisati še nekaj. Globalni zaščiti, ki bi temeljila na ustreznih ekonomskih podlagi, nasprotuje tudi tisti sloj pripadnikov večinskega naroda, ki na tem narodnostno mešanem ozemlju drži v svojih rokah vse niti kapitalističnega oplajanja kapitala; masa tega nasprotovanja, ki se navadno manifestira v obliki številnih šovinističnih izbruhov,

¹⁹ Ta sporazum je mogoče dobiti v delu: *L'Accordo De Gasperi-Gruber sull'Alto Adige, Presidenza del Consiglio dei Ministri, Ufficio Regioni, Roma 1958.*

pa so v največji meri tisti predstavniki večinskega naroda, ki imajo v vertikalni razvrstitvi italijanske družbe dokaj nizke položaje. Odpor prvih izvira iz strahu pred izgubo precejšnega deleža dobička, saj si ekonomskega razvoja manjšine ne znajo razlagati drugače kot z ustreznim »povečanjem« kapitalističnih odnosov in s tem konkurentov; za druge pa pomeni globalna zaščita Slovencev strah pred padcem na samo dno družbene lestvice, kar se za predstavnike večinskega naroda vsekakor ne »spodobi«. Ta sklop hotenj, želja in interesov pa se dá kaj hitro zamegliti pod fasado številnih demagoških fraz, ki dobivajo dokončno obliko v dokaj pogostih protislovenskih izpadih.

Transnacionalna podjetja in neenakomerni tehnološki razvoj v svetu

Pomen tehnološkega monopola

Se do nedavnega je tehnološki monopol v celoti pripadal ameriškemu kapitalizmu. Čeprav je absolutna moč tega monopola danes že nekoliko omajana, bo njegova prevlada ostala bistveno nedotaknjena vse dotlej, dokler bo sposoben stalno ustvarjati nove vrste proizvodov in proizvodnih postopkov v izvorni obliki. Na videz presenetljivega položaja, da so Združene države kljub relativno najvišjim mezdnam najbolj konkurenčne na svetovnem trgu, ne pojasnjuje samo večja storilnost dela, temveč njihova sposobnost razvijati stalni tok novih proizvodov. Danes je tehnološki razvoj ena glavnih komponent rasti in gospodarskega razvoja sploh. Zanimiva je ugotovitev, »da je napredek v znanstvenih dosežkih, ki se je neposredno konkretiziral v industrijskih inovacijah, ustvarjal približno 40 % dohodka zaposlenega prebivalca Združenih držav v obdobju od 1929 do 1957¹.« Odtlej je ta delež verjetno še hitreje naraščal². Razlike v tehnološkem razvoju, ki obstajajo med različnimi deli sveta, ustvarjajo temeljno spodbudo in odločilno pojasnjujejo bistvene zakonitosti gibanja mednarodne menjave in tokov kapitala. Hkrati pa so te razlike dodaten vir, ki krepijo nasprotja in poglobljajo protislovja, ki se zrcalijo v neenakopravnih in krivičnih odnosih mednarodne delitve dela.

¹ E. Denison: *The Sources of Economic Growth in the United States*, Committee for Economic Development, New York 1962, str. 236.

² Izredno hitro povečevanje fizičnega obsega proizvodnje, ki je bilo v zadnjih sto letih — glede na Evropo in ostali svet — značilno za Združene države, je predvsem rezultat izredno hitrega razvijanja njihove produktivnosti dela. Zato so zanje obstajale mnogo širše možnosti za koncentracijo produkcijskih sredstev in centralizacijo kapitala. V več generacijah nakopičeni tehnološki potencial in pospešeni razvoj tehnoloških inovacij je pomenil vse večjo rast produktivnosti dela v Združenih državah. Kot pravi Edvard Kardelj, so bile zato ZDA sposobnejše razvijati raziskovalno dejavnost in celotni sistem izobraževanja in ju tesno povezati s prakso. To pa je spet vzratno vplivalo na pospeševanje tehničnega napredka in boja za večjo produktivnost dela (E. Kardelj, »Istorijski procesi udruživanja rada i povezivanje nauke i obrazovanja sa društvenim radome, Socijalizam, št. 6, junij 1969, str. 767).

Transnacionalne družbe, ki so se razvile in so trdno zasidrane v tehnološko najbolj prodornih panogah, so spoznale, da sta stalno obvladovanje novih tehnoloških postopkov, predvsem pa stalni tok novih vrst proizvodov, ki jih ustvarjajo — ob hkratni institucionalni monopolni moči³, ki izhaja iz takšnega položaja — predvsem istovetna tistemu, kar same imenujejo stabilnost, nemoteno rast, ekspanzijo in stalno povečevanje profitov.

Zato ni naključje, da so področja njihovega delovanja in širjenja avtomobilska, elektronska, farmacevtska in naftna industrija itn., se pravi tista področja moderne proizvodnje, ki v današnjem svetu prinašajo napredek, vsaj v tehnološki revoluciji in njenem širjenju. Zato transnacionalne družbe oznanjajo sebe kot nosilce napredka in ekonomske smotrnosti sploh. Vendar pa so izraziti primeri monopola in monopolnega boja najbolj vidni prav v panogah, v katerih prevladujejo te korporacije. Ob takšnem paradoksu postane nevzdržna tudi teza, da sta monopol ali nepopolna konkurenca najnaprednejši obliki tržne organiziranosti, češ da svoje monopolne profite namenjata predvsem tehničnemu napredku. Posebej še, ker se tako ustvarjeni tehnični napredek usmerja predvsem v proizvodnjo avtomobilov in goriva, kozmetike, v hiperprodukcijo farmacevtskih proizvodov, konzervirane hrane in podobno. In če je takšna proizvodnja vodilnih korporacij racionalna in skladna z družbenimi potrebami tistih dežel, kjer so te korporacije tako ali drugače navzoče, potem se zastavlja vprašanje, zakaj relativno najbolj primanjkuje prav tistih dobrin, ki so izjemnega družbenega pomena: stanovanjskih površin, učinkovite zdravniške oskrbe, javnega transporta itn.⁴ Očitna je protislovnost v ciljnih razporejanja in smotrne uporabe redkih proizvodnih virov, ki se po logiki maksimizacije profita v svetovnem okviru — kar je osnovni *raison d'être* transnacionalnih družb⁵ — bolj ravna v skladu z notranjimi zakonitostmi njihove rasti in ekspanzije kot pa smotrnega in učinkovitega zadovoljevanja obćih družbenih potreb.

Življenjski cikel proizvodov in vloga ameriških korporacij

Odveč je razmišljati o tem, ali je sposobnost teh korporacij, da ustvarjajo inovacije, vzrok za njihov predor v svetovni prostor, ali je njihova mednarodna usmeritev tista, ki neprestano ustvarja potrebo po pospeše-

³ Ameriška kontrola nad tehnologijo je postala glavna oblika za stalno ohranjanje in reproduciranje ekonomske dominacije nad ostalim svetom, kar ustvarja institucionalni monopol. Načini in oblike prenosa tehnologije iz razvitega sveta v dežele v razvoju imajo eno najpomembnejših vlog pri ohranjanju sistema ekonomske odvisnosti v svetu.

⁴ Podobno vprašanje si zastavlja John Kenneth Galbraith: *Economics and the Public Purpose*, Houghton Mifflin Company, Boston 1973, str. 198.

⁵ Nekdanji profesor McFadzean, ki je postal predsednik družbe Royal Dutch Shell, je v eni svojih razprav odkrito priznal, da če bi kdorkoli od vodilnih managerjev v korporaciji pripravil svoj letni plan, v katerem ne bi predvidel maksimalnega profita — čeprav vendarle dovolj velikega, da bi zadovoljil delničarje in zagotovil sredstva za ekspanzijo — bi izgubil službo — McFadzean, F.: *Galbraith and the Planners*, University of Strath, Clyde 1968, str. 222.

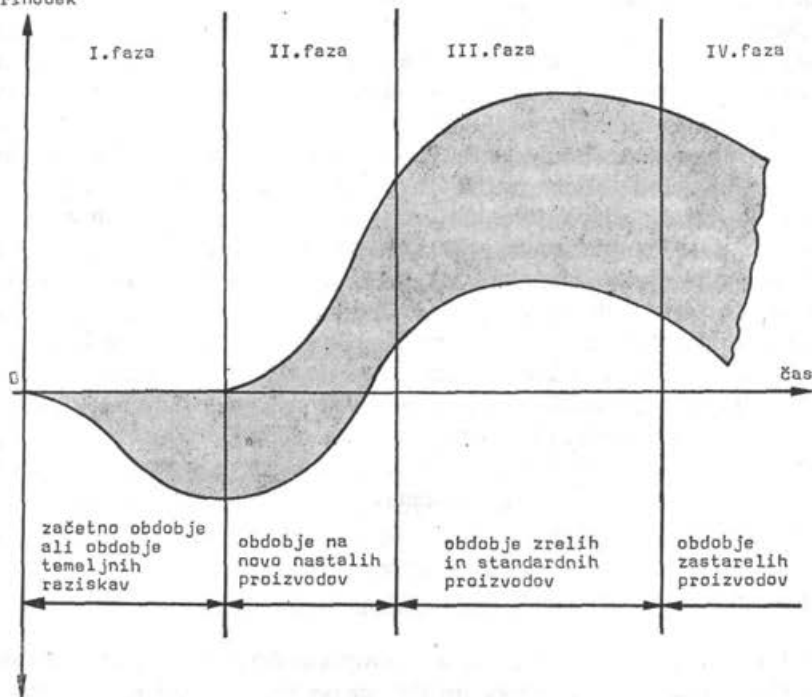
vanju inovacijskih procesov. Danes očitno obstaja tesna povezanost med proizvodnjo uporabnih inovacij in mednarodno usmeritvijo transnacionalnih družb, ne glede na to, kaj je vzrok in kaj posledica. Gledano razvojno si ameriška industrija najprej ustvarja trdno podlago na domačih tleh glede razporeditve temeljnih raziskav, začetne proizvodnje in izbire prvotnega trga⁶. Način in praksa, da transnacionalne družbe — predvsem ameriške — opravljajo raziskave in razvijajo nove proizvode na domačih tleh, zavira širše možnosti posredovanja in prenosa tehnologije v tujino, predvsem v dežele v razvoju, posebno v odločilni, začetni fazi njihovega snovanja, nastajanja in proizvajanja. Tako se v večini primerov tudi nova proizvodnja prične na domačem, ameriškem trgu, preden se usmeri k izvozu ali pa se v obliki direktnih naložb⁷ prenese v tujino. Ker v začetnem proizvodnem obdobju ni konkurence in so navadno redkejši tudi sorodni ali nadomestni proizvodi, nastaja monopolni tehnološki položaj, ki se po logiki življenjskega cikla proizvodov stalno obnavlja. Obdobje na novo nastalih proizvodov, ki se prične v deželi inovacije, pomeni izkoriščanje prednosti na podlagi patentnih pravic, specializiranih znanj in takšnega izjemnega proizvodnega položaja, ki je odločilen za monopolno tržno strukturo. Vse večji dohodek na prebivalca in relativno draga delovna sila spodbujata vedno nove industrijske inovacije in z njimi proizvodnjo vse večjih količin blaga. Za začetno obdobje razvijanja novih proizvodov so največkrat značilni občutno visoki proizvodni stroški, proizvodna funkcija pa kaže razmeroma zelo visoko stopnjo angažiranosti živega dela, predvsem visokokvalificiranega in znanstvenega kadra. Velike naložbe v nadaljnje raziskave, izboljšave in izpopolnjevanje postopkov, kar zahteva obdobje po novih izumih, so nujne zaradi prilagajanja teh izumov poznejši velikoserijski proizvodnji in praktičnim potrebam trga. Te naložbe se predvsem financirajo s proizvodnjo v poznejših standardnih in odmirajočih fazah z vračanjem profitov iz dežel, kjer takšna proizvodnja obstaja (glej: diagram na str. 1521).

Lokacija proizvodnje zrelih produktov

Ko nova tehnologija postane sestavni del proizvodnega procesa, ki se je uspešno ustalil, s čimer so začetni inovacijski problemi mimo, in ko se trg povsem izoblikuje ter njegov obseg in velikost začneta naraščati —

⁶ V strogo tehnološkem smislu predvsem zato, ker najsodobnejši proizvodni procesi v svojem nastajanju zahtevajo visoko tehnološkotehnično opremljenost in kar najbolj strokovno usposobljen kader.

⁷ Z inozemskimi direktnimi naložbami, se pravi z mednarodnim transferom paketa, ki ga sestavljajo tehnologija, upravljalско znanje, finančna sredstva itn., si matično podjetje zagotavlja *odločilni nadzor* nad poslovanjem inozemske podružnice in nad realizacijo načrtovanega profita v njej. Za te naložbe ne veljajo zakonitosti posojilnega kapitala in gibanje obrestne mere, ker so neposredno in v celoti vezane na poslovni rezultat. Kot pravi Milan Vojnović, so lahko finančna sredstva v okviru tega paketa relativno najmanj pomemben element, ker se lahko zagotavljajo iz lokalnih virov države gostiteljice (Milan Vojnović, *Transnacionalne korporacije*, Beograd 1977, str. 28). Zato direktne naložbe prinašajo matičnemu podjetju razne vrste dohodkov,

navadno ob visoki dohodkovni elastičnosti⁸ — korporacija začne z množično proizvodnjo zrelih produktov. Sploh je v tem obdobju življenjskega cikla proizvodov značilna ekonomija velikega obsega.⁹ Obstoječi monopol se že v tem obdobju prične prizadevati za zniževanje proizvodnih stroškov, kajti novi, predvsem domači konkurenti poskušajo prevzemati doslej skrbno varovano in zaščiteno tehnologijo. Monopolni profiti prvotnih proizvajalcev pričenjajo kopneti, kajti pojavljajo se konkurenti, ki organizirajo lastno proizvodnjo na podlagi širjenja znanja, posnemanja proizvodnih postopkov ali pa samostojnega razvijanja vzporednih inovacij.

Ker nekatere korporacije tedaj že popolnoma obvladujejo proizvodne postopke, ki ne zahtevajo več dodatnega specializiranega znanja in ki so doma pogosto že prešle obdobje množične proizvodnje, pričenjajo usmer-

ne samo v obliki dividend, obresti in vračila glavnice, ampak tudi kot licenčna plačila, plačila za tehnično pomoč, honorarji, tantieme itn. Njihova družbenoekonomska vsebina pa jih označuje kot najbolj razvit način odtujevanja presežnega dela v svetovnem okviru in njegovo spreminjanje v transnacionalni monopolistični kapital.

⁸ Dohodkovna elastičnost kaže relativno spremembo v količini povpraševanja po nekem proizvodu glede na spremembo v dohodku. Če je, npr., dohodkovna elastičnost visoka, potem količina povpraševanja po tem proizvodu močno reagira na spremembo v dohodku.

⁹ Ekonomija velikega obsega je predvsem ekonomija množične proizvodnje. Ta omogoča vrsto ugodnih ekonomskih učinkov: specializacijo in podrobnejše izdelano, zato pa tudi boljše delitev dela. Prav tako tehnološke metode, ki so morda pri nizki proizvodni ravni še neuporabne, postanejo pri velikem obsegu proizvodnje upravičene in smotrne.

jati svojo proizvodnjo v tujino. Najbolj verjetno je tudi, da je proces centralizacije kapitala na domačih tleh tedaj že v končni fazi. Pri tem ne gre samo za obrambno strategijo, da bi si z izvozno ekspanzijo obdržale pridobljene začetne prednosti na ameriškem trgu, temveč za agresivno nastopanje, ki temelji na boju za zagotovitev svetovnega trga in na prenosu pridobljenih monopolnih prednosti v mednarodne okvire. Pridobljene domače monopolne pozicije pričenjajo začetni proizvajalci izvažati v obliki direktnih naložb ali pa posredno prek blagovnega izvoza zrelih proizvodov. Pri tem transnacionalizacija kapitala in proizvodnje ni neki avtonomni pojav v mednarodnih ekonomskih odnosih — ki bi nastal neodvisno od dosedanjega kapitalističnega razvoja — marveč pojav, ki stopnjuje in zastruje protislovje med mednarodnim kapitalom in delom. Namreč, »mednarodna koncentracija kapitala se je začela razvijati v centralizacijo kapitala mednarodnih razsežnosti, pri čemer je transnacionalna družba njegova prevladujoča organizacijska oblika«. ¹⁰ Zastavlja se vprašanje, kje prenehajo klasične oblike izvoza blaga in kje se pričinja izvoz direktnih naložb, ki se kaže v ustanavljanju proizvodnih podružnic in sestrskih podjetij v tujini.

Vloga Evrope in Japonske v nadaljevanju življenjskega cikla proizvodov

Uvedba visokih zaščitnih carin v evropskih državah je kmalu po vojni na videz spodbudila ameriške družbe, da so pričele seliti proizvodnjo v Evropo in tukaj ustanavljati podružnice. V resnici pa je ameriški korporacijski kapital začel suvereno pot svoje transnacionalizacije, preden se je takrat nastajajoča evropska šesterica pričela ograjevati s carinsko in drugačno zaščito. Uvoz ameriškega blaga je bil samo delno omejen in to je bil manj pomemben razlog za predor direktnih naložb v Evropo. Ameriške korporacije so na domačih tleh že dosegle razvojno stopnjo »izvozne proizvodne zrelosti« — tako po notranji zasnovi in zgradbi kot po stopnji centralizacije kapitala in to je bila dejanska spodbuda za takšen nastop.

»Marshallov plan je v obdobju 1948—1952 zahodni Evropi prinesel 17 milijard dolarjev ameriške pomoči. V naslednjem desetletju sta evropska proizvodnja in dohodek na prebivalca močno narasla. Zanimivo je tudi, da je zahodnoevropski trg v tem času pričel prevzemati lastnosti ameriškega, predvsem glede širjenja potrošnih navad. Visoke mezde — čeprav še vedno nižje od ameriških — so povzročile, da je zahodna Evropa postala sprejemljivejša za naložbe v kapitalno intenzivne panoge, ki so relativno zmanjševale zaposlovanje fizične delovne sile«. ¹¹

V zahodno Evropo, gospodarsko močno oslabilo in izčrpano, je začela pritekati obilna ameriška pomoč. Ta pomoč je kmalu nato spodbudila dotok ameriških direktnih naložb, še posebno zato, ker se ZDA, pre-

¹⁰ Ernest Mandel: *Late Capitalism*, Verso Edition, 1978, str. 316.

¹¹ Raymond Vernon: *Sovereignty at Bay: The Multinational Spread of U. S. Enterprise*, Longman, London 1971, str. 87.

obremenjene s hiperprodukcijo blaga, niso hotele ponovno izpostavljati podobnim možnostim gospodarske krize kot v letu 1929. Povsem verjetno je, da so ZDA z Marshallovim planom namenoma spodbudile hitro obnovo posameznih gospodarstev v zahodni Evropi, ker so računale, da bo edino takšna Evropa sprejemljiva za ameriške direktne naložbe. Nepomembno je vprašanje, ali so ZDA nudile zahodni Evropi pomoč na temelju pritiskov svojih poslovnih krogov in zavestne odločitve vlade zaradi dolgoročnih ugodnosti, ne samo glede širjenja svojega blagovnega izvoza, ampak predvsem izvoza produktivnega kapitala, ali pa so jih na to prisilile objektivne razmere, ki so zahtevale nadaljevanje približno enakega proizvodnega in razvojnega utripa.

Vsebinsko je težko postaviti mejo ločnico med tem, kje so prenehale klasične oblike izvoza blaga in portfolio naložb,¹² kje pa se je pričel izvoz produktivnega kapitala. Motiv za razmah procesov transnacionalizacije kapitala pa je vendarle enak kot pri klasičnem izvozu kapitala, tj., izvoz vrednosti zaradi proizvodnje presežne vrednosti v tujini. In ne samo to — direktne naložbe objektivno zagotavljajo obnavljanje institucionalnega monopola, kajti za marsikatero deželo (v razvoj) je mnogo lažje, da prepove uvoz potrošnega blaga, kot pa da zmanjša ali celo odpravi uvoz surovin in sestavnih delov, ki so nujni za »domačo« proizvodnjo (tj. tisto v podružnici tuje korporacije) trajnih potrošnih dobrin (npr. transportnih sredstev), ker bi to pripeljalo do nezaposlenosti ali celo ustavilo proizvodni proces. Predvsem si je ameriški kapital v obliki izvoza direktnih naložb zagotovil dodatne ugodne učinke z uporabo zunanjetrgovinskih tokov v deželi, kjer obstoje ameriške podružnice — kar je ustvarjalo navidezno sliko o večjem izvozu te dežele oziroma o njeni uspešnejši zunanjetrgovinski menjavi sploh. »Tako je npr. izvozni delež ameriških podružnic v Veliki Britaniji leta 1958 v celotnem izvozu te države znašal skoraj 10 0/0.«¹³ Toda to je samo nekaj primerov prednosti izvoza direktnih naložb. Po drugi strani je razlog za naraščanje obsega direktnih naložb in sorazmernega zmanjševanja drugih oblik izvoza blaga in kapitala ne samo pešanje domačega monopolnega položaja — zaradi česar korporacija ni mogla več računati na tehnološko rento v okvirih prvotnega razvoja proizvodnje — temveč tudi potreba po zmanjševanju proizvodnih stroškov. Prenašanje proizvodnje v tujino je zahtevalo navadno normalne stroške kapitala, pri čemer je bila znatno cenejša delovna sila izredno pomemben vidik zniževanja proizvodnih stroškov; nizke mezde v tujini so bile tako izredna spodbuda za izvoz ameriških direktnih naložb.

Postavlja se tudi vprašanje, zakaj se je prodor ameriških direktnih naložb usmeril v največji meri prav v Evropo? Verjetno so se prvotni proiz-

¹² Portfolio investicije se pretežno pojavljajo v obliki vrednostnih papirjev, kot prost nakup delnic oziroma obveznic ali pa kot kratkoročne finančne operacije; zato je zanje značilna logika gibanja obrestne mere, ne pa pridobivanje kontrolnega paketa.

¹³ Harry Magdoff: *The Economic Aspects of Imperialism: The Revival of American Socialism*, Oxford University Press, 1971, str. 109.

vajalci odločili, da svoje proizvodne zmogljivosti ustanovljajo tam, kamor so se dotlej pretežno usmerjali njihovi izvozni blagovni tokovi. Značilno je, da so se v zadnjih dvajsetih letih ameriške direktne naložbe najprej in v največji meri pojavljale v najrazvitejših državah zahodnega sveta, se pravi tam, kjer stopnja in raven gospodarskega razvoja vsaj približno sledita matični deželi. Podobnost proizvodnotehnične strukture v najrazvitejših deželah, velika prilagodljivost te strukture inovacijam ter izredna absorpcijska moč njihovih trgov so pglavitni razlogi za to, da tok direktnih naložb med temi deželami ne samo prevladuje, ampak tudi vse hitreje narašča.

Ameriški izvoz blaga in direktnih naložb je navadno temeljil na razvitejši tehnologiji. Ko se je pričela razvijati domača množična proizvodnja in ko je ekonomija velikega obsega postala prevladujoča, so ameriške korporacije pričele razvijati proizvodnjo zrelih oziroma standardnih produktov v svojih evropskih podružnicah, ki so jih ali na novo ustanovljale ali pa tudi prevzemale s pripojitvijo nekaterih evropskih proizvajalcev. »Doslej se je pogosto dogajalo, da so si evropski proizvajalci občutno prizadevali glede raziskovalne dejavnosti, vendar pa so njihove koristi od tega s pripojitvijo skoraj vedno in v celoti odšle v ZDA.«¹⁴ Zlasti so takšne pripojitve prizadele tista evropska podjetja, ki so intenzivno razvijala lastne raziskovalne programe, ki pa še niso imela izkoriščenih inovacij. S tem da evropski proizvajalec ni mogel ekonomsko izkoristi svojih vlaganj v raziskave in razvoj, ni nastala zanj samo neposredna škoda, ampak so takšne pripojitve k ameriški matici omejevale ali celo preprečevale vsakršna nadaljnja raziskovalna prizadevanja v evropski podružnici, ki so se v celoti prenašala tja, kjer je družba imela svoj sedež, se pravi v ZDA. Hkrati pa je sedež ameriške družbe doma ponovno razvijal in uvažal novo izpopolnjeno vrsto proizvodov in proizvodnih postopkov, vendar jih je največkrat šele kot zrele ali celo standardne vnašal v proizvodni proces v svojih evropskih podružnicah.

Na drugi strani mnoge evropske transnacionalne družbe uporabljajo svoje podružnice v ZDA, da v začetnih obdobjih življenjskega cikla svojih proizvodov preskušajo upravičenost in smotrnost njihove poznejše proizvodnje drugod. Na podlagi tehnoloških dosežkov in spoznanj ter podrobno izdelanega načina nastopanja na ameriškem trgu poskušajo preverjati učinkovitost proizvodnje posameznih vrst proizvodov, ki jo nameravajo pozneje prenašati v domači, se pravi evropski prostor, še kasneje pa v dežele v razvoju. Kaže, da je ameriški trg tisti dejavnik in hkrati razsodnik, ki sprejema ali zavrača proizvodnjo, ki naj bi pozneje zalagala posamezne trge v tujini, in ki s tem usmerja svetovni razvojni in proizvodni utrip. Pri tem dajejo evropske, pa tudi japonske družbe svojim podružnicam v ZDA vse več svobode glede tehnoloških raziskav in razvojne dejavnosti, kot to sicer dovoljujeta njihova notranja organizacija in struk-

¹⁴ John Dunning: *Studies in International Investment*, George Allen and Unwin, London 1970, str. 325.

tura. Kot kaže večina primerov, so evropske družbe samo na ameriških tleh sposobne reproducirati svojo začetno izjemno prednost glede tehnologije. Ko je, npr., »pred nekaj leti ameriška podružnica francoske korporacije StGobain spoznala, da ji njen skoraj povsem pionirski proizvodni proces ne zadostuje za uspešno tekmovanje z domačim Pilkintonom, ki je medtem tehnološko posodobil lastno proizvodnjo, se je v trenutku znašla pred zanjo izredno visokimi ameriški mezdami, ki so usodno vplivale na proizvodne stroške. Ker so se StGobain in še nekatere evropske družbe obotavljale, da bi svojim ameriškim podružnicam dovolile lastno raziskovalno dejavnost, so se kaj kmalu morale umakniti z ameriškega trga.«¹⁵ Toda večina evropskih družb, ki ima ameriške podružnice, razvija od 1971. leta raznovrstno raziskovalno dejavnost, čeprav tako v marsičem pogloblja neke vrste razcep v svoji notranji organizacijski strukturi.

Toka svetovne proizvodnje od centra k obrobju ne usmerjajo torej samo tehnologija in najnovejši tehnološki in tehnični dosežki, ki jih ustvarjajo ameriške družbe, ampak tudi notranji ustroj ameriškega trga določa obrobju način proizvodnje, pa tudi vrsto porabe. Za to obstajajo številni primeri in obilo podatkov. »Tako je nizozemsko — britanska transnacionalna družba Unilever prek svoje podružnice v ZDA proučevala ameriški trg in najprej na njem preverjala svoje raziskovalne dosežke v kemični industriji. Ko sta bila začetno inovativno in zrelo obdobje končana, je pričela širiti proizvodnjo prek svojih drugih podružnic po svetu.«¹⁶ Podobno so začele svojo proizvodnjo tudi japonske transnacionalne družbe, ki so ugotovile, da je glede sprejemanja nove tehnologije njihov domači trg preslabo razvit in da zaostaja za ameriškim vsaj za nekaj let. Zato so pri mnogih proizvodih pričele inovativno obdobje usklajevati s potrebami ameriškega trga, hkrati pa nanj usmerjati tudi svojo začetno proizvodnjo, pri čemer so si zgradile dovolj zmogljivosti za kasnejše zadovoljevanje potreb domačega, to je japonskega trga.¹⁷

Mnoge zahodnoevropske družbe razpolagajo sicer z obilico tehničnega znanja in so tudi sicer sposobne ustvarjati vedno nove vrste proizvodnih postopkov. Toda dvomljiva je teza,¹⁸ da imajo te družbe — pri razvijanju inovativnega obdobja življenjskega cikla proizvodov — primerjalne prednosti zaradi svojih razpoložljivih raziskovalnih virov in znanja. Če lahko namreč s svojimi obširnimi razvojnimi in raziskovalnimi programi uspešno ustvarjajo stalen tok izumov in znanstvenih dosežkov, še ne pomeni, da lahko z njimi že razvijajo inovativne procese, kaj šele proizvodnjo na podlagi ekonomije velikega obsega, s katero bi resneje ogrozile močno koncentracijo in centralizacijo kapitala, ki izhajata iz tehnološke

¹⁵ Lawrence Franko: *The European Multinationals: A Renewed Challenge to American and British Big Business*, Harper and Row Publishers, 1976, str. 131—132.

¹⁶ *Ibid.*, str. 113.

¹⁷ Povzeto po Yoshi Tsurumi: *The Japanese are Coming: A Multinational Interaction of Firms and Politics*, Ballinger Publishing Co., Cambridge, Mass, 1976, str. 31—32.

¹⁸ Postavlja jo Seev Hirsch v *Location of Industry and International Competitiveness*, Clarendon Press, Oxford 1967, str. 121—122.

in tržne nadvlade njihovih ameriških tekmecev in ki se kažeta v orjaški mednarodni razsežnosti sploh.

Evropske transnacionalne družbe so doslej poskušale svoj predor usmeriti predvsem v tehnološko izpopolnjevanje proizvodnih postopkov za že znane vrste proizvodov v njihovi zreli dobi. Spričo redkih in zatorej dragih surovinskih virov poskušajo evropske družbe najti takšne proizvodne postopke ali izpopolniti obstoječe, ki bodo zmanjševali porabo surovin in materiala. Ker so se mnogo manj usmerile v inovacijske tokove, ki ustvarjajo povsem nove vrste sredstev za proizvodnjo potrošnega blaga, so si poskušale predvsem s smotno povezavo zaposlovanja delovne sile in produkcijskih dejavnikov ustvariti takšno proizvodno funkcijo, ki bi jo lahko uspešno prenašale prek svojih podružnic v tujino, predvsem v dežele v razvoju. Toda pri tem si niso uspele na domačih tleh zagotoviti monopolnega položaja, ki bi temeljil na tehnoloških prednostih povsem novih proizvodov in ki bi se v monopolnem boju za svetovni trg uspešno prenašal v tujino. Z drugimi besedami, centralizacija zahodnoevropskega kapitala se še ni pričela obsežneje prenašati v širši svetovni prostor. Zato so evropske korporacije ostale pretežno usmerjene na širjenje v okviru zahodnoevropskih meja in razmeroma mnogo manj na ustanavljanje svojih podružnic v drugih delih sveta. »Kjer pa se je tak njihov predor vendarle začel, je bil veliko bolj posledica želje, zagotoviti si tuji trg prek svojih podružnic, ki bi iz raznih razlogov (npr. geografske oddaljenosti, op. p.) nadomeščale blagovni izvoz.«¹⁸ Pri tem so zahodnoevropske družbe z redkimi izjemami manj agresivne kot japonske in zlasti ameriške, ki vse bolj širijo in utrjujejo svoj monopolni položaj s t. i. izvoznimi enklavami. Naslednji primer očitno kaže na takšno razmerje sil in moči.

»Leta 1957 je britansko podjetje Plessey izumilo integrirana vezja, ki so prinesla bistveni preobrat na področju elektronike. Uporaba integriranih vezij je zmanjševala zaposlovanje delovne sile v elektronski industriji, ker je nadomeščala tranzistorje, ki so se prej sestavljali ročno. Kot že pogosto v podobnih primerih pa so bile ameriške korporacije tiste, ki so prve pričele z uporabno proizvodnjo integriranih vezij. Ameriška transnacionalna družba Fairchild je prva pričela z njihovo množično proizvodnjo za domači trg. Leta 1963 je vrednost proizvodnje teh elektronskih delcev znašala 100 milijonov dolarjev, leta 1966 pa je že dosegla 490 milijonov. Družbi Fairchild in Texas Instruments sta jih leta 1964 pričeli izvažati v Evropo. Vendar je bil proces razvijanja njihovega proizvodnega cikla tako nagel, da sta jih že leta 1965 pričeli proizvajati v svojih evropskih podružnicah dve transnacionalni družbi — Texas Instruments in Philips. Do leta 1969 je bilo v Evropi že petnajst proizvajalcev, ki so imeli večinoma ameriške licence. Približno v istem času so se tudi patenti pričeli iztekati, tako da je temeljna tehnologija postala dostopna mnogim proiz-

¹⁸ Michalet, C. A. v Dalapiere, M.: *La multinationalisation des entreprises françaises*, Gauthie-Villars, Paris 1973, str. 28.

vajalcem. Zato je družba Fairchild zniževala proizvodne stroške s selitvijo standardne, delovno intenzivne faze svoje proizvodnje v izvozne enklave — Hong Kong, Tajvan in Mehiko.«²⁰ Tako si je svoj prvotni tehnološki monopol ne le ohranila, marveč mu je dala institucionalno veljavo, s tem, da ga je poslej uspešno reproducirala v vse širšem zemljepisnem okolju.

Strategom zahodnoevropskih transnacionalnih družb postaja očitno, da je njihova alternativa v specializaciji skrbno izbranih področij raziskovalne dejavnosti in še posebej v zagotavljanju stalnega toka industrijskih inovacij, kjer bi lahko ohranile primerjalne prednosti glede na ameriške. To pomeni, da je zanje potreben odločen premik od uvoza in posnemanja ameriškega tehnološkega znanja in njegovega prilagojevanja evropskim posebnostim. Njihova skrb je zato v vse večji meri usmerjena v selitev iz zrelih in standardnih faz življenjskega cikla v začetno, izvirno inovacijsko fazo, če hočejo, da bodo uspešno tekmovali v boju, ki vodi k vse večji koncentraciji in centralizaciji mednarodnega kapitala in k monopolni strukturi svetovnega trga. Znanstveno-tehnični napredek je zato pogoj za pospeševanje tempa koncentracije in centralizacije proizvodnje. Vse bolj postaja očitno, da primerjalne prednosti ne temeljijo več toliko na ugodnejši primerjavi strukture relativnih stroškov posameznih proizvodov, marveč vse bolj na primerjalnih učinkih in prednostih, ki jih ustvarjajo posamezni sektorji najbolj dovršene in vrhunske tehnologije. Evropske transnacionalne družbe bodo tudi v prihodnje s svojimi znanstvenimi potenciali vsaj posredno krepile vlogo in moč svojih ameriških tekmecev, čeprav bodo še naprej težile k temu, da v okviru širjenja moči transnacionalizacije proizvodnje in kapitala v svetu postanejo vodilne, ali pa vsaj bolj enakopravne. »Obseg evropskega kapitala, ki je sposoben, da se centralizira, je objektivno manjši od ameriškega, ker je raven produktivnosti dela nižja (v Evropi, op. p.). To je eden od vzrokov za hitro in obsežno prodiranje ameriškega kapitala v Evropo, v njen, rekel bi, produkcijski vakuum. Vendar hkrati s tem ameriški kapital postaja vse bolj vpliven dejavnik centralizacije kapitala v Evropi s težnjo, da v tej centralizaciji postane vodilna sila.«²¹

Ameriške korporacije bržčas ne bodo privolile v to, da bi manj narščale in se širile, ampak bodo nadaljevale z dosedanjim tempom centralizacije kapitala in tako postajale relativno vse večje in močnejše. Zelo malo je verjetno, da bodo dopustile večji vdor evropskih prišlekov. Toda konec koncev tudi če bo predor evropskih transnacionalnih družb na ameriška tla uspel — kot je to deloma uspelo japonskim — »bodo ameriške transnacionalke vse močnejše razširjale konkurenco zunaj ZDA in tako izvajale nasprotni napad na svoje evropske tekmece s pospešenim

²⁰ Primer je povzet po Lawrence Franko: *The European Multinationals: A Renewed Challenge to American and British Big Business*, Harper and Row Publishers, 1976, str. 131—132.

²¹ Edvard Kardelj: *Istorijski procesi udruživanja rada i povezivanje nauke i obrazovanja sa društvenim radom*, Socijalizam, št. 6, junij 1969, str. 767.

in še bolj intenzivnim usmerjanjem direktnih naložb na evropsko celino.«²² Že zdaj se monopolni boj prenaša v svetovne okvire, s čimer postaja proces transnacionalizacije vse bolj zapleten in razpreden. Monopolizacija kot bistveni del tega procesa postaja vse bolj stvarnost, tako za mnoge industrijske dežele kot tudi za dežele v razvoju. Svetovni predor transnacionalnih družb pa ne vodi k enostavnemu modelu oligopolnega ravnotežja, kot si to zamišljajo nekateri poznavalci transnacionalnih družb.²³ Kajti vsak dogovor — tih ali odkrit — je samo kratek predah in epizoda v njihovem medsebojnem boju, neizbežnem zaradi stalnih sprememb v razmerju moči. Monopolna bitka se tudi v prihodnje ne bo vodila samo na trgih razvitih dežel, ampak tudi — in vse bolj — v deželah Afrike, Azije in Latinske Amerike. Ob taki strukturi svetovne proizvodnje in trga, kjer so glavne in najbolj predorne panoge industrijske proizvodnje vse bolj v rokah svetovnih gigantov, postaja svetovni razvoj — zlasti v deželah v razvoju — funkcija strateških potreb in planov transnacionalnih družb, pri čemer današnji ekonomski neokolonializem dobiva možnost vse večjih razsežnosti.

Nekateri posebnosti in izjeme v zakonitosti življenjskega cikla proizvodov

Nekateri proizvodi, čeprav vsekakor spadajo v okvir tehnološke dovršenosti, ne morejo povsem dosledno slediti posameznim fazam življenjskega cikla. Ladjedelništvo, ki nedvomno temelji na zelo dovršenih konstrukcijskih metodah, v večini primerov ne more razvijati množične proizvodnje, ki je značilna za ekonomijo velikega obsega, spričo preveč omejenega povpraševanja. Tu gre za specifične tehnične zahteve naročnikov, zato je specializacija v tej panogi potrebna in tudi zelo razvita. To je ena izmed panog, ki se s svojimi proizvodnimi posebnostmi približujejo tehnološko starim panogam, ki so že močno izčrpale svoj inovacijski potencial ali pa ga iz objektivnih razlogov obnavljajo v pičli meri. Vendar so pri mnogih izmed njih navzoče transnacionalne družbe. To velja še posebno za naftno industrijo. Institucionalni monopol se pri teh panogah ne vzdržuje toliko s stalnim obnavljanjem tehnoloških prednosti, ampak se opira na naravno rento, kartelizacijo, vertikalno integracijo itn..

Pogosto pa posebno ameriške transnacionalne družbe ustvarjajo tudi široko paleto proizvodnih dejavnosti, da bi se izognile tehnološki stagnaciji v posameznih proizvodnih sektorjih. »Freeport Minerals se je preselila iz proizvodnje žvepla na področje pridobivanja in predelave bakra in drugih kovin, Pfitzer iz proizvodnje penicilina v proizvodnjo industrijskih kemičnih proizvodov, W. R. Grace iz plantažne proizvodnje in ladjarstva v kemijo, ITT od izdelovanja telefonskih naprav in opreme v proizvod-

²² Povzeto po Stephen Hymer in Robert Rowthorn: *Multinational Corporations and International Oligopoly: The Non-American Challenge*, The M. I. T. Press, Cambridge, Mass., 1976, str. 82.

²³ Kot, na primer, Stephan Hymer in Robert Rowthorn.

njo skoraj vsega, kar je mogoče rentabilno proizvajati.«²⁴ To kaže, da transnacionalne družbe, izmed katerih je največ ameriških, usmerjajo svoj proizvodni in organizacijski potencial ter svoje finančne vire v tiste vrste proizvodov, kjer se proces tehnološkega staranja še ni pričel. S široko pahljačo proizvodov pa si poskušajo korporacije zagotoviti predvsem stabilnost skupnega profita.

Transnacionalne družbe imajo pogosto razloge za vertikalno povezavo podružnic in sestrskih podjetij, ki se razteza od predelave surovin do proizvodnje končnih izdelkov. Vertikalna integracija je za transnacionalne družbe potrebna zlasti takrat, kadar monopolni položaj na trgu — največkrat zaradi tehnološke izčrpanosti — prične občutneje pešati. Posebno tam, kjer transnacionalna družba dalj časa proizvaja standardne proizvode — v okviru ekonomije velikega obsega — se pričinja vse bolj pogosto vertikalno povezovati, kar pomeni, da si s tem zagotavlja zaprti trg oziroma monopolen položaj pri pretežni večini proizvodnih sekvenc. Tako si tudi za vrsto tehnološko odmirajočih proizvodov ustvarja stabilnejši tržni položaj, hkrati pa za dalj časa podaljšuje pridobivanje institucionalnega monopolnega profita.

Zadnja faza življenjskega cikla proizvodov — ali faza, »namenjena« deželam v razvoju

Za dobo odmiranja, se pravi, dobo standardnih in odmirajočih vrst proizvodov, je značilno, da jo skuša institucionalni monopol na razne načine čim dlje ohranjati in podaljševati. Proizvodni postopki ali proizvodi, ki so tehnološko izčrpani in ekonomsko amortizirani, se pojavljajo kot transfer zastarele tehnologije na regionalnih, izoliranih in manj »zahtevnih« trgih v deželah v razvoju. Proizvodnja raznih vrst, zlasti potrošnega blaga, ki se je, na primer, v Združenih državah pričela pred dvajsetimi leti, se danes »uspešno« seli in organizira v Gani, na Tajskem, v Kolumbiji itn., kar zgovorno kaže ponudba zastarelih vrst blaga, ki se proizvaja v teh deželah. S tem transnacionalne družbe črpajo levji delež profitov, s katerimi oplajajo svojo akumulacijo in ki se vračajo v njihove raziskovalne dejavnosti za razvoj novih vrst proizvodov. Ameriške in nekatere druge transnacionalne družbe so si doslej uspele zagotoviti ne samo vodilno prednost v svetovni produkciji najpomembnejših tehnološko usmerjenih panog, ampak tudi vodilno vlogo v nekaterih industrijskih področjih — ki sicer v okviru podružnic v deželah v razvoju proizvajajo standardne in zlasti odmirajoče proizvode — vendar si pri tem spretno podaljšujejo njihovo življenjsko dobo na podlagi kartelizacije, vertikalne povezave, blagovnih znamk itn.

Podružnice se najbolj pogosto specializirajo za izdelavo posameznih sestavnih delov za končno proizvodnjo v drugih deželah ali pa je njihova

²⁴ Raymond Vernon: *Storm over the Multinationals; The Real Issue*, Harvard University Press, Cambridge, Mass., 1977, str. 98.

proizvodnja usmerjena k izdelavi standardnih in odmirajočih proizvodov. Takšna proizvodnja pa ima samo delen in prehodni pomen za industrializacijo dežel v razvoju, ker se pogosto odpravlja in seli skladno s strateško usmeritvijo, pač glede na nastopanje in širjenje transnacionalnih družb.

Postavlja se tudi vprašanje, ali je — dolgoročno gledano — sploh družbeno koristno in gospodarno za te dežele, da usmerjajo del ustvarjene družbene akumulacije v produkcijo standardnih in tehnološko odmrlih proizvodov — ki so v strateški usmeritvi transnacionalnih družb že odpisani — za zadovoljevanje pogosto umetno ustvarjenih potrošnih potreb in navad.

Proizvodnja mnogih starih industrij oziroma odmirajočih vrst proizvodov se v zadnjem času vse bolj seli v t. i. izvozne enklave. Za monopolni boj v tej fazi življenjskega cikla proizvodov ni več toliko pomembna tehnološka prednost, ampak predvsem zniževanje proizvodnih stroškov z uporabo poceni delovne sile. Velikanska industrijska rezervna armada in vrsta posebnih privilegijev, kot so davčne, carinske, valutne in druge olajšave, spodbujajo transnacionalne družbe, da ustanovljajo svoja sestrška podjetja in podružnice na Portugalskem in Irskem, zlasti pa v Mehiki, Hong Kongu, Singapuru, Maleziji, Tajvanu in v Južni Koreji. Industrija filmskih kamer, majhnih računalnikov, igrač, tekstila itn. se v vse večji meri ustanavlja v izvoznih enklavah, kjer so navadno mezde tako nizke, da pogosto ne zagotavljajo niti reprodukcije domače delovne sile. Tako si transnacionalne družbe z uspešno konkurenco v cenah v poznejših fazah življenjskega cikla ohranjajo monopolno moč, izvozne enklave pa jim rabijo za odskočnico, iz katere pošiljajo predvsem tiste vrste blaga, ki spričo vse večje dostopnosti v cenah vse bolj širijo meje svetovnega trga, pri čemer mu vsiljujejo vse večjo enotnost. S tem ko postajajo vse bolj splošno svetovne transnacionalne družbe, tudi rušijo nacionalno samobitnost posameznih držav, njihovo ekonomsko samostojnost in kulturno avtohtonost.

Objektivno se vse bolj skrajšuje celotna doba življenjskega cikla za številne vrste proizvodov, ki so tehnološko sicer zelo zahtevni in tehnično zelo izpopolnjeni — ker se čas med inovacijo in standardizacijo vse bolj zmanjšuje. Transnacionalne družbe zato pričenjajo opuščati do nedavnega dosledno uporabljen koncept širjenja svoje proizvodnje po načinu — inovacijska doba proizvoda: dežela inovacije (se pravi največkrat ZDA), zrel proizvod: razvite industrijske dežele, standardni proizvod ali odmirajoči proizvod: dežele v razvoju. Kot rečeno, so transnacionalne družbe v nekaterih primerih začele hkrati ustanovljati podružnice za produkcijo zrelih vrst proizvodov tako v industrijskih državah kot tudi v deželah v razvoju. Proizvodnja se je v teh primerih, takoj ko je presegla inovacijsko dobo, pričela seliti povsod tja, kjer je zanjo obstajal trg z zadostnim učinkovitim povpraševanjem.

Transnacionalne družbe ugotavljajo, da zaradi relativno nizkega naravnega prirastka prebivalstva, deficitarnosti nekaterih strateških surovin itn. relativno zaostaja rast trga v razvitih deželah. Seveda to v njihovih načrtih ne pomeni, da bodo — poenostavljeno rečeno — v zahodni Evropi ali Severni Ameriki prodali manj avtomobilov ali kozmetike, temveč le to, da tržna gibanja ne bodo tako smotna in ugodna kot doslej. Obenem namreč poteka še drug proces, ki kaže na to, »da se razvite industrijske dežele, zaradi relativne prenasičenosti s kapitalom usmerjajo predvsem v stopnjevanje svoje lastne porabe.«²⁵ Hkrati pa v deželah, kot so Brazilija, Mehika, Filipini, Argentina, Iran itn., kjer narašča del prebivalstva z visokimi dohodki, obstaja močna težnja teh družbe, da bi ustanovljale svoje podružnice tudi za produkcijo zrelih proizvodov (te podružnice ne ustvarjajo produktivnega znanja!). Površno razmišljanje vodi k sklepu, da te dežele tehnološko naglo napredujejo s tem, ker se jim večja narodni dohodek. Takšne ugotovitve pogosto hrabrijo nedemokratične sile, da govorijo o gospodarskih čudežih, ki naj bi nastajali v teh deželah. Brazilija, ki je zelo ugodno področje za uvoz direktnih naložb, je v obdobju 1960—1970, se pravi, v času največjega svetovnega vzpona transnacionalnih družb, doživljala gospodarski čudež. Toda ta čudež je precej vprašljiv, saj se je za 40 milijonov Brazilcev, ki so bili na dnu družbene lestvice, v istem obdobju delež v družbenem dohodku dežele zmanjšal od 10,6 na 8,1 odstotka. Po drugi strani si je v istem obdobju najbogatejših 5 % Brazilcev izboljšalo svoj delež v družbenem dohodku od 27,8 na 36,8 odstotkov.

Podružnice transnacionalnih družb v Braziliji menijo, da ta južnoameriški trg predstavlja zanje približno 20 milijonov kupcev od celotnega 105 milijonskega prebivalstva.²⁶ Absolutno gledano je moč tega trga še vedno velikanska, zato planerji transnacionalnih družb načrtujejo v brazilskih podružnicah tudi proizvodnjo zrelih proizvodov (npr. avtomobilov) tako za domači trg kot tudi za izvoz. Poceni delovna sila postaja vse bolj vabljiva tudi za zrelo dobo življenjskega cikla. Tako se tehnično zahtevnejši predmeti, ki se proizvajajo v teh podružnicah, usmerjajo tako na trg zahodne Evrope in Severne Amerike, kot tudi na domači trg, ki ga tvorijo nekateri družbeno in ekonomsko privilegirani deli prebivalstva.

Rezultat širjenja tehnologije prek življenjskega cikla proizvodov

Kot kažejo zakonitosti življenjskega cikla, ustvarja največje proizvodne stroške predvsem prva faza življenjske dobe proizvoda oziroma njegovo inovacijsko obdobje. Pri tem obstaja realna domneva, da je standardna in odmirajoča proizvodnja najpomembnejši vir eksploatacije in

²⁵ Edvard Kardelj, »Kapitalizem ne obvladuje ekonomskih virov krize«, intervju za teoretično glasilo KP Italije Rinascita, Delo, Ljubljana, 10. IX. 1977.

²⁶ Statistični podatki so vzeti iz Richard J. Barnett in Ronald E. Müller: *Global Reach: The Power of the Multinational Corporations*, Simon and Schuster, New York 1974, str. 174.

s tem financiranja inovativne pa tudi zrele dobe življenjskega cikla. Že sólo bistvo in vsebina direktnih naložb potrjujeta zgornjo domnevo — tehnologija namreč ne stopa v mednarodno menjavo kot navadno blago, temveč kroži kot specifična vrsta blaga v obliki monopolnega kapitala.^{27, 28} Institucionalni monopol se lahko ohranja v mednarodnih razmerah le z vse večjo centralizacijo kapitala oziroma proizvodnje, ki poteka v dveh oblikah: ali prek ustanavljanja podružnic, ki zagotavljajo reprodukcijo tehnološkega oziroma institucionalnega monopola v okviru sistema širjenja transnacionalnih družb, ali pa v obliki posredovanja tehnologije prek državnih in mednarodnih posojil, licenčnih pogodb, dolgoročne kooperacije in celo skupnih naložb ter mednarodne pomoči — kolikor obrambni mehanizem posameznih dežel tega ne preprečuje — s čimer si vzpostavlja proizvodne in tržne odnose, ki prav tako pospešujejo njegovo nemoteno širjenje.

Glavna spodbuda za prenos tehnologije v dežele v razvoju izhaja iz razvitega sveta. Tehnologija namreč postaja vse bolj pomembno orožje v boju za vodilne pozicije v svetovnem gospodarstvu, hkrati pa bistveni element, ki ohranja ekonomsko podrejenost dežel v razvoju. Te dežele sicer lahko samostojno razpolagajo s svojimi naravnimi viri in izkoriščajo surovine, lahko se celo pospešeno industrializirajo, vendar ostanejo ne glede na to v podrejenem položaju — ker njihov industrijski razvoj temelji na vrstah proizvodnje, ki v razvitih industrijskih deželah veljajo že za tehnološko odmrle.

Podatki kažejo, da transnacionalne družbe v mnogo večji meri črpajo ustvarjene profite iz svojih podružnic v deželah v razvoju kot pa iz podružnic in sestrskih podjetij v razvitih industrijskih deželah (Priloga: razpredelnica 1).

S presežno vrednostjo, ki se ustvarja ne samo s širjenjem meznega dela med razvitimi deželami in nerazvitim svetom, z različnimi nacionalnimi paritetami cen, s sistemom transfernih cen, s črpanjem profitov prek dividend, tantiem, honorarjev, kot tudi s plačili za licence, za tehnično pomoč itn., se zbira velikanski fond produktivnega kapitala v sedežih transnacionalnih družb, s katerim se stalno obnavlja življenjski cikel proizvodov in vzdržuje tehnološkoinstitucionalni monopol. Začarani krog

²⁷ »Tehnologija kroži znotraj samega sistema transnacionalnih družb, pri čemer ne obstaja skoraj nikakršna možnost za nastanek in širjenje industrijskih inovacij v deželah v razvoju. Za tehnologijo, ki jo uvajajo transnacionalne družbe v teh deželah, bi lahko rekli, da zanjo ne obstaja nikakršen transfer, ampak da ostaja večinoma stalno pod kontrolo transnacionalnega kapitala...« Povzeto po Milan Vojnović: »Transnacionalne korporacije i tehnološka zavisnost zemalja u razvoju: Latinska Amerika danas«, Naše teme, VII—VIII. Zagreb 1978, str. 1557.

²⁸ »Transnacionalne korporacije so pri prenosu tehnologije glavni usmerjevalec in posredovalec, prek katerega dežele v razvoju uvažajo tehnologijo. Toda pri tem ne gre enostavno za kakršenkoli prenos njenih učinkov, temveč za njeno prodajo na specifičnem trgu. Ta trg je omejen in monopolen, ker je zaščiten s patenti in blagovnimi znamkami, s čimer tehnološko znanje dobiva absolutne prednosti ali monopolno rento.« Povzeto po Charles-Albert Michale: »The International Transfer of Technology and the Multinational Enterprises«, Development and Change, No. 7/1976, str. 157—174.

tega monopola razporeja svetovno produkcijo tako, da standardna in odmirajoča proizvodnja, ki v večini primerov nastaja v deželah v razvoju, v največji meri financira nepretrgan tok novih in izvornih vrst in oblik proizvodov in proizvodnih postopkov, s čimer se nezadržno poglablja križna mednarodna delitev dela in širi prepad med razvitim svetom in deželami v razvoju.

Razpredelnica I: Odlivi ameriškega produktivnega kapitala in prilivi dohodka od neposrednih naložb ZDA v razdoblju 1950—1970 (po proizvodnem in geografskem vidiku).

(v milijardah dolarjev)

A. Po teritorialni razporeditvi

Zahodna Evropa	— odliv produkt. kapitala	— 13.682
	— priliv dohodkov od direktnih naložb	+ 11.035
	— neto bilančna razlika	— 2.647
Latinska Amerika	— odliv produkt. kapitala	— 5.759
	— priliv dohodkov od direktnih naložb	+ 18.196
	— neto bilančna razlika	+ 12.437
Ostale dežele v razvoju	— odliv produkt. kapitala	— 6.420
	— priliv dohodkov od direktnih naložb	+ 21.469
	— neto bilančna razlika	+ 15.049

B. Po panogah proizvodnje

Industrijska proizvodnja	— odliv produkt. kapitala	— 12.659
	— priliv dohodkov od direktnih naložb	+ 17.333
	— neto bilančna razlika	+ 4.674
Nafta	— odliv produkt. kapitala	— 13.355
	— priliv dohodkov od direktnih naložb	+ 27.559
	— neto bilančna razlika	+ 14.204
Rudarstvo in metalurgija	— odliv produkt. kapitala	— 9.460
	— priliv dohodkov od direktnih naložb	+ 16.707
	— neto bilančna razlika	+ 7.247

Vir: Zbrano po U. S. »Survey of Current Business«, United States Department of Commerce, Bureau of Economic Analysis, Washington, 1951—1971, Vol. 40—55.

LEO ŠEŠERKO

Istovetnost, razlika, protislovje v Heglovi dialektiki

(K XIII. mednarodnemu Heglovemu kongresu)

Mednarodno Heglovo društvo, ki ga vodi Wilhelm Raimund Beyer iz Salzburga, je v Beogradu organizirala od 27. avgusta do 1. septembra 1979 svoj 13. mednarodni kongres z naslovom »Istovetnost — razlika — protislovje«. Glede na naslov in na sedanje stanje v raziskovanju Heglovega mišljenja ni moglo biti drugače, kot da je bila Heglova *Znanost logike* centralna téma kongresa. Ta ni dal le odgovora na izhodiščno vprašanje, ampak je bil sam demonstracija obstoječih istovetnosti, razlik in protislovij v sodobnem branju, razumevanju in razlaganju Heglovega mišljenja.

Osnovno težnjo kongresa sta nakazala že uvodna referata, v katerih sta Rudolf Meyer iz Züricha in Dušan Nedeljković iz Beograda govorila o aksiomatični Heglove logike in o istovetnosti, razliki in protislovju na delu v konkretni dialektiki. S svojo striktno imanentno interpretacijo Heglove *Znanosti logike* se je Meyer izognil vsakemu njenemu povezovanju z družbenimi protislovji in razlikami, ter je poudaril, da je pri sedanjem stanju raziskovanja Hegla bistveno ugotoviti, kateri del Heglove logike je ključen za razumevanje celotnega dela. Refleksijska logika in logika bivajočega sta tako postavljeni druga drugi nasproti, kar samo po sebi kaže na materialistično oponiranje Heglu, kajti zdaj je postala eno logika mišljenja in drugo

logika bivajočega, vsaka za sebe, torej tisto, kar je s konsekventno idealističnim naporom hotel Hegel ravno odpraviti. Da se mu to ni posrečilo in da njegov sistem vsebuje materialistične elemente ne le v obrobnih raziskavah filozofije religije, estetike, zgodovine filozofije, filozofije zgodovine, ampak v utemeljitvi njegove logike, na to so mimgrede opozorili v zadnjih dneh kongresa. Meyerjeva zasluga je bila, da je opozoril, da pri Heglu ne nastopa neposrednost kot ena sama, temveč da se pojavlja več oblik neposrednosti, in to v različnih določitvah, da prav tako ni pri Heglu ene same istovetnosti, ne ene razlike in ne le enega protislovja. Da bi si olajšal prikaz, jih je Meyer kratko označil in oštevilčil s številkami I, II, III ter tako lahko na omejenem prostoru, mednarodni znanstveni kongresi pač niso kraj, kjer bi človek lahko izčrpno razvil svoje misli, prikazal celo vrsto notranjih zvez med različno oštevilčenimi istovetnostmi, razlikami in nasprotji pri Heglu. Referat je seveda doživel buren aplavz poslušalcev.

Kakor je Rudolf Meyer iz Züricha v svojem referatu praktično brez vsakega uvoda skočil v sredo problematike Heglove refleksijske logike in na tem področju tudi sklenil svoje razpravljanje, je drugi glavni referent prvega dne kongresa, Dušan Nedeljković pustil ob strani vsa podrobna vprašanja Heglove logike in sploh njegovega mišljenja in svoj referat posvetil uvodu ali boljše problematiki uvajanja v kakršno koli razumevanje Hegla. Zato je seveda moral poseči nazaj v zgodovino, v 19. stol., vse do srbske vstaje leta 1804 in grške vstaje 1820, kakor tudi delavskih uporov 1831 do 1832 in 1836. Glavna odlika njegovega referata je bila, da je postavil samoupravljanje v središče pozornosti in da je s kratkim zgodovinskim orisom prikazal teoretični pomen njegovega zgo-

dovinskega učinkovanja. Opozoril pa je tudi, da se ne smemo zaustaviti le pri razumevanju sodobne družbene prakse in analiziranju njenega teoretičnega učinkovanja, temveč je treba celostno upoštevati vso zgodovino teorije, torej začeti s Talesom in Heraklitom ter še mnogo starejšim kitajskim modrecem Fou-hijem in še z mnogimi drugimi deli in imeni, ki da niso pozabljeni in ki kažejo mnogovrstne izvore začetkov evolucije ustvarjalnega dialektičnega mišljenja, njegove vse večje raznovrstnosti in enotnosti. Toda hkrati je Nedeljković opozoril, da bi zadostovalo, če bomo začeli s Kantom, ki se je na večer pred francosko revolucijo navdušil zanjo, in tako tudi za družbeno revolucijo, ki je ni poznal, in tako posegel neposredno v problem, ki je bil tema kongresa, odkrivajoč v sodbi njeno konkretno dialektično bistvo. Toda ko je Kant prešel k problemu nasprotja in protislovja, se je po Nedeljkovićevem mnenju brezupno izgubil v megli subjektivizma njegovega kriticizma in transcendentnega idealizma. V nadaljevanju da je potem Fichte, v romantiki in subjektivnem idealizmu, odkril v enotnosti razlike subjekta in objekta temeljni in odločilni Jaz in Ne-jaz, in za katerega naj bi se problemi vseh nasprotij na nekakšen, seveda romantičen in nacionalističen način razrešili v celoti naroda in narodne države. Schelling je glede na vse to, tudi on znotraj romantike, toda objektivni idealist, videl razlike in neskončno različnost osnovnih nasprotij kot samih bistev teh razlik, toda ko naj bi želel preiti tudi k protislovjem, je padel v mistiko svojega panestetičnega intuicionizma.

S tem je Nedeljković privedel svojo analizo do Hegla, pri katerem je osrednjo pozornost posvetil pojmu »Aufheben«, »dépassement«, ki da ga je mogoče najustrezneje prevesti z izrazom »preseganje«, »prevazilaženje«. Nadalje je opozoril, da je Hegel resnično »kri- tično in revolucionarno«, skoraj polem- ično formuliral in interpretiral v Dodatku paragrafa 119 *Znanosti logike* najsplošnejšo rešitev problema, ki si ga

je postavilo za svojo temo Heglovo dru- štvo na kongresu v Beogradu.

Bralec bo seveda zaman iskal po Heg- lovi *Znanosti logike* mesto, ki ga citira Dušan Nedeljković, ker je to mesto iz Heglove *Enciklopedije filozofskih zna- nosti*. Toda takšni nepomembni tehnični spodrsrljaji se na velikih znanstvenih kongresih galantno odpuščajo, v tem primeru toliko bolj, ker sledi Heglov citat, ki se je dvignil nad splošno raven diskusije. Nedeljković ga je v celoti pov- zel: »Dejansko ni nikjer, ne na nebu ne na zemlji, ne v duhovnem in ne v nar-avnem svetu, nekega tako abstraktnega Ali-ali, kot ga takega domneva razum. Vse, karkoli je, to je neko konkretno, s tem v samem sebi razločujoče se in zoperstavljeno. Končnost stvari obstoji potem v tem, da njihovo neposredno bi- vanje ne ustreza temu, kar so na sebi. Tako je, na primer v neorganski naravi kislina na sebi hkrati baza, se pravi, njena bit je zgolj le to, da se nanaša na njeno drugo. S tem pa potem tudi ki- slina ni to v nasprotju mirno vztraja- joče, temveč težeče k temu, da se po- stavi kot to, kar je na sebi. Svet nasploh giblje protislovje in smešno je reči, da protislovja ni mogoče misliti. Pravilno v tej domnevi je le to, da ne more ostati pri protislovju in da se ta skoz sebe samo odpravi«. Odpravljeno protislovje Heglu ni potem abstraktna istovetnost, ampak je, nasprotno, ta le ena stran na- sprotja.

Od tod naprej je Nedeljković podal prikaz Leninove kritike Hegla v *Filo- zofskih zvezkih*, ter posebej opozoril na nujno zvezo v razumevanju Heglove *Logike* in Marxovega *Kapitala*. Heglovo logiko je v tem kontekstu treba brati materialistično, vendar ne tako, da je vsaka njena kategorija potegnjena iz nje in zamenjana z ustrezno materialistično kategorijo, temveč tako, da materialistič- ni balast pri Heglu dobi svojo historično moč tudi v njegovi logiki. Z drugimi besedami, konkretni material Heglovega analiziranja misli je treba osvoboditi njegove splošne abstraktne podobe, ki mu jo je nadel Hegel zato, ker ni priča- koval, da lahko pisec bralcu tako olajša

branje, kakor se mu pač zdi, čeprav bralac to od pisca rad pričakuje.

Svoj prikaz je Dušan Nedeljković zaključil s obravnavo vprašanja, kako sta utemeljitelja znanstvenega socializma in materialistične dialektike sama formulirala najsplošnejše zakone dialektike. Opozoril je, da je to vprašanje podrobno obravnaval v svojem delu »Engels in dialektika«, zato je na kongresu le dodal, da jih je Engels sistematično formuliral in na sploh utemeljil v svoji *Dialektiki narave* in da se v osnovi reducirajo na tri zakone: zakon prehoda iz kvantitete v kvaliteto in obratno; zakon enotnosti nasprotij; zakon negacije.

Tem uvodnim predavanjem prvega dne je sledila razprava v sekcijah, ki je bila najprej posvečena štirim osnovnim temam: refleksijski logiki, protislovnostni logiki, znanstveni zgodovini in skladnosti Heglovih tem z drugimi filozofi.

Osnovni poudarek so dali v prvi sekciji na prikaze Heglove refleksijske utemeljitve dejanskosti oziroma na izpeljave dejanskosti iz problematike mišljenja. V drugi sekciji so nasprotno poudarili predvsem analizo protislovja med mišljenjem in dejanskostjo, tako kot je bila v prvi tema istovetnost med obojima. Nujna ločitev obeh sekcij in seveda še ostalih je vplivala na to, da so udeleženci teme obravnavali brez povezave, čeprav ravno pri Heglu istovetnosti mišljenja in dejanskosti ter protislovja med njima ni mogoče obravnavati ločeno. To je seveda vodilo še bolj k temu, da se je iz predavalnic prenesla razprava v njihovo predverje, kar pa njeni vsebinskosti in živahnosti ni niti najmanj škodovalo.

V sekciji, ki je obravnavala znanstveno zgodovino, so obravnavali osnovne pojme, torej protislovje, razlike in istovetnost v njihovem znanstvenozgodovinskem kontekstu in razmerje teh pojmov pri Heglu — tako s prejšnjimi obravnavami, na primer v poznem srednjem veku, kakor s Heglovim učinkovanjem na sodobno znanstveno zgodovino. V četrti sekciji, kjer so obravnavali razmerja Hegla do drugih filozofov, je kljub raznovrstnemu pristopu prevladovalo obravnavanje razmerja Heidegger

—Hegel. Značilno za te razprave je bilo, da se v njih ni izrazila niti sodobna centralna problematika razpravljanja o Heideggeru, torej vprašanje biti k smrti, ničesa itn., niti obravnavanje Heglove logike. Nasprotno so se usmerile k vprašanju skupne navezave na tretje, npr., antične filozofije.

Ta togo akademski način razpravljanja pa je vendar postopno zvođenel, čeprav je predavanje Gotthardta Güntherja o identičnosti, protiičičnosti in negativnem jeziku doživelo veliko pozornosti in odmeva. Njegov namen je bil, da prikaže rezultate svojih raziskav o možnosti formalizacije jezika Heglove logike, tako da bi bil ta primeren za computersko obdelavo. Ta napor je bil pomemben najprej zaradi uspehov pri formalizaciji, kakorkoli ti nasprotujejo izpeljavi konkretnega pri Heglu, potem pa tudi zato, ker je proces formalizacije, ne da bi njegovi akterji k temu težili ali to želeli, privedel h computerski destilaciji tistih Heglovih pojmov, ki so najbližje izhodiščnim kategorijam Marxovega *Kapitala*, kar je imelo seveda za stransko posledico, da je tudi ta tekst postal predmet takšnih obdelav, in da rezultati, ki so tako nastali, niso tisto najslabše, kar je bilo o njem do sedaj že rečeno.

Vnaprej enotno pripravljena in kosekventno izpeljana ter zato na kongresu najbolj uspešna je bila razprava v sekciji o refleksijskih določitvah v Heglovi logiki in metodiki novoveške znanosti, ki jo je vodil Peter Fuhr iz Zahodnega Berlina. Uvodni referat v tej sekciji sta imela Peter Damerow in Wolfgang Lefevre, ki sta govorila o znanstvenozgodovinskem problemskem položaju za Heglovo logiko. Heglovo obravnavanje matematike sta prikazala kot ključno v razmerju logike do znanstvenega mišljenja tistega časa, znanstveno delo pa le kot del splošnega družbenega dela. Poudarila sta, da ni bila Newtonova aritmetika, ali kot jo je obravnaval Leibniz, tista, ki je vplivala na formiranje Heglove logike, ampak da je nanj vplivala Euklidova geometrija. Hegel seveda ni nikoli sprejemal matematične metode kot kriterij filozofskega mišljenja,

kot je to predpisal naravoslovju Kant, ampak je nasprotno v *Znanosti logike* opozoril, da je bila zaradi domnevne časti matematike, da so vsi v njej nastopajoči stavki strogo dokazani, pogosto pozabljena njena meja; tako se je zdelo proti njeni časti, da bi za izkustvene stavke enostavno priznali izkustvo kot vir in edini dokaz. Preden pa ne bo razjasnjena razlika, kaj je matematično dokazljivo in kaj je mogoče le vzeti od drugod, kakor tudi, kaj so le členi analitičnega razvoja in kaj fizikalne eksistence, se po Heglu znanstvenost ne more čisto in strogo oblikovati. Damerow in Lefevre sta opozorila na odsotnost eksperimenta kot pomembnega elementa znanstvenega mišljenja pri Heglu, ki kaže na protislovno razmerje med Heglovo logiko, takratno znanstveno prakso in družbenim delom sploh.

Peter Fuhr in Bernhardt Heidtmann sta govorila o Heglovi logiki kot kritiki »končnih znanosti«. Znano je, da je Hegel svojo logiko metodično ločil od vseh drugih znanosti, ker te že najdejo svoj predmet kot dan, prav tako pa si svojo metodo prisvojijo in oblikujejo le na lematičen način. To, v temelj njegove logike postavljeno izhodišče, je Heglu omogočilo, da je kritično ovrgel vse Kantove postavke o matematični utemeljenosti naravoslovja in o razmerju matematike do znanosti sploh. Od tod sta Fuhr in Heidtmann izvedla za sodobno diskusijo o Heglovi logiki zelo pomembne konsekvence, ker v tej diskusiji — tako tudi na kongresu — nastopa ta kot »ontološki spis«, v katerem Hegel bolj ali manj dogmatično vse bivajoče utemelji z mišljenjem, ter pokazala ta spis ne le kot mesto Heglove kritike predhodnih in tedanjih nazorov o utemeljitvi posameznih znanosti, ampak tudi prakse, katere stilizacija so te prakse.

Povsem nasprotno miselno tendenco, ki se je na kongresu zelo uveljavila, sta predvsem zastopala Erhardt Albrecht iz Greifswalda in Wolfdietrich Schmied-Kowarzik iz Kassla. Erhardt je govoril o identičnosti, razliki in protislovju v problematiki jezika in mišljenja, Kowarzik pa o nastavkih materialistične kritike Heglove logike. Pač pa na kongresu

ni nastopil Manfred Frank, ki ima velike zasluge za uveljavitev te nove smeri filozofiranja, katere glavna poteza je, da je Schelling rehabilitiran kot mislec nemške klasične filozofije, pripoznan kot prvi temeljiti kritik Hegla, uveljavljen kot predhodnik Feuerbachovega materializma, toda prikazan pri tem brez tiste nezgodovinske poteze, ki je značilna za Feuerbachov materializem. Nepotrebno je potem še nadalje omenjati, da je s tem Schelling prikazan kot edini pravi predhodnik Marxa in Engelsa in da postane njegov mišljenjski vpliv nanju glavna tema razpravljanja.

Ta ponovni vzpon Schellinga seveda ni tako neutemeljen, kot je bil nepričakovan in nenavaden. Predvsem je izraz težav, v katere je zašlo meščansko interpretiranje Heglove filozofije in še posebej njegove logike. Potem ko so se v zadnjem desetletju izredno pomnožile knjige o Heglovi logiki, pa vendar ni bilo mogoče opaziti kakšnega posebnega prodora v razumevanju in so zato tudi vse te razprave začenjale od začetka in so njihovi avtorji skoraj povsem ignorirali vse paralelne poskuse. Ta nemoč narediti temeljit prelom pri interpretiranju logike, takoj ko je postala sama sebi jasna, je navedla te raziskovalce, da so se pričeli ozirati po pomoči in Schelling se je razkril nenadoma kot idealna pomoč v tem filozofiranju. Izhodišče je najprej seveda Schellingova filozofija narave, ki se zdi pravšnji odgovor na težave, ki so se pojavljale pri razlagi samorazvoja duha pri Heglu in njegovega prehoda v naravo. Heglovemu pojmovanju »nemoči narave« in njegovemu subsumiranju narave pod duha ali mišljenje je bilo zdaj nenadoma spet mogoče oporekati s postavitvijo narave v središče mišljenja, kot je to storil že Schelling. In pri tem so ti interpretatorji doživeli že vnaprej potrditev svojih tez s strani, s katere pomoči pravzaprav ne bi pričakovali. Razdejanje narave ali ekološka kriza, pred katero so sodobne industrijske družbe praktično brez moči, potrjuje pravilnost postavitve narave v središče teoretične razprave in brutalno razveljavlja postransko obravnavanje narave, ki je značilno za Hegla.

Vendar ni bil Schelling potegnen na dan le zaradi svojega pojmovanja narave. Nasprotno, kot njegova glavna zasluga se prikazuje, da je prvi začel in privedel materialistični obračun s Heglom do točke, s katere je mogoče ovreči celotno Heglovo logiko. Manfred Frank je ponovno oživil diskusije o Heglovi logiki iz sredine 19. stol. tako, da je poskušal pokazati, da kadarkoli je v logiki rečeno »bit«, se ta nanaša na »pojmem biti«. Bit je torej vedno reducirana na refleksijo. Schellingova zasluga je bila, da je v svoji kritiki Hegla opozoril na »zvajanje na zgolj mišljenje«, kar pomeni, »da je pojem vse in ne pušča ničesar za seboj zunaj sebe«. Schelling, ki je bil neposredno Fichtejev učenec, je ohranil Fichtejevo pojmovanje združenosti dejanja in reflektiranosti biti, kar je bilo pri Heglu v načelu ločeno. Misel, ki je formulirana najjasneje v *Filozofiji prava*, namreč da se »kot misel sveta prikaže (filozofija) šele v času, ko je dejanskost zaključila proces svojega oblikovanja in se dokončala... Minervina sova prične svoj let šele, ko se zmračí«. Smoter filozofije pri Heglu torej ni spremeniti svet skozi filozofijo, temveč le spoznati ga.

Stari Schelling, za katerega je že Heine duhovito rekel, da ni počel drugega, kakor da se je znašal nad Heglom in kar naprej omenjal, kaj vse mu je ta v mišljenju izmaknil, pa je, koketirajoč z mladohgelovci, v zimskem semestru 1841—42 izrekel tale stavek: »Svobodno delujoča osebnost, to kajpada ni mogel biti duh, ki pride šele na koncu, post festum, potem ko je vse opravljeno, in ki nima storiti nič drugega, kot da sprejme podse vse pred seboj in neodvisno od sebe obstoječe momente procesa«. Ker sta bila med poslušalci tega Schellingovega predavanja Sören Kierkegaard in Friedrich Engels, zdaj v oživiljanju Schellinga ni težko domnevati, da je vsa poznejša filozofija vključno do Marxa in njegove slovite 11. teze o Feuerbachu usodno določena s tem Schellingovim stavkom.

V obračunu s Heglovim idealizmom s stališča starega Schellinga je bilo vendar treba spomniti, da je Schelling lahko

stopil nasproti Heglovemu reduciranju samozavedanja in predmetnosti na refleksivno spoznanje le tako, da se je naslomil nazaj na svoje mladostne teze in pustil ponovno učinkovati Fichtejevo filozofijo in teorem o relativni odvisnosti samozavedanja od tuje zavesti, ki je soroden Heglu, in razvil misel o osnovni predrefleksijskega poznanstva subjektivnosti s samo seboj, kar bi Hegel seveda najostreje zavrnil. Napor, da se vzpostavi neka znanost brez vseh predpostavk, Heglova logika, je bil tako ovržen, toda njegova stvarna uveljavitev bi bila mogoča šele, če bi v tem oživiljanju Schellinga bilo mogoče pokazati, da je bil njegov miselni vpliv na poznejšo filozofijo dejansko usoden in da ni bil narobe poznejši filozofski razvoj usoden za sodobno filozofsko preinterpretacijo Schellinga.

Od udeležencev kongresa je le majhen del obravnaval razmerje Marxa in Engelsa do Hegla. Tudi ni bilo nobenih referatov o Leninovem učinkovanju na branje Hegla v zgodovini marksizma. V tem kontekstu je bil referat Božidarja Debenjaka o kategoriji nujnosti pri Engelsu in Heglu toliko bolj izstopajoč, ker je analiziral to vprašanje na centralnih tekstih, na *Anti-Dühringu* in *Kapitalu*, in sicer v povezavi razumevanja celotnih spisov in te problematike. V marksizmu 20. stol. se je uveljavila moda, da so Engelsovi spisi postavljeni nasproti Marxovim in da je Engels prikazan kot tisti, ki je Marxovo mišljenje poplitvil in hkrati uvedel v marksizem nekritične heglavske elemente. Po tem pojmovanju, ki se mu je Debenjak v svojem referatu zoperstavil in pokazal njegove zgodovinske korenine, vidi Marx pogoje svobodnega razvoja osebnosti v tem, »da podružbljeni človek, asociirani producenti, svojo presnovo z naravo racionalno regulirajo, spravijo pod svojo skupno kontrolo, namesto da bi bili od nje obvladani kot od neke slepe moči«. »Resnično carstvo svobode« pa leži vendar »onstran sfere prave materialne produkcije«, se dviga nad njo kot nad »carstvom nujnosti«. Nasprotno pa da določa Engels — sklicujoč se na Hegla, ki da je prvi

»pravilno prikazal« razmerje med svobodo in nujnostjo, svobodo kot razumljeno nujnost, in posebej svobodo volje kot »sposobnost odločati s stvarnim znanjem«. Svoboda obstoji potemtakem tudi v spoznanju naravne nujnosti itn.

Debenjak je obravnaval korenine tega pojmovanja, ki segajo nazaj do Lukácsa in njegove kritike kautskyjanstva, ter pokazal, da je Lukács to kritiko Engelsa pozneje v celoti umaknil, da pa je ta že zaživela samostojno življenje, na katerega Lukács ni več vplival. V teh bojih znotraj marksizma se je ponovila poheglovska situacija, ki jo je Marx okarakteriziral v *Sveti družini*: trije nosilni elementi Heglove sinteze so razpadli in specifično heglovski element se je izgubil. »Spinozistična substanca«, tu element naravne nujnosti, je bila izigrana proti fichtejskemu svobodnemu »samozavedanju« in obratno, vendar se je izgubila heglavska »enotnost obeh, absolutni duh«. Debenjak je opozoril, da gre ravno za to, da se materialistično dovrši ta idealistična, »metafizično travestirana« sinteza, ki obstoji v dejanski enotnosti »duha« in »narave«, »dejanskem človeku in dejanskem človeškem rodu«.

V nadaljnjem je Debenjak konkretno pokazal, da Engelsovih analiz svobode in nujnosti v *Anti-Dühringu* ni mogoče zoperstaviti analizam v *Kapitalu* in jih odtrgati od njih, ampak se oboje nasprotno neposredno dopolnjujejo.

Zadnji dnevi kongresa so bili vse bolj v znamenju obrata od sterilnega akademskega obravnavanja Hegla tudi v tem, da so bila vse bolj problematizirana teoretska področja, ki tradicionalno vzbujajo ogorčenje in gnev.

V ta proces je zavestno stopil s svojim referatom Christof Šubik iz Celovca, ki je govoril o Brechtovem »Mož je mož«, kot o identitetno problemski misli. V času, v katerem v interpretacijah poskušajo prikazati Marxa kot ekonoma, Lenina kot politika in strankinega teoretika, Mao Zedonga kot gverilskega vodjo in Brechta kot dramatika, je postavil kot vprašanje Brechtov pomen kot filozofa in njegovo vlogo v

marksistični renesansi Hegla po Leninovem branju. Le Wilhelm Raimund Beyer in Manfred Riedel sta obravnavala Brechtov pomen v tej zvezi, Šubik pa je pokazal, da je treba vzeti filozofa Brechta prav tako resno kot pesnika in dramatika.

Na veseloigri »Mož je mož« je Šubik pokazal, da Brecht ni le obogatil svojih marksističnih študij s poznavanjem Hegla in Ricarda, temveč je gnal svoj študij materialistične dialektike v nerazrešljivi povezavi s Heglovo dialektiko. Za dešifriranje problema je Šubik pokazal mnogo citirano mesto: »Napol kompletno poznavanje marksizma stane danes, kot mi je zagotovil neki kolega, dvajset tisoč do petindvajset tisoč zlatih mark, in to še potem ne brez šikan. Pod tem ne dobite ničesar pravega, največ neki tako manjvredni marksizem brez Hegla ali tak, kjer manjka Ricardo«, pravi Ziffel v *Razgovorih ubežnikov*. Brecht se tu ironično ozre nazaj in k njegovi ironiji sodi, da samo doseženje znanj, ki so nujna za učinkovit boj s sedanjimi razmerami, navzame blagovni značaj, in je marksizem označen tu kot blago s svojo ceno.

Čeprav je Brecht šele pričel s svojimi marksističnimi študijami, ko je pisal »Mož je mož«, je tako rekoč šele nazaj razumel njegovo dialektiko in je sam to tudi najjasneje formuliral: »Ko sem bral Marxov *Kapital*, sem razumel svoje igre... Seveda ne odkrivam, da sem napisal cel kup marksističnih iger, ne da bi kaj vedel o tem. Toda ta Marx je bil edini gledalec za moje igre, ki sem ga kdaj koli videl. Kajti takšnega moža bi morale interesirati ravno te igre. Ne zaradi njihove inteligence, ampak zaradi njegove... To je bil zrenjski material zanj.« Kar je vezalo Brechta in Marxa, je interes za dejanskost. Natančnejša eksplikacija tega razmerja tu ni mogoča, ker presega problematiko tega spisa.

Ta interes za dejanskost je bil na drug način izražen v referatu Adolfa Bibiča, ki je na kongresu govoril o dialektiki politike, oziroma o problemu protislovja v politično-teoretični koncepciji Edvarda Kardelja. Pri vrsti udeležencev,

15. zasedanje mednarodne konference za sociologijo religije

ki so bili pred koncem kongresa nena-klonjeni imanentnim interpretacijam Hegla, je bil Bibičev referat ugodno sprejet, ker je obravnaval osnovno problematiko kongresa, identičnost, razliko in protislovje, v Kardeljtvih konkretnih analizah družbenih razmer in njihovi dialektiki.

Tradicionalno negativno razmerje resigniranih malomeščanov do politike je Bibič pokazal kot bistveno potezo mišljenja, na podlagi katerega se je zavest pri Slovencih pogosto sprijaznila z dvojno tujo vladavino: razredno in narodno. V boju z njima je Kardelj postavil v jedro svoje dialektične metode obravnavanja družbenih fenomenov sploh in še posebej politike — protislovje. Ne da bi Kardelj zanikal protislovja socialističnega razvoja in v boju z njegovim dogmatičnim pojmovanjem, torej pojmovanjem socializma kot neprotislovnega, ni imel vnanjega nasprotja med svetom socializma in svetom kapitalizma za najpomembnejše, ampak ga je označil za izginjajočega, v središče analize pa je postavil protislovja, ki v »prehodnem obdobju nastajajo na tleh socialističnega razvoja samega«. Bibič je tudi pokazal Kardeljevo razumevanje usodne povezanosti socializma z demokracijo kot pogojem in vsebino napredovanja socialistične družbe, pri čemer izraža socialistična demokracija iz svoje družbene baze in je torej v razmerju z družbeno lastnino produkcijskih sredstev in z družbenim razpolaganjem s presežnim delom. V politiki je videl Kardelj tako faktor dominacije kot tudi moč emancipacije, Bibič pa je v referatu posebej podčrtal njegovo kritiko politične države, strankinega kakor tudi vsakega drugega političnega in družbenega monopola, ter se v tem zavzemal za podružbljanje gospodarstva. Zato Kardeljeve konceptije ni mogoče imeti za sklenjeno, temveč je le izhodišče za nadaljnje znanstveno raziskovanje.

Pred koncem kongresa so tudi ugotovili potrebo, da organizirajo jugoslovansko sekcijo Heglove družbe, ki bo omogočila spremembo pogojev za raziskovanje Heglove dialektike.

V dneh od 25. do 30. avgusta 1979 je bilo v Benetkah 15. zasedanje mednarodne konference za sociologijo religije (C.I.S.R.). (11. zasedanje je bilo leta 1971 v Opatiji, zadnje, leta 1977 v Strasbourg). Tokrat je bila tema: politika in religija. Bilo je okrog tristo udeležencev (ki so lahko tudi nesociologi) iz 36 dežel, največ iz Italije, Francije, Zvezne republike Nemčije, Španije in Anglije; slabša je bila letos udeležba iz ZDA, verjetno zaradi finančnih težav ameriških sociologov v zadnjih letih, pa tudi zaradi dejstva, da je odmevnost ameriške empirične in funkcionalistične sociologije (religije) v zadnjih letih močno upadla, kot sta pokazali že zadnji dve konferenci. Iz socialističnih držav so bili udeleženci iz Poljske, Madžarske in Jugoslavije (11).

Jugoslovanski sociologi se vključujejo v delo C.I.S.R. od leta 1971, ko je bila ob sodelovanju Inštituta za društvena istraživanja v Zagrebu organizirana redna (11.) konferenca C.I.S.R. v Opatiji, kjer je bila dokaj izčrpno predstavljena jugoslovanska sociologija religije. Od tedaj so bili jugoslovanski sociologi navzoči na vseh konferencah; vedno so imeli tudi enega od šestnajstih glavnih referatov, katerih avtorje izbere in pokliče izvršni komite C.I.S.R. ter so tiskani vnaprej v aktih konference in jih obravnavajo na plenarnih sejah (Den Haag 1973: Vrcan, Lloret de Mar 1975: Kerševan, Strasbourg 1977: Vrcan, Benetke 1979: Roter); od takrat imamo tudi predstavnika v izvršnem odboru (1971—1975 Bahtijarevič, 1975—1979 Kerševan, za naslednje štiriletno obdobje smo člani iz Jugoslavije predlagali prof. Vrcana). C.I.S.R. je nastala leta 1948 med sociologi iz katoliških institucij, vendar je v šestdesetih letih pre-

segla ta okvir in se z novim statutom 1971 tudi formalno zasnova kot odprta znanstvena asociacija. Trenutno šteje 271 rednih članov iz 33 dežel.

Letošnji referati so bili razdeljeni v štiri skupine: tisti, ki so obravnavali odnos med religijo in politiko v razmerah, kjer prevladuje integracija (npr. islam in politika, krščanska demokracija v raznih deželah); tisti, kjer je v ospredju konflikt, in tisti, v katerih prevladuje adaptacija; ena od skupin je dala poudarek manjšim verskim skupinam in gibanjem v odnosu do politike (npr. sodobna karizmatična gibanja).

Referat prof. dr. Zdenka Roterja »Politika in religija v socialistični deželi: njun porevolucionarni odnos«, je bil uvrščen k skupini referatov, ki so obravnavali pretežno konfliktno situacije (skupaj z referati o konfliktu med religijo in političnimi verovanji v Toscani (Burgalassi), politični režimi in miljenarizem v odvisni družbi (binkoštniki v Čilu: Lalive d'Epina), religiozne nacionalne manjšine v Libanonu (Sicking). Žal se referent zaradi bolezni ni udeležil kongresa, zato o referatu ni bilo obsežnejše razprave. Poročevalec D. Martin iz Anglije, sicer trenutno predsednik izvršnega odbora C.I.S.R., je ob referatu izrecno poudaril razliko med jugoslovanskim družbenim sistemom in »totalitarnimi« socialističnimi družbami; v diskusiji so izrecno poudarili in pozdravili (in to »zunanjci« — angleški — udeleženci) sklepní optimizem Roterjevega teksta in njegovo odprtost v prihodnost. Tudi sicer je bilo proti pričakovanju malo razprave in navzkrižij o odnosu politike in religije v socialističnih deželah (delno seveda tudi zaradi odsotnosti referenta). V ospredju zanimanja je bila situacija v »evrokomunističnih« deželah.

Tu se je ob analizi zveze med navezanostjo na cerkev in volitvami bolj desnih strank (tako v Italiji kot Španiji in Franciji), zveze, ki je bila soglasno in obče ugotovljena, razvila diskusija med dvema ocenama. Po eni je naraščajoča sekularizacija v družbi odtegnila del širših slojev od konservativnega vpliva cerkve in sprostila izražanja njihovih k levici usmerjenih socialnih interesov (če-

prav se ob tem še imajo za religiozne in prek osnovnih obredov tudi povezane s cerkvijo). Pri drugih pa njihova versko cerkvena ideologija še vedno blokira socialno usmeritev k levim silam. Skratka teza, da je ob siceršnjem ohranjanju religioznosti možno različno politično grupiranje med levimi in desnimi strankami.

Druga teza (ki so jo zastopali, govoreno v političnem jeziku — ki pa se ga ob temi politika in religija ni mogoče izogniti — bolj desni) je, da gre v bistvu za konfrontacijo dveh temeljnih globalnih nazorov: katoliško konservativnega in areligioznega socialističnega oz. komunističnega, tako da so možnosti strank v bistvu določene (omejene) z mejami vpliva katoliških nazorov. V tem smislu je bila zlasti izčrpna študija o španskih razmerah (ameriški raziskovalec), ki je skušala pokazati, da še obstaja v volilni bazi tradicionalna ločnica med antiklerikalno in hkrati bolj ali manj levo — danes socialistično in komunistično — Španijo in cerkvi naklonjeno konservativno oziroma desno usmerjenostjo. Pri tem opozarja na dejstvo, da je danes v Španiji socialistična stranka bolj kot komunistična glasnik laičnih in tudi antikleikalnih stališč, pa je vendar za religiozne volilce PSOE bolj sprejemljiva kot komunistična, ki da skoraj nima glasov med religioznimi volilci. (Podoben primer kaže včasih cerkveno dogajanje: čeprav je ta v posameznih okoljih lahko dokaj levo usmerjena, ji kljub temu ne uspe pritegniti progresivno usmerjenih družbenih skupin, niti na drugi strani vplivati na spremembo politične orientacije svojih konservativnih vernikov).

Druga tema, ki je bila tokrat v središču pozornosti — čeprav bolj pozornosti kot diskusije — je bilo vprašanje islama in politike. Prave diskusije ni bilo, ker ni bilo dovolj udeležencev iz »prizadetih« dežel (največ iz Libanona), drugi sociologi pa se šele ogrevajo za to, da bi se spoprijeli s to problematiko.

Konferenca je prinesla veliko tehtnega gradiva in plodnih kontroverz. Kdor je pričakoval — kot nekateri »nesociološki« udeleženci, meritoren odgovor na vprašanje o razmerju med religijo in politiko ali spopad med glasniki »politike«

in »religije«, je bil seveda razočaran. Če kaj, je konferenca pokazala, da odnosa politika — religija ni mogoče postavljati abstraktno, ne analitično, ne normativno, to se pravi, izven konkretnega in vedno kompleksnega zgodovinskega konteksta, ne oziraje se na konkretno zgodovinsko artikulacijo »religije« in »politike« znotraj njega.

Sploh je opazna vedno večja pozornost in poudarek za širše in s tem hkrati zgodovinsko konkretnije družbene okvire in perspektive pri obravnavanju kateregakoli religioznega fenomena. To se kaže tudi v zmanjševanju deleža in odmevnosti pozitivističnih »empirično socioloških študij«, ki so na primer še v

Opatiji prevladovali, na zadnjih dveh konferencah pa so bile že povsem v ozadju, vsaj kar zadeva pozornost, ki so je bile deležne.

In še mimogrede: letos so bili udeleženci iz Jugoslavije že tako številni, da so se po običaju konference posebej sestali. Na skupnem sestanku katoliških in marksističnih udeležencev je bila izražena potreba po še nadaljnji aktivni navzočnosti jugoslovanskih sociologov v C.I.S.R. potreba po pritegnitvi sociologov iz drugih republik (poleg Hrvaške in Slovenije), udeleženci pa so tudi izmenjali mnenja o možnostih in koristnostih strokovnega sodelovanja pri proučevanju religije v Jugoslaviji.

ADOLF BIBIČ

K izhodiščem delegatskega sistema

Knjiga dr. Miha Ribariča *Delegatski sistem kot sredstvo integracije dela in politike** — ki jo ima bralec pred seboj — posega v bistveno tematiko sodobne politične teorije in prakse. Razmerje med delom in politiko je pomembno vprašanje vsakega političnega sistema, osrednje pa postane v političnih sistemih prehodnega obdobja. To spoznanje je v temeljih avtentične marksistične tradicije, najjasnejši izraz pa je dobilo v politični teoriji socialističnega samoupravljanja. Avtorjev primarni interes velja ravno povezavi dela in politike v našem delegatskem sistemu, posebej v delegatskem sistemu za skupščine družbenopolitičnih skupnosti.

Posebna vrednost dela je, da se ne omejuje zgolj na analizo neposrednih idejnoteoretičnih izhodišč in normativnih okvirov delegatstva pri nas. Obravnavano temo razčlenjuje v obsežnem teoretično-zgodovinskem kontekstu. Oriše nastanek poslanskega mandata in predstavi poglobitve poglede meščanske politične znanosti na vprašanje mandata. Pri tem pokaže, kako se je koncepcija poslanskega mandata razvijala vzporedno z nastajanjem in razvojem meščanske družbe in kako se je v sodobni »strankarski državi« in v sodobni meščanski politični znanosti začela oddaljevati od svojih prvotnih liberalistično-individualističnih zasnov.

Poudarjeno pozornost pisec upravičeno posveča vprašanju, kako so politič-

no predstavništvo in problematiko razmerja med delom in politiko obravnavali v klasični marksistični misli. Marxove in Engelsove poglede na politično predstavništvo prikaže s stališča njihovih pogledov na bistvo reprezentativne oblasti, glede na njuno razumevanje naukov pariške Komune in glede na problem preobrazbe političnih v družbene funkcije. V analizi njihovih del od zgodnjih spisov do Kapitala in Državljanske vojne v Franciji itd. je v ospredju njun kritičen odnos do »politične države« in splošnega reprezentativnega mandata. V razdelku, v katerem obravnava Leninove poglede na problem predstavništva, pokaže njegov kritičen odnos nasproti parlamentarizmu, njegovo koncepcijo sovjetov, ki so mu pomenili negacijo parlamentarizma in politične države in ki so mu bili temelj države, ki »ni več država«, oriše njegove poglede na partijo, ki jih razume kot sestavni del splošne koncepcije, po kateri naj bi množice upravljale z državo, ter razčleni Leninove poglede na upravljanje gospodarstva. Pisec uvršča Lenina, v nasprotju z nekaterimi drugimi interpretacijami, med mislece socialne, ne pa zgolj politične revolucije. S stališča novejšega razvoja politične teorije socializma je treba še posebej opozoriti na to, da avtor zaskoži svojo predstavitev avtentične marksistične tradicije s prikazom Gramscijevih pogledov na politično predstavništvo. Pri tem upravičeno poudarja velik pomen Gramscijevih idej o tovarniških svetih kot temeljni celici in izhodišču oblikovanja socialistični družbe. Poudari njegovo utemeljitev predstavništva kot funkcije dela, prikaže pa tudi njegove poglede na partijo (»modernega vladarja«) in na državo (država = politična država + civilna družba), napovedujoč, kar je zlasti pri nas premalo znano, da bo »civilna družba« vsrkala vase »politično državo« (tj. odmiranje države).

* Založba Obzorja, Maribor 1978. — Pričujoči zapis je predgovor v to knjigo. — Op. ur.

Na takšnem obsežnem zgodovinsko-teoretičnem ozadju se problematika integracije dela in politike, ki je osrednja tema knjige, navezuje na temeljne razsežnosti globalnega družbenopolitičnega razvoja. Pisec je uspel pokazati, v čem so razlike med načelno koncepcijo delegatskega odnosa v političnem sistemu socialističnega samoupravljanja in med splošnim mandatom, prav tako pa je orisal navezne točke med kritiko politične države v klasični marksistični tradiciji in v sodobni jugoslovanski koncepciji delegatskega sistema. Izhajajoč iz koncepcije političnega sistema, ki se je na normativni ravni uveljavil in se uresničuje z novo ustavo (1974), pravilno razčleni in izpostavi tiste vidike delegatskega sistema, v katerih se še zlasti razkrivajo specifične razsežnosti integriranja dela in politike pri nas. Po krajšem uvodnem orisu prvin delegatskega sistema, kakor jih lahko odkrijemo v narodnoosvobodilnem boju in v razvoju ustavnega sistema nove Jugoslavije, natančneje oriše bistvene vidike delegatskega sistema po novi ustavi: temelji in pomen delegatskega sistema; delegacija; uveljavljanje interesov; narava mandata; fleksibilnost delegatov; struktura skupščin; odnos med delegatsko skupščino in izvršilnimi organi; vloga subjektivnih sil.

Bralec se bo pač moral sam prebijati skozi piščev tekst, če se bo želel seznaniti z načinom njegovega argumentiranja in s temeljno smerjo njegovih izvajanj, ki ga logično vodijo k odgovoru na vprašanje, ki si ga je zastavil v svoji raziskavi. Glede na izredno aktualnost piščevega dela tudi ne dvomimo o tem, da bo našlo številne bralce tako med študirajočo mladino kot med osveščenimi občani in delovnimi ljudmi.

Vendar naj mi bo dovoljeno, da opozorim na nekatere vidike osrednjega sklopa tega dela, na vidike, ki se mi zdijo še posebno zanimivi. Najprej gre omeniti, da je pisec dobro zadel — naslanjajoč se pri tem, kot tudi drugod zlasti na delo Edvarda Kardelja: *Smeri razvoja političnega sistema socialističnega samoupravljanja* — bistvo delegatskega sistema, ko je pokazal njegov splošni pomen

za preseganje dualizma med družbo in državo, med človekom in državljanom, med družbenimi in političnimi zadevami sploh in s tem tudi njegov pomen za preseganje temeljnega protislovja sodobnega socializma, ki se izraža v konfliktnih med delavskim razredom in njegovgo lastno birokracijo. Zato je tudi prav, da je to problematiko, ki se kaj lahko zgubi v splošnih spekulacijah o politični alienaciji, podkrepil z analizo uveljavljanja interesov, ki jih ne obravnava le v posebnem oddelku, marveč jih vtke v vsa razsežja delegatskega sistema. Interesno problematiko zlasti subtilno vgradi v primerjavo reprezentativnega, imperativnega in delegatskega mandata ter v razpravo o fleksibilnem mandatu; z vidika te problematike pa tudi razmišlja, ko obravnava delegatski sistem, kot se izraža skozi razmerje med delegatsko skupščino in njenim izvršilnim organom. Končno ne smemo prezreti, da pisec na vso to prepletenost interesne in delegatske problematike in integracije dela in politike ne gleda s politično naivnega in znanstveno površnega stališča, ki se samo navdušuje nad razlikami v izražanju in uveljavljanju interesov, prezre pa problem oblikovanja sinteze, torej problem oblikovanja skupnih in splošnih interesov. Ravno subjektivnim silam, ki so bistveni faktor takšne sinteze, pisec posveča zadnji razdelek v razčlenitvi delegatskega sistema.

Delo dr. Miha Ribariča *Delegatski sistem kot sredstvo integracije dela in politike* je potemtakem upoštevanja vreden prispevek k naši politični znanosti. Ne glede na to, da bi se dalo v njem nekatera protislovja med normativnim in stvarnim v obravnavani problematiki še posebej izpostaviti, je treba reči, da je pisec v svojem delu uporabil tudi kritične analize glede uresničevanja delegatskega sistema. Njegov specifičen prispevek vidim zlasti v tem, da je opozoril na nekatere doslej premalo opažene vidike integracije dela in politike v zgodovini politične znanosti in marksistične misli; da ji orisal prepletenost delegatske problematike s problematiko izražanja in uveljavljanja interesov; da je pokazal tako na obsežno zgodovinsko teoretično

zaledje kot na aktualni emancipacijski pomen dialektike med delom in politikom ter pri tem tudi identificiral in razčlenil bistvene razsežnosti te dialektike v delegatskem sistemu pri nas. Ne gre izključiti, da bodo empirične raziskave odkrile dodatne in morda tudi zaostrile nekatere piščeve ugotovitve. Prav tako pa ne more biti dvoma, da je njegova knjiga tudi prispevek k poglobljenemu empiričnemu raziskovanju delegatskega sistema.

Zaradi vsega tega knjigo dr. Miha Ribariča toplo priporočamo vsem, ki želijo dobiti globlji vpogled v izhodišča, logiko in nekatere bistvene mehanizme našega političnega sistema.

RUDI RIZMAN

Gordana Vlajčić: Revolucija i nacije —

evolucije stavova KPJ i Kominterne 1919—1929. godine

(Političke teme, Biblioteka suvremene političke misli, Zagreb 1978)

Delo, ki je pred nami, je rezultat daljših časovnih prizadevanj, ki jih je avtorica vložila v svoje znanstveno-raziskovalno delo okoli problematike odnosa jugoslovanskega komunističnega gibanja in kominterne do mednacionalnih vprašanj v kraljevini SHS. Gordana Vlajčić se je te naloge lotila tako, da je temeljito predstavila stališča KPJ in kominterne, kot so se ta oblikovala na posameznih kongresih, konferencah in plenarjih. S takšnim dosledno izpeljanim delovnim ciljem se je uspela dokopati do kontinuirane in zgoščene slike stališč političnih subjektov o enem osrednjih problemov socialistične revolucije. Prednost njene obdelave je tudi v tem, da na poglede na nacionalno vprašanje ni gledala izolirano od drugih obkrožujočih

vprašanja, takih kot sta na primer kmečko in agrarno vprašanje.

Prvo poglavje z naslovom *Obdobje čistega razrednega boja* zariše teoretske predpostavke KPJ do nacionalnega vprašanja, ki jih je KPJ oblikovala v senci avtoritete kominterne in v okviru njenih globalnih revolucionarnih kalkulacij. Na tako imenovane nacionalne interese so gledali kot na nekaj, kar je treba podrediti interesom mednarodne revolucije. Prvi kongres kominterne je novoustanovljeno jugoslovansko državo proglasil za umetno tvorbo, za katero da so stale sile Antante s svojimi načrti za obkolitev Sovjetske zveze. Na obstoj kraljevine SHS so gledali bolj iz trenutnih interesov mlade sovjetske revolucije, manj pa kot na relevanten okvir za izvedbo specifične jugoslovanske proletarske revolucije. V tem času kominterni še ni sugerirala svoje kasnejše zahteve o nujnosti razpustitve jugoslovanske državne skupnosti. Na ustanovnem kongresu Socialistične delavske stranke Jugoslavije (komunistov) so zahtevali vzpostavitev republikanske ureditve na temelju unitarne države z najširšo samoupravo njenih sestavnih delov. V priznavanju večnacionalne realnosti so videli nevarnost za razbijanje enotnosti jugoslovanskega delavskega gibanja, poleg tega pa so v SDSJ še vedno močno gojili socialdemokratske iluzije o etnični enotnosti južnih Slovanov.

Proglas kominterne iz leta 1920 govori o tem, da v kominterni niso razpolagali z natančnejšim znanjem o nacionalnem ustroju v jugoslovanski državi (Slovenci, na primer, sploh niso omenjeni), zaradi česar so na jugoslovansko vprašanje gledali bolj kot na kolonialno vprašanje, v katerem en narod (srbski) kolonizira druge narode, ne pa kot na vprašanje, povezano z nizom nacionalnih vprašanj, ki so hkrati tudi razredno vprašanje. Na drugem kongresu SDSJ v Vukovaru leta 1920 ni bilo rečeno nič novega o nacionalnem vprašanju s tem, da so branili tezo o centralistični državi enega naroda in se zavzemali za vzpostavitev sovjetske republike Jugoslavije kot prehodne oblike iz kapitalizma v socializem. Kongres je usodo jugoslovanske

revolucije povezal s perspektivo uresničenja socialistične revolucije na celotnem Balkanu.

Novi arhivski viri dajejo misliti, da je v KPJ že leta 1921 prišlo do prvih poskusov problematizacije nacionalnega vprašanja. Nosilec take pobude je bil Moša Pijade, vendar pa ga je Sima Marković zavrnil in nacionalne problematike sploh ni hotel postaviti na dnevni red partijskih plenumov.

Prva postavljanja nacionalnih zahtev se ujemajo z ugašanjem upanja o izvedbi svetovne proletarske revolucije in s treznejšim presojanjem razmer v stari Jugoslaviji pri posameznih členih KPJ. Partija je morala svojo politiko vse bolj prilagajati potrebam in interesom najširših delovnih množic jugoslovanske družbe. Vendar so se novi pogledi na nacionalno in kmečko vprašanje le počasi prebijali na politično površje. V uradnih partijskih krogih je še vedno odmevalo stališče, ki je zanikalo obstoj nacionalnega vprašanja in je raje govorilo o konkurentnem boju dveh plemenskih buržoazij, zaostale srbske in razvitejše hrvaške. V političnem pogledu so takšna stališča pomenila, da so množice oddajale svoje glasove tistim meščanskim strankam, ki so čisto iz taktičnih, če že ne drugih razlogov vtakale elemente nacionalne problematike v svoje programe.

Zaradi uspehov političnih meščanskih strank, pa tudi zaradi pritiskov iz baze je druga konferenca KPJ leta 1923 na Dunaju, čeprav se še ni bistveno odmaknila od prejšnjih stališč, začela priznavati politični pomen dejstva obstoja zatiranih narodov. Konferenca je poudarila nujnost odvrčanja kmečkih množic od vpliva buržoazije, s čimer je povedala, da je nacionalno vprašanje v bistvu kmečko vprašanje. Teze so se postavile na stran samoupravne pravice vsakega naroda do oblikovanja posebne države in so delavskemu razredu pripisale zmožnost, da odpravi nacionalno in plemensko izkoriščanje. V partiji je bilo kljub povedanemu čutiti potrebo, da se kaj več pove o nacionalnem vprašanju. V začete partijske razprave o nacionalnem vprašanju se je še istega leta vme-

šala kominterni. Njen predsednik Zinovjev je ostro kritiziral odnos balkanskih komunističnih partij do nacionalnega vprašanja, češ da te pozabljajo na opredelitev razlike med buržoazijo in proletariatom do nacionalnega vprašanja. Zavrnjeno je bilo tudi stališče o »čistem razrednem boju«, zamenjalo pa ga je geslo, da se komunisti postavijo na čelo svojega naroda.

Drugo poglavje z naslovom *Narodi in kmetstvo v funkciji revolucije* začne s tretjo konferenco KPJ leta 1924, ki je zaznamovala proces vgrajevanja nacionalnega in kmečkega vprašanja v proces revolucionarnih preobrazb jugoslovanske družbe. Konferenca se je torej razšla s tradicijo ozke razredne ideologije v korist razvijanja takega ozračja v partiji, ki mora povesti množice v boj proti celotnemu buržoaznemu sistemu. Pred jugoslovanske komuniste je bila postavljena zahteva, da se borijo za pravico vsakega naroda do samoopredelitve, vključno s pravico do odcepitve. Nacionalnem vprašanju je bila celo posvečena posebna resolucija, katere stališča so vztrajala na posnemanju sovjetskih izkušenj, tj. na vzpostavitvi socialistične delavsko-kmečke republike. KPJ zavrača tezo o nacionalnem unitarizmu in nasprotno ugotavlja, da je Jugoslavija prenehala biti homogeni nacionalni država. V Jugoslaviji gre za to, da vladajoči razred enega naroda (srbskega) zatira vse ostale jugoslovanske narode. Vendar je resolucija ostala v marsičem nedorečena, omenimo samo nejasno stališče glede obstoja makedonskega naroda ter odprti problem državnopravnega vidika jugoslovanskega in balkanskega nacionalnega vprašanja. Iz danes še ne dovolj pojasnjenih razlogov je peti kongres kominterne leta 1924 radikalno spremenil svoje stališče o načinu in obliki razreševanja nacionalnega vprašanja v Jugoslaviji. Postavil se je namreč na stališče, ki je še nekaj časa za tem zaviralo bolj pozitivno formulacijo nacionalnega vprašanja, in sicer, da se morajo Hrvati, Slovenci in Srbi na podlagi načela o samoopredelitvi narodov odcepiti od Jugoslavije in se organizirati v neodvisne republike.

Odnos do nacionalnega vprašanja v KPJ je bil velikokrat odvisen od tega, katera skupina je zasedala vodstvene položaje. Ni treba posebej podčrtati, kakšno zmedo so med članstvom ustvarjale številne spremembe v stališčih do nacionalnega vprašanja. Treba pa je povedati, da se je v KPJ krepilo jedro, ki je tudi za ceno, da se zameri kominterni, težilo k samostojnejšemu in specifičnemu reševanju nacionalnega in kmečkega vprašanja. Kljub neprestanim idejnim spopadom in frakcionaštvu je v partiji dobivala vidnejšo težo teza o utopičnosti reševanja mednacionalne problematike v okvirih imperialistične Jugoslavije, kar je torej pomenilo, da jo je mogoče razrešiti v okvirih socialistične Jugoslavije.

Leta 1925 se je Stalin odločil, da poseže v politične in teoretske razprave o nacionalnem vprašanju v KPJ. Stalin je oprl svoje razumevanje naroda na tezo, da je nacionalno vprašanje v bistvu kmečko vprašanje. Od nacionalnega programa KPJ je zahteval, da izhaja iz predpostavke sovjetske revolucije v Jugoslaviji. Za narode, ki bi se po revoluciji odločili ostati znotraj jugoslovanske državne skupnosti, je treba uporabiti pravico do nacionalno-teritorialne avtonomije. Sicer pa se je treba držati načela samoopredelitve narodov, vključujoč njihovo odcepitev. Razbitje Jugoslavije se je zdelo Stalinu nekaj, kar je povsem realno, čeprav ne tudi v vsakem primeru nujno. Kominterni je po Stalinovi intervenciji vseskoz izražala negativno stališče do obstajanja jugoslovanske državne skupnosti.

Vendar politike kominterne ni mogoče opisovati samo v črni luči — prav gotovo je imela prav, ko je od KPJ zahtevala, da izvaja samostojno (v odnosu do buržoazije!) nacionalno proletarsko politiko in da jo razvije do tiste stopnje, ko se ji bodo pridružile kmečke množice kot zavezniki proletarske revolucije. Upravičena pa je bila tudi izražena previdnost kominterne pred povezovanjem delavskega razreda in kmetstva na podlagi nacionalističnega programa, ki bi se nujno končal v zavezništvu z buržoazijo. Tudi so bila upravičena opozorila, da KPJ ni pravilno razumela vloge srednjih

kmetov v političnem življenju, kar je te še bolj oddaljevalo od KPJ.

Na tretjem kongresu KPJ leta 1926 na Dunaju so znova postavili v ospredje podporo načelu samoodločbe narodov, vključujoč pravico do odcepitve. Na nacionalno vprašanje so gledali kot na dejavnik revolucioniranja množic. Velikoserbski hegemonizem kongres ni več obravnaval kot sredstvo srbske buržoazije, temveč kot sredstvo, ki se ga pollašča ves srbski narod. S tem ko je kongres vse Srbe proglasil za izkoriščevalce, ni razmislil o posledicah, ki jih je takšno gledanje imelo pri širjenju vpliva KPJ med Srbi. Kongres je bil tudi ozek, ko je šlo za indentifikacijo narodov v Jugoslaviji — prizna le t. i. »organizirane« narode, torej le Srbe, Hrvate in Slovence. Četrti kongres KPJ leta 1928 v Dresdenu je eden redkih kongresov partije, ki je obravnaval tudi problem srbskega naroda v Hrvatski. Glede črnogorskega in albanskega naroda kongres ni naredil koraka naprej, mnogo bolje kot dotlej pa je bilo razumljeno bistvo makedonskega vprašanja, s tem ko je kongres razgalil in kritično ocenil prakso srbizacije in bolgarizacije makedonskega naroda v Bolgariji. Kongres je tudi napovedal oblikovanje federacije delavsko-kmečkih republik Balkana s političnim sistemom, ki bi temeljil na sovjetih. Pri hrvaškem nacionalnem vprašanju je kongres ugotovil, da je interes za njegovo razrešitev potrebno razširiti na ves narod in ne le na delavce in kmete. V tej točki se je kongres močno približal kasnejši paroli o narodni fronti. Za slovenski narod zahteva vzpostavitev neodvisne države, kar bi skupaj z odcepitvijo drugih narodov bolj prispevalo k stvari proletarske revolucije.

Tema, ki jo avtorica očitno izredno suvereno obvladuje, je kljub svoji zgodovinski zasnovanosti še danes zelo aktualna. V stališčih kominterne kot tudi KPJ smo lahko marsikdaj prepoznali stališča, ki so še tudi danes aktualna v mednarodnem delavskem gibanju, še posebej v tistem njegovem delu, ki, oborožen z dogmatsko miselnostjo, še danes kaže nerazumevanje nacionalnega vprašanja, če že ne čisti nacionalni nihilizem.

Študija Gordane Vlačić pa govori po drugi strani tudi o težki in naporni poti, po kateri se je naša partija prebijala do pravnega razumevanja nacionalnega vprašanja, ki ga je revolucija posebej v teoretičnem in praktično-političnem prispevku Josipa Broza-Tita in Edvarda Kardelja. Lahko le izrazimo upanje, da bo proučevanje nacionalnega vprašanja

iz tega kot tudi iz drugih obdobjih partijske zgodovine še nadalje in še intenzivneje predmet iste avtorice kot tudi drugih, žal vse prereditih raziskovalcev iz različnih področij družbenih ved. Del dolga je, kot kaže, doslej poravnala le zgodovinska veda, medtem ko so se druge družbene vede še bolj slabo odrezale.

Delegatski sistem v SR Sloveniji, izdal Center za samoupravno normativno dejavnost, založila Dopisna delavska univerza Univerzum, Ljubljana 1979, strani 210.

Pričujoče delo je v knjižni obliki izdano poročilo o rezultatih raziskovalnega projekta »Delovanje in uresničevanje delegatskega sistema« (predsednik projektnega sveta M. Kučan, vodja projekta A. Bibič, vodja raziskave, F. Vreg; raziskavo je financirala Raziskovalna skupnost Slovenije. Raziskovalni projekt so izvajali Raziskovalni inštitut FSNP v Ljubljani, Inštitut za pravno politične in sociološke vede Pravne fakultete in Center RS ZSS za raziskovanje samoupravljanja).

Delo uvede uvodna misel A. Bibiča, ki podčrtuje ugotovitev, da se delegatski sistem in razmerja ne morejo uresničevati kot samodejen proces; potrebna je — in to kot bistvena predpostavka — ustreza institucionalna dograjenost in organiziranost temeljne družbene ravni. Zlasti je nujno domišljeno in usklajeno delovanje družbenopolitičnih organizacij, združenih v SZDL kot enotni fronti vseh organiziranih socialističnih sil na čelu z zvezo komunistov.

Delo zajema devet problemskih sklopov ter razgrnitev načrta vzorcev za anketo o uresničevanju delegatskega sistema.

F. Vreg razgrinja raziskovalne rezultate v temeljni samoupravni ravnini, zlasti z vidika procesov komuniciranja in delegatskega odločanja. Proces odločanja pojmuje kot »samoodločanje« delovnih ljudi v temeljni družbeni ravnini, kot proces sporazumevanja in usklajevanja v temeljni družbenopolitični skupnosti, tedaj ne kot tradicionalno »odločanje« v občinski skupščini. Proces preobrazbe odločanja se tembolj uresničuje, čimbolj je vanj vključena temeljna družbena ravnina.

M. Šetinc razčlenjuje delegatski sistem v temeljnih organizacijah združenega dela. Delegatski sistem je prinesel bistvene spremembe v pozitivnem smislu, zlasti v demokratizaciji samoupravnega odločanja. Spremenila se je struktura zaznane porazdelitve vpliva, ki se prenaša na vse širše in številnejše dejavnike v temeljnih organizacijah združenega dela. Avtor ugotavlja, da se je struktura družbenopolitičnega vpliva spreminila v korist sindikata.

P. Zrimšek analizira procese informiranja in komuniciranja v združenem delu. Zaustavlja se ob oblikah aktivnosti delavcev v procesih samoupravnega sporazumevanja, dogovarjanja in odločanja ter ob obveščanju delavcev. Ugotavlja, da se glasila izogibajo obravnavanju perečih problemov in uredniška politika se premalo vključuje v prizadevanja za ureditev odprtih vprašanj. Potrebno je doseči večji napredek v kakovosti informiranja, večjo selektivnost informacij in bolj organizirano pretakanje informacij.

Predmet raziskovalnega interesa A. Iglčarja je bila krajevna skupnost v delovanju delegatskega sistema. Raziskovalno obravnava izražanje in zadovoljevanje interesov, delo delegacij in delegatov ter vpliv družbenopolitičnih organizacij. Ugotavlja, da odgovori krajanov v javnomnenjski anketi, če jih primerjamo s plani posameznih krajevnih skupnosti iz vzorca, kažejo, da delovni ljudje in občani v krajevni skupnosti ustrezno zaznavajo glavno problematiko svoje krajevne skupnosti.

C. Ribičič piše o delovanju delegatskega sistema v samoupravnih interesnih skupnostih. Pripominja, da so nekateri vzroki za nedosledno uresničevanje delegatskega sistema v samoupravnih interesnih skupnostih neprimerno bolj poudarjeni v analizah družbenopolitičnih organizacij in skupščin kot pa v odgovorih delavcev in krajanov v anketi.

Med odgovori delavcev in krajanov imajo precejšnje težje mnenja, da niso dovolj dorasli, dovolj izobraženi ali drugače usposobljeni za odločanje v delegatskem sistemu. V raziskovalnem poročilu opozarja tudi na prevladujočo vlogo izvajalcev, kar se kaže v sestavi delegacij, pri delegiranju delegatov v zbere interesnih skupnosti, v razpravah delegatov, v izvršnih odborih skupščin SIS in v strokovnih službah SIS.

B. Markič obravnava izvršne svete in delegatske odnose. Pomudi se pri oceni delegatskih pobud in ugotavlja, da dnevnim redom sej zborov občinske skupščine dajejo pečat pobude izvršnih svetov. Ni pa pomembna samo številčnost pobud, torej samo kvantitativni pristop k delegatskim pobudam. Raziskava izpričuje, da so predlogi izvršnega sveta v delegatskih zboreh občinske skupščine v veliki meri sprejeti v celoti; da je skoraj izjemno, če so odklonjeni in da zelo redko prihaja do bistvenih sprememb.

J. Klopčič se raziskovalno dotika delegatskega sistema in samoupravne politične kulture. V raziskovalnem poročilu se podrobneje osredotoča predvsem na izsek iz problematike družbenopolitičnega izobraževanja in na področje, ki govori o delegatskem sistemu kot dejavniku oblikovanja samoupravne politične kulture. Kompleksno vključenost v družbenopolitično izobraževanje ocenjuje (na vzorcu dane populacije) kot še vedno nezadovoljivo. V poprečju je le malo več kot polovica anketiranih bila vključena v izobraževanje.

I. Kristan raziskovalno razmišlja o delegatskih odnosih na ravni federacije. Analizira obveščeno o delu delegatov iz SR Slovenije v skupščini SFRJ, o pobudah in predlogih, ki so bili dani skupščini SFRJ in o odzivu Skupščine SFRJ na dane predloge (pobude). Posebej izostruje pogoje za poročanje delegatov v zveznem zboru Skupščine SFRJ občinskim skupščinam in problem seznanjenosti občinske skupščine z delovnim programom obeh zborov skupščine SFRJ.

A. Hodžarjeva razglablja o mestu javnih občil v delegatskih odnosih. Dotika se vloge tiska, radija, televizije ter delegatskih gradiv. Sporoča, katera so

tista področja, na katera je usmerjen interes samoupravljalcev, ocenjuje učinkovitost javnih občil kot vira informacij za odločanje ter razčlenjuje gradiva za delegate in kanale posredovanja informacij. Informacije, ki jih dobivajo delovni ljudje in občani iz javnih občil, ne zadostujejo za aktivno in kvalificirano sodelovanje v procesih delegatskega odločanja.

Raziskovalno poročilo sklepa razgrnitev načrta vzorcev za anketo o uresničevanju delegatskega sistema. V tem zapisu S. Splichal razlaga opredelitev »ciljnih skupin«, vzorca občin, krajevnih skupnosti, načrt vzorca v krajevni skupnosti, načrt vzorca organizacij združenega dela in načrt vzorca v organizacijah združenega dela.

Delu je dodana tabela o regionalni razporejenosti respondentov po posamičnih ciljnih skupinah.

DRAGOMIR DRAŠKOVIČ: Avangarda i akcija, Privredni pregled, Beograd 1979, strani 246.

V obdobju zadnjih let smo v jugoslovanski družboslovni misli priče izhajanja številnih del, ki obravnavajo vlogo zveze komunistov v socialističnem samoupravljanju. Delo D. Draškovića iz obilice takšnih del, ki imajo tudi različen kakovostni predznak, izstopa po nekonvencionalnosti pristopa in po vsebinskih poudarkih.

Avtor je knjigo razdelil v tri dele, ki obravnavajo družbeno bistvo avantgarde v socialističnem samoupravljanju; organizacijo zveze komunistov kot pogoj za revolucionarno akcijo; avantgardo in akcijo. Recenzenta knjige sta bila N. Pašić in I. Stanovčić.

Čeprav prvi del začenja z nujnostjo nastanka politične partije proletariata ter z nastajanjem in razvojem avantgarde delavskega razreda Jugoslavije, se kmalu prevesi v razčlenjevanje aktualnih vprašanj in nalog članstva zveze komunistov v današnjih razmerah. Tako pisec posebej opozarja na potrebo po razumevanju empiričnih okoliščin pri delo-

vanju zveze komunistov. Če član zveze komunistov ne razume obstoječih družbenopolitičnih razmer, če ne analizira pravih vzrokov obnašanja ljudi in ne spoznava njihovih interesov ter ne odkriva motivov obnašanja ljudi, je njegov vpliv omejen, ker se družbena dinamika in spremembe odvijajo brez organiziranega delovanja zveze komunistov. Za Draškovića je prav organizacija združenega dela družbeni in politični prostor avantgardnega delovanja komunistov in organizacij zveze komunistov. V danih družbenih razmerah v TOZD je resnično življenje protislovno, saj prihaja do številnih nasprotujočih si interesov. Vsa ta protislovja nimajo »samourejevalnih mehanizmov«, ki bi lahko bili oddvojeni od delovanja osnovnih organizacij zveze komunistov. Pisec daje pod svoj sociološki mikroskop osnovno organizacijo zveze komunistov, ki jo šteje za pobudnika revolucionarne akcije v združenem delu. Aktualizira vlogo osnovne organizacije ZK in se sprašuje, ali so resnično metode dela osnovne organizacije zveze komunistov izpeljane iz novega družbenega položaja v združenem delu.

V drugem delu knjige se avtor pomudi pri nekaterih »standardnih« vprašanjih, ki se vedno izpostavljajo, kadar se piše o organiziranju zveze komunistov: o demokratičnem centralizmu in njegovem razrednem bistvu ter o demokratičnem centralizmu kot sredstvu za preprečevanje frakcijskih bojev in pasivnosti članstva. Drašković se zaustavlja tudi ob temi demokratični centralizem v zvezi komunistov in pluralizem samoupravnih interesov. Ta problem obravnava Drašković tako, da pri oceni te teme očitno lahko računa tudi na nasprotujoče si odmeve in razprave. Z vidika proučevanja metod dela v zvezi komunistov je še posebej vredno branja podglavje, v katerem se naš pisec sprašuje, ali ne gre pri problemu metod dela za pretežno takšno vprašanje, ki predpostavlja močno in učinkovito organizacijo. Dogmatizem v metodah označuje Drašković kot blokiranje revolucionarnih sprememb.

Zadnje poglavje *Avantgarda in akcija* ima v vsebinskem pogledu velik raz-

pon in razvejan zajem vprašanj. Segava od problema ustvarjalnosti kot sestavnega dela bistva avantgarde ter medsebojnega odnosa avantgarde in drugih družbenopolitičnih organizacij, do sistema informiranja v funkciji združenega dela in v uresničevanju delegatskega načela. Drašković se zavzema za takšen informacijski sistem, ki ga opredeljuje socialna odprtost in dostopnost.

Dr. JOVAN MARJANOVIĆ: Društveno politička veća, Izdal Institut za političke studije Fakulteta političkih nauka, Beograd 1979, strani 196; Aktualna pitanja ostvarivanja uloge društveno političkog veća, Izdal Institut za političke studije Fakulteta političkih nauka, Beograd 1979, strani 167.

V organizaciji Zvezne konference SZDL Jugoslavije, časopisa Borba ter Instituta za političke studije pri Fakulteti za političke vede v Beogradu je bila letos okrogla miza o temi *Aktualna vprašanja uresničevanja vloge družbenopolitičnih zborov*. Temelj za okroglo mizo je bila študija J. Marjanovića Družbenopolitični zbori, ki je sedaj skupaj z besedili številnih razpravljalcev (aktualna vprašanja uresničevanja vloge družbenopolitičnih zborov) izšla v knjižni obliki.

J. Marjanović je svojo študijo oblikoval tako, da v prvem delu piše o družbenopolitičnih organizacijah in družbenopolitičnih zborih v delegatskem in skupščinskem sistemu; v drugem delu nam razgrne nekatere izkušnje štiriletnega delovanja družbenopolitičnih zborov; v tretjem govori o svojskosti delegatskih razmerij; v četrtem o predpostavkah učinkovitega uresničevanja vloge družbenopolitičnih zborov; zadnje, peto poglavje, pa nam ponuja nekatere sklepne misli.

Avtor študije izhaja iz ugotovitve, da delegatski sistem daje možnosti, da se lahko izvirno izrazijo različni interesi delovnih ljudi ter da se v skupščinah in drugih delegatskih telesih po demokratični poti uveljavlja sinteza interesov. Družbenopolitične organizacije so tisti

dejavnik, ki delovnim ljudem, njihovim delegacijam in delegatom — kot to formulira Marjanović — daje pomoč, da razumejo povezanost svojih posamičnih, parcialnih in širših družbenih interesov. Družbenopolitične organizacije šteje za specifično obliko izražanja samoupravnega interesnega pluralizma v skupščinskem sistemu. Očitno je, da je prvo poglavje knjige za našega pisca teoretični okvir, ki mu omogoči prehod na analizo praktičnih izkušenj delovanja družbenopolitičnih zborov. Tu ga vznemirja predvsem problem pristojnosti družbenopolitičnih zborov, zlasti z vidika področja tega zbora v odnosu do drugih zborov v skupščini družbenopolitične skupnosti, pa tudi preobremenjenost dnevnih redov in pojavi prakticizma pri delu družbenopolitičnih zborov. Marjanović presoja, da so v preteklosti družbenopolitični zbori zatajili kot dejavniki pobud in da so bili premalo odprti do drugih skupščinskih zborov. Njegova ocena se povzpe tudi do ugotovitve, da so družbenopolitični zbori »živelj življenje, ki je imelo znatna obeležja klasičnega parlamentarnega življenja«.

V tretjem delu knjige Marjanovića privlačijo takšna vprašanja, kot so na primer narava in specifičnost delegacije ter usklajevanje stališč delegacije v SZDL. In kaj šteje pisec za predpostavke

bolj učinkovitega uresničevanja vloge družbenopolitičnih zborov? To so razviti demokratični odnosi med družbenopolitičnimi organizacijami, kjer ima vidno mesto v političnem sistemu ravno SZDL. Marjanovića razmišljanja gredo v smeri, da se družbenopolitične organizacije v delegatskih razmerjih znajdejo na obrobju družbenopolitičnega dogajanja, če ne delujejo združeno ravno SZDL kot frontne organizacije. Svojo ustavno zamišljeno vlogo bodo družbenopolitični zbori uresničevali le, če bo dosežene tudi boljša organiziranost temeljne družbene ravnine. Aktiviranje bazičnih organizacij bi vnašalo tudi več dinamike v delegatska razmerja in družbenopolitične organizacije bi »živele« s tistimi vprašanji, ki sodijo v pristojnost družbenopolitičnih zborov. Družbenopolitični zbori ne morejo jasno profilirati svoje prave vloge, če so in kadar so povezani le s forumi družbenopolitičnih organizacij.

Z Marjanovićevo študijo se spleta v celoto tudi vrsta razprav na temo o družbenopolitičnih zbora, ki v knjigi z naslovom *Aktualna vprašanja uresničevanja vloge družbenopolitičnih zborov*. Med drugimi razpravljalci zajema tudi zapise R. Ratkovića, K. H. Vasileva, C. Ribičiča, M. Rožiča, S. Markiča, S. Joga.

Socializam (Beograd)

št. 7—8/1979

Studije in članki: MARIJAN KOROSIĆ: Meje samoupravnega sistema in politike cen; ZIVOJIN RAKOČEVIĆ: Aktualnost Kidričevih »Tez...«; MUHAMED HADŽIĆ: Procesi uvajanja novega deviznega sistema; DUŠAN TEŠIĆ: Za mejo nerazvitosti; JOŽE SMOLE: Boj za novo mednarodno ekonomsko ureditev in dejavnost organizacij Zveze komunistov; AUGUŠTIN PAPIĆ: Mednarodno sodelovanje za razvoj; RADOVAN VUKADINOVIĆ: Vloga neuvrščene države v procesu détente; BOJANA TADIĆ: Neuvrščene države in nova mednarodna ekonomska ureditev; VUČINA VASOVIĆ: Problemi in uresničevanje pluralizma interesov v socialističnem samoupravljanju; CIRIL RIBIČIĆ: Uresničevanje kolektivnega dela in odgovornosti; IVO PAIĆ: Socialistični družbeni proces in ustvarjalnost pouka marksizma; *Prispevki:* SRETEN PETROVIĆ: Umetnost in ontologija dela; MILENKA PEROVIĆ: Janusovo lice malomeščanstva; DUŠKO POPOVSKI: Boj makedonskega ljudstva za nacionalno osvoboditev; *Pogledi:* MILADIN KORAC: Opombe na neprebrano knjigo; *Prikazi.*

Dijalog (Sarajevo)

št. 3/1979

Eseji: Leszek Kolakowski: Marksova in Engelsova filozofija; NIJAZ MESIHOVIĆ: Koncepti determinizma in spreminjanja v Marksovih delih; *Promocija knjige:* KASIM PROHIĆ: Eksistencialna dialektika Sörena Kierkegaarda; JEAN-PAUL SATRE: Posamično splošno; KAROL TEPLIC: Stadiji na življenjski poti; ŽELJKO GRAHOVAC: O pojmu ponavljanja pri Kierkegaardu. *Prevodi:* RISTO TUBIĆ: Dvesto let od smrti Jean

Jacquesa Rousseauja; PREDRAG FINCI: Prosvetljski razmah; *Dialog:* PETAR JOVIĆ: Pojavi individualizma in egocentrizma v vsakdanjem življenju; MUZAFER HADŽAGIĆ: Kultura v združenem delu in avantgarda; *Prevod:* Sartre sam s seboj; *Pogledi.*

Savremenost (Novi Sad)

št. 7—8/1979

V žarišču: Kolektivno delo, odločanje in odgovornost; Politični dogodki: Zaključki predsedstva CK ZKJ: Pospješevanje kolektivnega dela in odgovornosti; Program družbenopolitične dejavnosti Socialistične zveze delovnega ljudstva Vojvodine pri uresničevanju pobude tovariša Tita o razvijanju in krepitvi kolektivnega dela in odgovornosti ter uvajanju enoletnega mandata predsednika; MIROSLAV FRANCUSKI: Demokratizacija odnosov in kolektivno delo v zvezi komunistov; *Teoretsko osmišljanje politike:* PAVLE B. JOVANOVIĆ: Nekaj splošnih opomb h kolektivnemu vodenju; MILIVOJE KOVAČEVIĆ: Beleške o kolektivnem delu; MARIJANA PAJVANČIĆ: O kolektivnem delu in kolektivni odgovornosti samoupravnih organov in teles; MIODRAG JOVIČIĆ: O kolektivni odgovornosti kolegijskih organov; *Izkustva prakse:* Razgovor s člani aktiva delavcev občine Pančevo na temo »kolektivno delo, odločanje in odgovornost«; *Pogledi in mnenja:* RADIŠA JOVANOVIĆ: Vodilna vloga delavskega razreda v socializmu; ĐORĐE PETROVIĆ: Upravljanje in vodenje v samoupravni družbi; BORISLAV J. DIMKOVIĆ: Kmetovalci v strukturi ZKJ med IX. in XI. kongresom; GYÖRGY LUKACS: Objektivne osnove za odtujenost in njeno odpravo. Sedanja oblika odtujenosti (prevod); *Dialogi:* RADOVAN DRAŠKOVIĆ: Kaj je to samoupravljanje?; *Pogledi.*

Marksistička misao (Beograd)

št. 4/1979

Naša glavna tema: Samoupravno planiranje — teorija in praksa: JAKOV SIROTKOVIĆ: Razvoj sistema samoupravnega planiranja; Prispevki s posvetovanja o samoupravnem planiranju; *Članki in študije:* LJUBOMIR MAĐAR, MIODRAG OSTRACANIN, ČASLAV OCIC: Kidričeva vizija sistema planiranja; ŽARKO PAPIĆ: Zakon vrednosti in zavestno delovanje; *Raziskave:* DANICA PURG: Koncept samoupravljanja pri francoski levici; Eseji: RUDI RIZMAN: Dialog Lenina in Roze Luxemburg o nacionalnem vprašanju; *Dogodki:* MIROSLAV R. ĐORĐEVIĆ: Srbska vstaja 1804 v meščanskem zgodovino-pisju in v marksističnem proučevanju; *Razprave:* Marksov nauk o zgodovini in njegova vloga v sodobnosti; (Ferid Muhić, Đemal Sokolović, Miloje Petrović, Hotimir Burger); *Razgovor z ustvarjalcem:* Jugoslovanska revolucija presega meje časa in obdobja (s književnikom Jurom Franičevićem-Pločarom se je pogovarjal Miloš Jevtić); *Prikazi.*

Kulturni radnik (Zagreb)

št. 4/1979

Družbeni spopadi in razredna struktura jugoslovanske družbe: RADE KALANJ: Kritični povod za kritično diskusijo; ZVONKO LEROTIĆ: Tri teze o razrednem odnosu; VELJKO CVJETIČANIN: Nekaj splošnih in konkretnih pripomb in prid razprave o knjigi »Razredni boj in koncepcija razvoja;« MILAN MESIĆ: Misel prikrite resničnosti sveta; MLADEN LAZIĆ: Način proizvodnje in struktura jugoslovanske družbe; ŽARKO PUHOVSKI: Zgodovinsko nastajanje družbenega spopada; NEVEN MATES: Za nekoliko resnejšo kritiko blagovne proizvodnje; ĐURO MEDIĆ: Naša politekonomska misel in razredni boj; ZORAN MELENICA: Pripombe o tendencah v razvoju razredne strukture jugoslovanske družbe; MATKO MEŠTROVIĆ: Kritika meščanske znanosti; ALIJA HODŽIĆ: O dominantnih skupinah v jugoslovanski družbi; VESELIN

GOLUBOVIĆ: Primer plodne enostranosti; GVOZDEN FLEGO: Koncepcije razvoja in pojem napredka; NADEŽDA ČAČINOVIĆ-PUHOVSKI: Pripomba k neki pripombi; *Država in demokracija:* RADIŠA JOVANOVIĆ: Delavci v delegatskem sistemu; SRĐAN DVORNIK: Spremembe vloge države v meščanskem svetu; *Ideje — pogledi — mnenja; In memoriam:* Herbert Marcuse.

Pregled (Sarajevo)

št. 7—8/1979

Članki: MIĆO RAKIĆ: Dejavnost komunistov v SZDL; DRAGOSLAV JANKOVIĆ: Za sintetično zgodovino nastajanja Jugoslavije leta 1918; DRAGO BOROVIČANIN: Nekatero bistvene značilnosti izgradnje ljudske oblasti 1941 do 1945. leta; SRĐAN JANKOVIĆ: Transkripcija — problem teoretskega pristopa; ZDRAVKO RADMAN: O vplivu nevizuelnih elementov na zaznavo; *Liki sodobnikov:* ANDRIJA B. STOJKOVIĆ: Filozof marksist Šefkija Žuljević; EMIR Š. ŽULJEVIĆ: Bibliografija del Šefkija Žuljevića; *Mednarodni pregled:* MITAR MILJANOVIĆ: Nekateri vidiki politike nevurščenosti; MILIVOJ ERIĆ: Specifičnosti Mehike; *Prevod:* HAMILTON A. R. GIBB: Ena od interpretacij islamske zgodovine; *Pogledi, prikazi.*

Opredjeljenja (Sarajevo)

št. 8—9/1979

ZKJ in socialistična demokracija: TODO KURTOVIĆ: K novi metodi dela; FUAD MUHIĆ: Tipologija političnih mentalitet; STOJAN T. TOMIĆ: Ideje in institucije kolektivnega vodenja; *Liki revolucionarjev:* MILAN VUKMANOVIĆ: Profesor in revolucionar Akif Šeremet; *Članki:* MIODRAG IVANOVIĆ: Medsebojna pogojenost trga in plana v procesu družbeno usmerjene politike razvoja; IVANKA SPUŽEVIĆ: Sociologija prostorskega planiranja; ADAM NINKOVIĆ: Camusova filozofija upora; MILIJAN M. TODOROVIĆ: Determinologizacija nekaterih terminov in njihova reterminologizacija pri Plehanovu in Leninu; *Prikazi.*

bibliografija knjig in člankov

(Iz dokumentacije Inštituta za sociologijo in filozofijo v Ljubljani)

A. ČLANKI IN KNJIGE IZ SFRJ

I. MARKSIZEM

DEBENJAK Božidar: Intervju ... o zgodovini nastajanja Anti-Dühringa in njegovem učinkovanju v sedanjem času. Leo Šešerko. Časopis za kritiko znanosti ... Lj., 1978, št. 29-30, str. 35-70.

ENGELS Friedrich. Gospoda Eugena Dühringa prevrat znanosti. Anti-Dühring. (B. Debenjak in R. Riha sta tekst 4. izd. ponovno prev.) 4. izd. Ljubljana, CZ 1979, str. — sig. I/2934.

KUVACIĆ Ivan: Aktualnost Marxove paradigme. Zagreb, Kulturni radnik 1978. 67 str. (11. teza, 3) — sig. 14.182-3.

MIKECIN Vjekoslav: Marksizam i revolucija. Zagreb, Kulturni radnik 1978. 94 str. (11. teza, 1) — sig. 14.182-1.

RIZMAN Rudi: Marksizam in vprašanje naroda. Razvoj temeljnih koncepcij o narodu v marksistični družbeni misli. Doktorska disertacija. Mentor: J. Goričar. Ljubljana, Univerza: Filozofska fakulteta 1978. 498 f. ciklost. — sig. IV/2758.

SEŠIĆ Bogdan: Marksistička filozofija smisla. Beograd, Naučna knjiga 1979. 290 str. (Marksistička biblioteka) — sig. II/14.697.

II. FILOZOFIJA

BODROGVARI Ferenc: Negacija i humanitet. Subotica, RU »Veljko Vlahovič« 1977. 349 str. (Studije, 1) — sig. II/14.696-1.

LUKACS Georg: Estetičke ideje. Za marksističku estetiku. Izabrani spisi. Izbor i predgovor Milan Damjanović. Beograd, BIGZ 1979. 249 str. (biblioteka marksizma) — sig. 14.199.

MERLEAU-PONTY Maurice: Telo kao izraz i reč. V: MAJER B.: Sodobna meščanska filozofija. 1977, 2. knj., str. 58-75.

MORIN Edgar: Duh vremena. 3. izd. Beograd, BIGZ 1979. 2. knj. (XX vek, 31/1,2) — sig. I/2680-32/1,2.

PAIĆ Ivo: Mišljenje/djelovanje. Beograd, Mladost 1979. 220 str. (Ideje: mala edicija, 19) — sig. I/2756-19.

RODIN Davor: Dijalektika i fenomenologija. Beograd, Nolit 1979. 239 str. (Biblioteka Savežda, 65) — sig. 10. 690-65.

SUPEK Rudi: Mašta. Zagreb, Liber 1979. 339 str. ilustr. (Biblioteka znanstvenih radova) — sig. III/3239.

VOLPE Galvano della: O dialektiki. (:odgovor tovarišem in drugim:). Časopis za kritiko, Lj., 1978, št. 29-30, str. 76-91.

—: VREDNOSTI i vrednostne orijentacije mladih. Tema br. Gledišta, Bgd, 1978, št. 1/2, str. 3-58.

III. SOCIOLOGIJA

ARZENSEK V.: Osvoboditev dela. 2 dela. Ljubljana, ISF 1978—. ciklost. — sig. IV/2736-1,2.

BODROGVARI Ferenc: O prirodnoj zajednici. Subotica, RU »Veljko Vlahovič« 1979. 163 str. (Samoupravljanje u teoriji i praksi, 1979, 22) — sig. 13.548-1979/22.

ČARNI Ludvik: Teorija formacij družbe. Ljubljana, Mladinska knjiga 1979. 186 str. — sig. II/14.704.

—: EKSPERIMENTI u demokratizaciji radnih odnosa. Prilozi izučavanju društvenog sistema. Red. M. Kamušić i V. Rus. Zagreb, Filozofski fakultet Sveučilišta 1978. 272 str. (Čovjek i sistem, 6) — sig. III/329-6.

FLERE Sergej: Čemu posebne sociologije? Gledišta, Bgd, 1978, št. 3, str. 199-205.

GOLOB Matija: Kaj in kakšno je danes podeželje? Skozi evropsko prizmo: ali je potrebna družboslovna redefinicija podeželskega prostora. Naši razgledi, Lj., 11. 5. 1979, št. 9.

GORE-GORSZEWSKI Jerzy W.: Kvalitet života stanovništva SR Srbije. Metodološki studija. Beograd, (s. n.) 1978. 108 f. ilustr. Ciklostil. — sig. IV/2749.

GORIČAR Jože: Analiza stanja v jugoslovanski sociologiji. S sociol. posvetovanja v Zagrebu. Naši razgledi, Lj. 22. 6. 1979, št. 12.

GOSAR Anton: Regionalni razvoj in usmerjenost mladinskih turističnih migracij. Ljubljana, Inštitut za geografijo 1977—. 1. d. — sig. V/419-1.

GREDELJ Stjepan — M. B. Nikolić: Sociološki aspekti korišćenja slobodnog vremena omladine Soko Banja. Soc. pregled, Bgd, 1979, št. 1, str. 85-99.

HORVAT Branko: Alijenacija i reifikacija. V: VRIJEDNOSTI i društveni sistem. 1977. str. 101-121.

- JAKHEL Rudi: Iluzija in resničnost urbanih središč. Prispevek h kritiki urbanistične ideologije. Ljubljana, CZ 1979. 219 str. (Misel in čas, 30) — sig. I/2484-30.
- KALE Eduard: Pristup kulturne antropologije čovjeku i ljudskom društvu. Rev. za sociologiju, Zgb, 1977, št. 1—4, str. 68—82.
- KALTNEKAR Zdravko: Spremenljivi delovni čas. Kranj, Moderna organizacija 1979. 247 str. ilustr. — sig. II/14.701.
- KAVČIČ Bogdan & Ivan Svetlik: Poglavlja iz sociologije dela. Ljubljana, Delavska enotnost 1979. 450 str. — sig. 14.189.
- : KLASE i slojevi. Prilozi izučavanju društvenog sistema. Elementi strukture jugoslovenskog društva. Redaktor R. Supek. Zagreb 1977. (Čovjek i sistem, 5) — sig. III/3229-5.
- KLINAR Peter: O Slovencih v zamejstvu in narodnostnih v Sloveniji. Ljubljana, FSPN-Center za raziskavo javnega mnenja in množičnih komunikacij 1977. 84 f. (Slovensko javno mnenje 1976/4) — sig. IV/2743-76/4.
- KUVAČIČ Ivan: Potrebe i vrijednosti. V: VRIJEDNOSTI i društveni sistem. 1977, str. 43-49.
- MARTINOVIĆ Milan: Što je socijalna antropologija? Revija za sociologiju, Zgb, 1977, št. 1—4, str. 83—88.
- PESIČ-GOLUBOVIĆ Zagorka: Tipovi ličnosti i tipovi vrednosnih orijentacija u socijalističkom društvu. V: VRIJEDNOSTI i društveni sistem, 1977, str. 151—170.
- POPOVIĆ Djordje: Inteligencija i duhovna avangarda. Socijalizam, Bgd, 1978, št. 5. str. 15—33.
- ROTAR Braco: Sociološko poljedelstvo ali vprašanje sociologije kulture. Časopis za kritiko znanosti . . ., Lj., 1978, št. 29—30, str. 191—208.
- ROTER Zdenko: Različni vidiki (ne)religioznosti v raziskavi SJM 75/76. Lj., FSPN 1977. 62 f. (Slovensko javno mnenje 1976, 3) — sig. IV/2743/76-3.
- RUS Veljko: Vrednosti kao dijagnostički instrument društvenih sistema. V: VRIJEDNOSTI i društveni sistem, 1977, str. 33—43.
- SUPEK Rudi: Sociologija kao društvena znanost »slobodna od vrijednosti«. V: VRIJEDNOSTI i društveni sistem, 1977, str. 49—69.
- ULE Mirjana: Družbeno uveljavljanje žensk. Raziskovalna skupina: G. Čačinovič-Vogrinič, Silva Mežnarič, Daša Bole) Ljubljana, FSPN 1977. 51 f. (Družbenopolitična aktivnost žensk na slovenskem, 1) — sig. IV/2738-1.
- : VRIJEDNOSTI i društveni sistem. Prilozi izučavanju društvenog sistema. Redaktor D. Sekulić. Zagreb 1977. 282 str. (Čovjek i sistem, 4) — sig. III/3229-4.
- VUJOŠEVIĆ Dubravka: Sociologija porodice u SSSR-u. Soc. pregled, Bgd, 1979, št. 1, str. 21—48.
- WHITE M. G.: Društvena misao u Americi. (Social thought in America.) Prev. J. Sentija. Zagreb, Školska knjiga 1979. 355 str. (Suvremena misao, 613.) — sig. 13.346-613.
- V. ZNANOST — KULTURA — PROSVETA — SOLSTVO
- BAROJA J. C.: Veštice i njihov svet. Prev. R. Nikolić. Beograd, Mladost 1979. 2 knj. (Ideje: mala edicija, 18) 1,2.
- BERNSTEIN Basil: Jezik i društvene klase. Izabrana, prev. i predgovor D. Mićunović. Beograd, BIGZ 1979. 196 str. (XX vek 36) — sig. I/2680-36.
- CATTEL R. B.: Naučna analiza ličnosti. Prev. S. Petković. Beograd, BIGZ 1978. 476 str. (Biblioteka misao i dileme) — sig. 14.181.
- KIRN Andrej: Znanstveno-tehnička revolucija in družbene spremembe. Analiza sovjetskih koncepcij. Ljubljana, FSPN 1978 — 1. zv. — sig. IV/2746-1.
- KRAJNC Ana: Izobraževanje ob delu. Obča andragogika. Ljubljana, Univerzum 1979. 318 str. — sig. II/14.699.
- : METODE izobraževanja odraslih. Andragoška didaktika. Ljubljana, DE 1979. 284 str. — sig. 14.186.
- LESNIK Rudi: Pojmovanje prostega časa kot aktivnost z gledišča vzgoje. Sodobna pedagogika, Lj., 1979, št. 3/4, str. 128—140.
- LOBROT Michel: Obrazovanje pre svega. Prev. M. Vukmirović. Beograd, BIGZ 1979. 194 str. (XX vek, 31) — sig. I/2680—31.
- MAKAROVIĆ Jan: Vzgoja samoupravljalvske osebnosti. Ljubljana, FSPN 1978. V+244 f. + 68 f. + loč. pag. pril. (ciklost.) — sig. III/3238.
- MILIĆ Vojin: Prirodne, tehničke i medicinske nauke u SFRJ u savremenom međunarodnom naučnom životu. Soc. pregled, Bgd, 1979, št. 2, str. 15—55.
- MRMAK Ilija: Samovzgoja. Prev. J. Muršak. Ljubljana, Zavod SRS za šolstvo 1979. 149 str. (Novi vidiki, 20) — sig. 13.491-20.
- OBRAZOVANJE poljoprivrednika. Aktualna tema br. Sociologija sela, Zgb, 1977, št. 58.
- RADOVANOVIC Milorad: Sociolingvistika. Beograd, BIGZ 1979. 160 str. (XX vek, 34) — sig. I/2680-34.
- : SPOROČILA posvetovanja o slovenščini v javnosti. Naši razgledi, Lj., 14. 9. 1979, št. 17.

ZUPANČIČ Beno: Kultura včeraj in danes. Ljubljana, Komunist 1979. 296 str. — sig. 14.201.

VI. POLITIČNE VEDE

1. Splošna dela:

KÜHNH Reinhard: Oblici gradanske vladavine. Liberalizam-fašizam. Predgovor, prev. I. Prpić. Beograd, Komunist 1978, XVI+198 str. (Marksizam i savremenost, 5. kolo, sv. 6). — sig. 13.103-5/6.

PASIČ Najdan: Pluralizam interesa i politički sistem. Beograd, Delta pres 1978. 21 str. (Mala marksistička biblioteka, kolo 9, sv. 8) — sig. 13.507-9/8.

2. Druženopolitični sistem SFRJ:

ALEKSIĆ R.: Socijalističko samoupravljanje i oslobađanje ličnosti. Beograd, Delta pres 1976. 18 str. Mala marksist. biblioteka, kolo 7, sv. 2) — sig. 13.507/7/2.

—: DELEGATSKI sistem v SR Sloveniji. Poročilo o rezultatih raziskovalnega projekta ... Vodja A. Bibič. Ured. F. Vreg. Ljubljana, Univerzum 1979. 210 str. (Priročniki, 43) — sig. II/13.565-43.

—: DELITEV po delu. Stališča RS ZSS o pridobivanju in razporejanju dohodka in uveljavljanju načela delitve po delu ... Ljubljana, DE 1979. 59 str. (Knjižnica Sindikati, 21) — sig. 13.637-21.

FRISKOVEC Franc: Navzkrižja med fizičnim in umskim delom. V: SAMOUPRAVLJANJE in osvoboditev človeka, 1979, str. 19—27.

IGLIČAR Albin: Krajevna skupnost v delovanju delegatskega sistema. Ljubljana, Pravna fakulteta 1977—. 1. zv. sig. IV/2664-1.

KARDELJ E.: Izbor iz dela. 7. knj. Beograd, Komunist 1979. — sig. II/14.698-1-7.

KLEMENČIĆ Vladimir: Stabilizacija, ki ne bo zavirala razvoja. Delo, Lj., 26. 5. 1979.

—: KLUBI samoupravljalcev in Skupnost klubov samoupravljalcev Slovenije. Ljubljana, DE 1979. 47 str. (Knjižnica Sindikati, 15) — sig. 13.637-15.

KOSIR Joža: Družba — država. Politična izhodišča delegatskega sistema. Ljubljana, DE 1979. 107 str. (Sindikati, 20) — sig. 13.637-20.

MIJUČIĆ Stevan: Samoupravna radniška kontrola u praksi organizacija udruženog rada. Beograd, Delta Press 1977. 32 str. (Mala marks. biblioteka, kolo 8, sv. 3) — sig. 13.507-8/3.

MLINAR Zdravko: Humanizacija odnosov v krajevni skupnosti. Naši razgledi, Lj., 20. 7. 1979, št. 14.

MOZETIČ Damjan: Poravnalni sveti. Ljubljana, Univerzum 1979. 47 str. (Druženbo izobraževanje, 56) — sig. I/2952-56.

MUHIĆ Fuad: SKJ i opozicija. Subotica, RU »Veljko Vlahoviće 1977. 222 str. (Samoupravljanje u teoriji i praksi, 1977/5) — sig. 13.548-1977-5.

—: SAMOUPRAVLJANJE in osvoboditev človeka. Uvodne razprave študijske obravnave knjige E. Kardelja »Smeri razvoja ...«. Ure. F. Friškovec. Maribor, Marksistični center pri Univerzi 1979. 91 str. — sig. II/14.706.

SFLIGOJ Gabrijel: Temeljna organizacija združenega dela. Ljubljana, DE 1979. 186 str. (Sindikati, 19) — sig. 13.637-19.

—: ZAKON o skupnih osnovah svobodne menjave dela. Ljubljana, Uradni list, 1979. 54 str. — sig. I/2999.

—: STANOVANJSKO gospodarstvo. Ured. F. Brglez. Ljubljana, Komunist 1979. 30 str. (Gospodarskopolična knjižnica, 5) — sig. 13.479-5.

3. Politični sistemi in organizacije:

DJORDJEVIĆ Jovan: Politički sistem Narodne republike Kine. Beograd, Radnička štampa 1979. 189 str. — sig. 14.194.

JANSSEN Karl-Heinz: Maovo doba. Prev. T. Marčetić. Zagreb, Školska knjiga 1979. 282 str. (Suvremena misao, 602.) — sig. 13.346-602.

MOZINA Stane: Problemi upravljanja podjetij v LR Kitajski. Naši razgledi, Lj., 11. 5. 1979, št. 9.

—: SOCIJALIZAM i Afrika. I-II. Tema br. Marksizam u svetu, 1978, št. 4/5, 6.

—: SOCIJALIZAM i zemlje u razvoju. Tema br. Socijalizam, Bgd, 1978, št. 10.

4. Delavska in progresivna gibanja:

—: ENAKOPRAVNOST, razvoj, mir. Izbrani dokumenti ZN, sprejeti v mednarodnem letu žensk — 1975. Ur. V. Grivčev. Ljubljana, Univerzum, 1977. 236 str. (Biblioteka Savezne skupštine, ser. 14, 8) — sig. 12.245-14/8.

—: EVROKOMUNIZAM i strategija socijalizma na Zapadu. R. Kalanj, et al. Zagreb, Kulturni radnik: Školska knjiga 1978. 126 str. (11. teza, 4) — sig. 14.182-4.

PEROVIĆ Puniša: Pregled istorije međunarodnog radničkog pokreta. Stoljeće borbe za socijalizam. Beograd, Narodna knjiga 1978. 2 knj. ilustr. — sig. 14.176-1,2.

SMOLE Jože: Havanski vrh. Naši razgledi, Lj., 14. 9. 1979, št. 17.

STANIČ Gojko: O vodilni vlogi delavskega razreda. Ljubljana, Univerzum 1979. 60. str. (Družbeno izobraževanje, 55) — sig. I/2952-55.

5. Mednarodni odnosi:

CVITKOVIĆ Ivan: Kritika teološkega odnosa prema naciji i socijalističkom zajedništvu. Socijalizam, Bgd, 1978, št. 9, str. 20—55.

KOSMRLJ Drago: Mednarodni odnosi in zunanja politika Jugoslavije. Ljubljana, Komunist 1978. 96 str. (Dopisna šola marksizma, 7) — sig. I/2914-7.

KOVAČEVIĆ Davorka: Prilog bibliografiji knjiga i članaka o nacionalnom pitanju. V: NACIONALNO pitanje u djelima klasika marksizma ... 1978.

VIII. SREDSTVA MNOŽIČNEGA OBVEŠČANJA in JAVNO MNENJE

ILIĆ Stanko: Psihosociološki aspekt informiranja v združenem delu. Humanizacija delovnega okolja. Ljubljana, DE 1979. 272 str. — sig. 14.190.

KRIŽAJ Franci: Razumljiva informacija. Ljubljana, DE 1979. 74 str. (Sindikati, 22.) — sig. 13.637-22.

LEGGE David — Paul Barber: Veština i informacija. Prev. O. Petrović. Beograd, Nolit 1979. 157 str. (Psihološka biblioteka, 15) — sig. I/2930-15.

MARIN Darko: Družbeni sistem informiranja. Njegova celovitost in značilnosti v samoupravni družbi. Ljubljana, Univerzum 1979. 110 str. (Priročniki, 39) — sig. II/13.565-39.

PAVLIČ Breda: Zakaj je potrebna nova mednarodna informacijsko-komunikacijska ureditve. 1—3. Naši razgledi, 1979, št. 11—13.

XI. BIOGRAFIJE — PRIROČNIKI — SLOVARJI

PANOFF M.: Bronislav Malinovski. Prev. I. Bogdanović. Beograd, BIGZ 1979. 115 str. (XX vek, 33) — sig. I/2680-33.

TOŠ Niko: Akademik in univ. prof. dr. Jože Goričar. (70 let) Zbornik znanstvenih razprav 1978/38, str. 3—18.

ZOHER-DURJAVA Truda: Slovarček družbenoekonomskih izrazov. Ljubljana, Univerzum 1979. 107 str. (družbeno izobraževanje, 53) — sig. I/2952-53.

B. KNJIGE IZ TUJINE

II. FILOZOFIJA

KOHANSKI A. S.: Philosophy and technology. Toward a new orientation in modern thinking. New York, Philosophical Library 1977. X+203 str. — sig. II/14.691.

MAC QUIRRIE John: Existentialism. Harmondsworth, Penguin Books 1978. 314 str. — sig. I/2936.

SCHAFF Adam: Structuralism and Marxism. Oxford, Pergamon Press 1978. VIII+205 str. — sig. II/14.661.

—: WAS ist Krankheit? Erscheinung, Erklärung, Sinnggebung. Hrsg. von K. E. Rot-schuh. Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft 1975. 492 str. (Wege der Forschung, 362) — sig. 12.322-362.

III. SOCIOLOGIJA

AFANAS'EV V. G.: Social information and regulation of social development. (Transl. from Russian by P. I. Kropotkov, ... Moscow, Progress 1978. 363 str. (Socialism today). — sig. 14.156.

—: ALFRED Schutz und die Idee des Alltags in den Sozialwissenschaften. Hrsg. von W. M. Sprondel und R. Grathoff. Stuttgart, Enke 1979. IX+213 str. — sig. II/14.663.

ALLAHVERDIAN S. D.: Kritičeskij očerk sociološkogo nominalizma. Erevan, AN Armenskoj SSSR 1978. 96 str. (cir.) — sig. 14.180.

—: ANNUAL review of sociology. Ed. by A. Inkeles. vol. 1—4. California 1975—1978. — sig. II/14.679.

ARCHIBALD W. P.: Social Psychology as political economy. Toronto, McGraw-Hill Ryerson 1978. VII+296 str. — sig. II/14.682.

CATANESE A. J.: Planners and local politics. Impossible dreams. Beverly Hills & London, Sage Publ. 1974. 188 str. (Sage Library of Social Research, 7). — sig. II/14.267-7.

DENZIN N. K.: Sociological Methods. A sourcebook. 2. ed. New York, McGraw-Hill 1978. XII+434. — sig. II/14.683.

GOFFMAN E.: The presentation of self everyday life. Harmondsworth, Penguin books 1978. 251 str. — sig. I/2996.

HARRY J. & W. B. de Vall: The social organization of gay males. New York, Praeger 1978. XII+223 str. — sig. II/14.678.

KESSLER S. J. & W. McKenna: Gender. An ethnomethodological approach. New York, Wiley-Interscience 1978. XV+233 str. — sig. II/14.680.

UDC 323.15(45)

KOMAC, Miran: Dilemmas in the Realization of the Slovene Minority Rights in Italy
Teorija in praksa, Ljubljana 1979, Vol. XVI, No. 10, p. 1505—1517

The central point of this discussion is that in a socio-political system in which dualism among civil society and state prevails, the process of the realization of a particular set of nationality rights represents the satisfaction of very specific (more or less unnecessary) needs. In the light of these facts are also interpreted by the author the endeavours for the legal protection of the Slovene minority in Italy, within the framework of an »additional« global law. This law should represent a legal framework within which the given economic, political and social conditions will enable the protection of the minority against processes of assimilation which are increasingly felt in the life of the minority, apart from the private-property, capitalist rational interests of the representatives of the present socio-political system in Italy.

UDC 338.83(-15):62.004(-15)

DOLINSEK, Andrej: Trans-national Enterprises and Disproportional Technological Development in the World

Teorija in praksa, Ljubljana 1979, Vol. XVI, No. 10, p. 1518—1533

The life cycle of products can to a great extent explain the different stages of the technological development among countries and give a profound insight into the transnationalization of production and capital flows. It furtheron increases the contradictions resulting from the unjust international division of labour. Direct investments are a synonym for transnational enterprise and are, as such, on of the several channels for the transfer and aquisition of technology. The flow of direct investments — viewed through the life cycle of products — results in the widening of the development disparities among countries in the following sequence: innovative period of products: technologically most advanced countries; mature products: other industrialized countries; standard and obsolete products: developing countries. This vicious cycle of technology causes heavy polarization effects and influences the location of the world production allotting the developing countries its standard and obsolescent production only. Paradoxically though true, these phases provide — through various forms of profit transfer — the indispensable source of the perpetual innovative process in the most advanced countries.

UDK 323.15(45)

KOMAC, Miran: Dileme pri uresničevanju slovenske manjšine v Italiji**Teorija in praksa, Ljubljana 1979, let. XVI, št. 10, str. 1505—1517**

Osrednja misel razprave je, da v družbeno-politični ureditvi, v kateri prevladuje dualizem med civilno družbo in državo, predstavlja proces uresničevanja posebnega sklopa pravic narodnosti zadovoljevanje povsem specifičnih (bolj ali manj nepotrebnih) potreb. V luči teh dejstev razlaga avtor tudi prizadevanja za pravno zaščito slovenske manjšine v Italiji v okviru »dodatnega« globalnega zakona. Le-ta naj predstavlja pravni okvir za ustvarjanje takšnih ekonomskih, političnih in družbenih pogojev, da bodo manjšino zavarovali pred procesi asimilacije, ki so v življenju manjšine vse bolj prisotni, mimo izključno privatnolastniških, kapitalistično racionalnih interesov nosilcev sedanje družbeno-ekonomske ureditve v Italiji.

UDK 338.83(-15):62.004(-15)

DOLINSEK, Andrej: Transnacionalna podjetja in neenakomerni tehnološki razvoj v svetu**Teorija in praksa, Ljubljana 1979, let. XVI, št. 10, str. 1518—1833**

Življenjski cikel proizvodov v veliki meri pojasnjuje razne stopnje tehnološkega razvoja med deželami in nudi dober vpogled v transnacionalizacijo proizvodnje in tokove kapitala. Življenjski cikel prav tako prispeva k protislovjem, ki izhajajo iz nepravilne mednarodne delitve dela. Direktna investicije so sinonim za transnacionalna podjetja in so eden od načinov za prenos tehnologije. Tok direktnih investicij — v okviru življenjskega cikla proizvodov — pogloblja razvojne razlike med deželami na naslednji način — inovativna doba proizvodov: tehnološko najbolj razvite dežele; zreli proizvodi: ostale industrijske dežele; standardni in odmirajoči proizvodi: dežele v razvoju. Ta začarani tehnološki krog ustvarja močne polarizacijske učinke in vpliva na lokacijo svetovne proizvodnje na način, ki deželam v razvoju odmerja standardne in odmirajoče proizvodne faze. Paradoksalno vendar resnično te faze zagotavljajo — preko različnih oblik prenosa profitov — nujen vir za stalni inovacijski proces v najbolj razvitih deželah.

OBVESTILO

Konec oktobra je izšla posebna številka (7—9) revije, ki je v celoti posvečena misli Edvarda Kardelja. Ker smo številko natisnili v večji nakladi, jo lahko dobijo tudi vsi tisti, ki na revijo niso naročeni, pa bi se želeli seznaniti z bogato teoretično dediščino tega misleca. Izbor iz del je natisnjen na 628 straneh. Cena proizvoda v prosti prodaji je 100 dinarjev. Naročila pošiljajte na naslov: Uprava revije Teorija in praksa, Ljubljana Titova 102.

Uredništvo in uprava
Teorije in prakse

TEORIJA IN PRAKSA

IZ VSEBINE NASLEDNJIH ŠTEVILK

Adolf Biblič: Razvoj politologije v Jugoslaviji

Peter Jambrek: Razredna vsebina procesa modernizacije

Valentin Jež: Komplementarnost ali nekomplementarnost tehnologije in samoupravljanja

Branko Caratan: Nova levica in njena strategija

Ivan Iveković: Politični testament Agostinha Neta

Stane Pavlič: OPEC, inflacija in dežele v razvoju